

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ

Педагогик фаолиятни лойиҳалаштириш

МОДУЛИ БЎЙИЧА
ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

ТОШКЕНТ-2019

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ
йўналиши**

**“ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТНИ
ЛОЙИҲАЛАШТИРИШ”**

модули бўйича

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент - 2019

Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашининг 2019 йил 18 октябрдаги 5 - сонли баённомаси билан маъқулланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчилар:

Д.И.Юнусова

– педагогика фанлар доктори, доцент

А.Б.Тўраев, М.П.Имомов

– катта ўқитувчилар

Тақризчилар:

Ў.Қ.Толипов

– педагогика фанлар доктори, профессор

Н.Халилова

– психология фанлар номзоди, доцент

Ўқув-услубий мажмуа Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Кенгашининг 2019 йил “29” августдаги 1/3.5-сонли қарори билан билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	5
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	13
III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	18
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	99
V. КЕЙСЛАР БАНКИ	100
VI. ГЛОССАРИЙ	107
VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	111

І. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Глобал ахборотлашув шароитида таълим сифатини яхшилаш, ўқитиш самарадорлигини ошириш ҳар қачонгидан ҳам долзарб аҳамият касб этмоқда. Бу эса педагогларнинг ўз устида доимий, изчил ишлашларини, касбий компетентлик сифатларини такомиллаштириб боришларини тақозо этади. Касбий жиҳатдан такомиллашиб борар экан, педагоглар педагогик фаолиятни лойиҳалаш маданиятини ҳам ўзлаштириб боришлари зарур. Бинобарин, педагогик фаолиятнинг самарали лойиҳалашга эришиш, энг аввало, педагогларнинг, қолаверса, талабаларнинг таълим жараёнида тартибли, самарали ишлари учун зарур шарт-шароитни яратади. Шу сабабли ОТМ педагогларининг малакасини ошириш курсларида “Педагогик фаолиятни лойиҳалаш” номли модулнинг ўқитилишига эришиш мақсадга мувофиқ саналади.

Модул мазмуни билан танишиш чоғида тингловчилар таянч тушунчаларнинг моҳияти, педагогик фаолиятни лойиҳалаш жараёнининг мазмуни билан яқиндан танишиш имкониятига эга бўлади. Қолаверса, педагог сифатида касбий фаолиятни ташкил этар экан, ўқитиш сифати ва самарадорлигини кафолатловчи башоратлаш, режалаштириш, моделлаштириш ва лойиҳалаш жараёнларини изчил ташкил этиш малакаларини ўзлаштириб боради. Шунингдек, тингловчилар педагогик фаолиятни лойиҳалашнинг устувор тамойиллари, босқичлари, ҳар бир босқичнинг ўзига хос жиҳатлари, педагогик лойиҳалаш маҳсулотларидан хабардор бўлади.

Назарий машғулотлар жараёнида тингловчилар педагогик фаолиятни лойиҳалашнинг асосий ғоялари билан танишар экан, ОТМ педагоглари томонидан ўқув ва маънавий-маърифий ишларни оқилона режалаштириш, тизимли, самарали ташкил этиш, фаолият мақсади ва вазифаларини тўғри белгилаш, мақсадга эришишни таъминловчи шакл, метод, восита ҳамда технологияларни танлаш каби малакаларни ўзлаштириш имкониятини кўлга киритади. Амалий машғулотлар жараёнида эса таълим мазмунини ифодалаб, педагогик лойиҳа маҳсулотлари сифатида намоён бўладиган лойиҳа (ДТС, ўқув дастури (силлабус), технологик модел, технологик харита, дарс ишланмаси (сценарийси), таянч конспект кабилар билан танишиб боради.

Малака ошириш тизимида “Педагогик фаолиятни лойиҳалаш” ўқув модулининг ўқитилаётганлиги педагог кадрларнинг таълимни ташкил этишга янгича ёндашиш, педагогик жараён, педагогик вазиятларни тўғри баҳолаш, эришилган ютуқлар манбаини, йўл қўйилган камчиликлар сабабларини аниқлаш, уларнинг оқибатларини башоратлаш, талабаларнинг ўқув-билиш фаоллигини ошириш имкониятларини кўра олиш учун шароит яратиб қолмай, касбий фаолиятда улардан самарали фойдаланиш борасидаги

малакаларининг мустаҳкамланишини ҳам таъминлайди. Бу эса ўз навбатида ўқитиш жараёнида таълим сифатини яхшилаш, самарадорликни оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Педагогик фаолиятни лойиҳалаш” **модулининг мақсади** педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курс тингловчиларининг педагогик лойиҳалаш, моделлаштириш ва конструкциялашга доир билимларини такомиллаштириш асосида улар томонидан педагогик лойиҳаларни самарали ишлаб чиқиш, таълим моделлари ҳамда конструкцияларини муваффақиятли яратиш малакаларини ўзлаштириш учун зарур шарт-шароитни яратишдан иборат.

“Педагогик фаолиятни лойиҳалаш” **модулининг вазифалари:**

- педагогик лойиҳалаш моҳияти, тамойиллари, босқичлари ва натижаларини тўлақонли ёритиш;
- тингловчилар томонидан педагогик башоратлаш, режалаштириш, моеллаштириш ва лойиҳалаш жараёнларидан иборат педагогик фаолиятни ташкил этишга эришиш;
- уларда педагогик лойиҳалаш маҳсулотлари – қонун, устав, концепция, Низом, ЯКТС (ягона квалификациялар тариф сеткаси), классификация тавсифномаси, профессиограмма, ўқув режалари, ўқув дастурлари, штатлар жадвали, лавозим йўриқномалари, дарс жадвал, назорат жадвали, дарсларни ташкил этишга қўйиладиган талаблар, мавзуй режалар, дарс конспектлари, дарс режалари, методик кўрсатмалар, ўқув қўлланмалари ва б.)ни шакллантириш кўникма-малакаларини ривожлантириш;
- тингловчиларнинг ўқув лойиҳалари, моделлари ва конструкцияларини ишлаб чиқиш, уларни амалиётга татбиқ этиш малакаларини такомиллаштириш;
- тингловчиларда педагогик лойиҳалаш сифатларини янада ривожлантириш;
- ОТМ педагогларида ўқув машғулотлари, маънавий-маърифий тадбирларни ташкил этишга лойиҳавий ёндашиш малакаларини такомиллаштириш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Педагогик фаолиятни лойиҳалаш” курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида **тингловчи:**

- “лойиҳа”, “модел”, “конструкция”, “педагогик лойиҳа” ва “педагогик фаолиятни лойиҳалаш” тушунчаларининг моҳияти билан танишиш;
- педагогик лойиҳалаш тамойиллари, даражалари ва босқичлари;
- педагогик лойиҳалаш шакллари, педагогик объектни лойиҳалаш шартлари;

- педагогик лойиҳалашнинг концептуал, ҳуқуқий, процессуал, методик, технологик, моддий-техник ва вақт-макон таъминоти;
- лойиҳани эксперт баҳолаш тартиби ва мезонлари;
- педагогик лойиҳалаш сифатлари;
- педагогларда педагогик лойиҳалаш сифатларини ривожлантириш йўллари, шакл ва методлари;
- педагогик лойиҳалаш маҳсулотлари, уларни тайёрлаш ва улардан оқилона фойдаланиш шартлари;
- педагогларнинг касбий фаолият (ўқув машғулотлари, маънавий-маърифий тадбирларни ташкил этиш)га лойиҳавий ёндашишлари ҳақидаги **билимларга эга бўлиши**;
- педагогик тизим, жараён ёки вазиятни башоратлаш, режалаштириш, моделлаштириш ва лойиҳалаш;
- педагогик модел, лойиҳа ва конструкцияларни яратиш, улардан амалиётда фойдаланиш;
- талабаларни лойиҳавий фаолиятга тайёрлаш;
- талабалар томонидан ўқув лойиҳалари (ахборотли, амалий ва ижодий лойиҳалар)нинг тайёрланишига эришиш;
- педагогик лойиҳалаш маҳсулотларини олий таълим амалиётига самарали татбиқ этиш **кўникмаларини эгаллаши**;
- педагогик тизим, жараён ёки вазиятни тезкор таҳлил қилиш;
- педагогик фаолият, жараёни самарали башоратлаш, режалаштириш, моделлаштириш ва конструкциялашга эришиш;
- лойиҳавий тафаккур юритиш орқали таълим жараёнининг изчил, узлуксиз, мақсадли ва тизимли кечиши учун зарур педагогик шарт-шароитларни яратиш;
- мавжуд педагогик тажрибалар билан танишиш орқали самарали педагогик модел, конструкцияларни танлаш ва улардан мақсадли фойдаланиш **малакаларини эгаллаши**;
- педагогик лойиҳалашни самарали амалга ошириш;
- таълим жараёнининг ижодий, лойиҳавий характер касб этишини таъминлаш;
- педагогик лойиҳалаш маҳсулотлари ёрдамида касбий фаолиятни ташкил этиш;
- талабаларни лойиҳавий, ижодий фаолиятга йўналтириш **компетенцияларни эгаллаши лозим.**

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Педагогик фаолиятни лойиҳалаш” модулини ўқитиш жараёнида:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;
- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар

билан ишлаш, ва бошқа интерфаол таълим усуллари кўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Педагогик фаолиятни лойиҳалаш” модули бўйича машғулотлар ўқув режасидаги “Таълимда илғор хорижий тажрибалар”, “Инновацион таълим технологиялари ва компетентлик асослари”, “Педагогик маҳораг”, “Педагогик квалиметрия” каби субмодуллари билан узвий алоқадорликда олиб борилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар педагогик фаолиятни лойиҳалаш, педагогик лойиҳалаш маҳсулотларини яратиш ва амалиётда улардан фойдаланиш малакалари, педагогик лойиҳалаш сифатларига эга бўлади.

Модул бўйича соатлар тақсимоги

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юклараси, соат				
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юклараси			Мустақил таълим
			Жами	Назарий	Амалий	
1.	Педагогик фаолиятни лойиҳалаш мазмуни, тамойиллари, шакллари, босқичлари ва даражалари. Педагогик лойиҳалаш маданиятини ривожлантиришнинг маданий-тарихий шарт-шароитлари	2	2	2	-	-
2.	Лойиҳавий фаолиятни ташкил этиш технологияси: Ўқув лойиҳаларининг турлари (Индивидуал, Гуруҳли, Жамоавий). Таълим жараёнини лойиҳалаш	6	6	2	4	-
3.	Ўқув фаолиятини лойиҳалаш. Ўқув лойиҳаларини тайёрлаш: мустақил таълим олиш йўли билан ўз билимларини такомиллаштириш методлари.	4	4	2	2	-
4.	Ўқув жараёнининг технологик	4	4	-	4	

моделли ва технологик харитасини тайёрлаш: ўқув машғулотларининг ҳар хил турларини (маърузалар, амалий машғулотлар ва б.) ўтказиш методикаси					
Жами:	16	16	6	10	

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Педагогик фаолиятни лойиҳалаш мазмуни, тамойиллари, шакллари, босқичлари ва даражалари. Педагогик лойиҳалаш маданиятини ривожлантиришнинг маданий-тарихий шарт-шароитлари.

Педагогик фаолият моҳияти. Педагогик фаолиятни илмий ташкил этиш. Лойиҳа таълими технологиялари ва уларнинг ривожланиш тарихи.

“Лойиҳа”, “лойиҳалаш” ва “педагогик лойиҳалаш” тушунчаларининг мазмуни. Ўқув фаолиятни лойиҳалаш тамойиллари. Педагогик фаолиятни лойиҳалашга қўйиладиган талаблар. Педагогик лойиҳалаш шакллари: қонун, концепция, ХАЛИКК (хизматчиларнинг асосий лавозимлари ва ишчилар касбларининг классификатори), Низом, Устав, ДТС, ўқув режаси, фан дастури, ўқув-ишчи дастур, силлабус, классификация тавсифномаси, профессиограмма, штатлар жадвали, лавозим йўриқномалари, дарс жадвал, назорат жадвали, дарсларни ташкил этишга қўйиладиган талаблар, мавзувий режалар, дарс конспектлари, дарс режалари, методик кўрсатмалар, ўқув қўлланмалари ва б.

Педагогик фаолиятни лойиҳалаш босқичлари: тахмин қилиш (башоратлаш), режалаштириш, моделлаштириш ва конструкциялаш (тузиш-қуриш, лойиҳани ишлаб чиқиш). Педагогик фаолиятни лойиҳалаш босқичларининг ўзига хос жиҳатлари.

Педагогик фаолиятни лойиҳалаш таъминоти: ҳуқуқий, концептуал, процессуал, технологик, моддий-техник ва вақт-макон таъминоти.

Педагогик фаолиятни лойиҳалаш даражалари: концептуал, технологик, процессуал ва рефлексив даражалар.

Ўқув материалнинг моҳиятига кўра педагогик жараён моҳиятини асослаш, мақсад ва вазифаларни тўғри белгилаш асосида педагогик фаолиятни режалаштириш. Ўқув материалнинг характерига кўра ва таълим мақсадига таянган ҳолда ўқитишнинг шакл, метод ва воситаларини танлаш.

“Модел” ва “моделлаштириш” тушунчаларининг моҳияти. Моделарни яратиш жараёни. Ўқув жараёнида қўлланиладиган моделларнинг турлари: ўқув моделлари, илмий-техник моделлар, ўйин моделлари, тажриба моделлари ва имитацион моделлар.

Компетенция – педагогик лойиҳалаш маданиятининг асоси. Касбий компетентлик турлари ва уларнинг моҳияти. Педагогик ташхис. Рефлексия.

Гуманистик таълимий парадигма педагогнинг лойиҳалаш маданиятини ривожлантириш асосий модели сифатида. Таълимни инсонпарварлаштириш. Инсонпарварлик педагогикаси тамойиллари. Педагогнинг лойиҳалаш маданиятини ривожлантиришга интегратив-аксиологик ёндашув.

2-мавзу: Лойиҳавий фаолиятни ташкил этиш технологияси: Ўқув лойиҳаларининг турлари (Индивидуал, Гуруҳли, Жамоавий). Таълим жараёнини лойиҳалаш.

Ўқув лойиҳаси устида ишлашнинг самарали шакллари. Гуруҳларда лойиҳавий ишларни ташкиллаштириш. Ижодий лойиҳавий устахона. Ўқув лойиҳаларини ташкил этиш йўллари. Индивидуал ва гуруҳли фаолият асосида лойиҳалар устида ишлаш. Гуруҳий ҳамда индивидуал лойиҳаларнинг ўзига хос хусусиятлари ва дидактик имкониятлари. Гуруҳли лойиҳаларни ташкил этиш йўллари. Лойиҳа ҳисоботи ва унинг таркибий тузилмаси.

“Лойиҳа”, “ўқув лойиҳаси” ва “лойиҳалаштириш” тушунчаларининг мазмуни. Ўқув лойиҳаларининг турлари ва функциялари. Лойиҳаларнинг типологик белгилари. Ўқув лойиҳаларининг турлари. Ролли-ўйинли лойиҳалар ва уларнинг тавсифномаси. Таништирувга мўлжалланган, ахборотли лойиҳалар ва уларнинг тавсифномаси. Амалий фаолиятга йўналтирилган лойиҳалар. Талабаларнинг лойиҳалаш фаолияти.

Талабалар томонидан бажариладиган ўқув лойиҳаларнинг турлари: ахборотли лойиҳалар, амалий лойиҳалар, ижодий лойиҳалар. Талабалар томонидан бажариладиган лойиҳаларнинг шакллари: глоссарий, технологик харита, альбом, эссе, ролли ва ишбилармонлик ўйинлари, сахна кўринишлари, тақдимот.

3-мавзу: Ўқув фаолиятини лойиҳалаш. Ўқув лойиҳаларини тайёрлаш: мустақил таълим олиш йўли билан ўз билимларини такомиллаштириш методлари.

Талабаларнинг лойиҳа ишларини ташкил этиш. Илмий (тадқиқот) лойиҳалар ва уларнинг тавсифномаси. Ижодий лойиҳалар ва уларнинг тавсифномаси. Талабалар томонидан индивидуал, жуфтлик, кичик гуруҳ ва академик жамоада ўқув лойиҳаларининг бажарилиши. Талабалар томонидан лойиҳа ишларининг намойиш этилиши (презентация). Талабаларнинг лойиҳавий ишларини баҳолаш. Ўқув лойиҳаларининг эксперт баҳоланиши.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Лойиҳавий фаолиятни ташкил этиш технологияси: Ўқув лойиҳаларининг турлари (Индивидуал, Гуруҳли, Жамоавий). Таълим жараёнини лойиҳалаш (4 соат)

Мутахассислик фанлари бўйича битта ўқув машғулотини лойиҳалашнинг ҳуқуқий, концептуал, процессуал, технологик, методик ва вақт-макон

таъминотини асослаш. Тегишли соҳага доир маънавий-маърифий тадбирни лойиҳалашнинг ҳуқуқий, концептуал, процессуал, технологик, методик ва вақт-макон таъминотини асослаш.

Талалабаларни ўқув лойиҳаларини ишлаб чиқаришга йўналтирувчи педагогик фаолият мазмунини лойиҳалаштириш (методик тавсияларни ишлаб чиқиш). Талалабаларнинг ўқув лойиҳаларини баҳолаш жараёнини лойиҳалаш (ўқув лойиҳаларига қўйиладиган талабларни ишлаб чиқиш ва баҳолаш мезонларини аниқлаш).

2-мавзу: Ўқув фаолиятини лойиҳалаш. Ўқув лойиҳаларини тайёрлаш: мустақил таълим олиш йўли билан ўз билимларини такомиллаштириш методлари. (2 соат)

Ўқув лойиҳаларини лойиҳалаштириш шартлари билан танишиш. Ижодий ва илмий лойиҳаларни тайёрлаш технологияси ўзлаштириш. Лойиҳавий фаолиятни ташкил этиш амалиёти билан танишиш.

3-мавзу: Ўқув жараёнининг технологик модели ва технологик харитасини тайёрлаш: ўқув машғулотларининг ҳар хил турларини (маърузалар, амалий машғулотлар ва б.) ўтказиш методикаси (4 соат)

Кичик гуруҳларда фан дастури, ўқув-ишчи дастур, силлабус, назорат жадвали, дарсларни ташкил этишга қўйиладиган талаблар, мавзувий режалар, дарс конспектлари, дарс режалари, методик кўрсатмалар каби хужжатларни ишлаб чиқиш.

Босма манбалар ва Интернет материаллари асосида мутахассислик фанлари бўйича муайян мавзулардаги ўқув моделларини излаш ҳамда уларнинг дидактик аҳамиятини ёритиш. Ўзлаштирилган назарий билимларга таянган ҳолда тегишли фанлар бўйича муайян мавзуларда ўқув моделларини яратиш. Ўқув жараёнининг технологик модели ва технологик харитасини тайёрлаш.

Ўқув лойиҳаларини лойиҳалаштириш шартлари билан танишиш. Ижодий ва илмий лойиҳаларни тайёрлаш технологияси ўзлаштириш. Лойиҳавий фаолиятни ташкил этиш амалиёти билан танишиш.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:
- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);

- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);

баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.

1. “ВЕНН ДИАГРАММАСИ” ГРАФИК ОРГАНАЙЗЕРИ (ГО)

Таълим олувчиларда мавзуга нисбатан таҳлилий ёндашув, айрим қисмлар негизда мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш (синтезлаш) кўникмаларини ҳосил қилишга йўналтирилади. У кичик гуруҳларни шакллантириш асосида аниқ схема бўйича амалга оширилади.

ГО қуйидаги схема (график тасвир)га эга бўлиб, топшириқ шу схема асосида бажарилади:

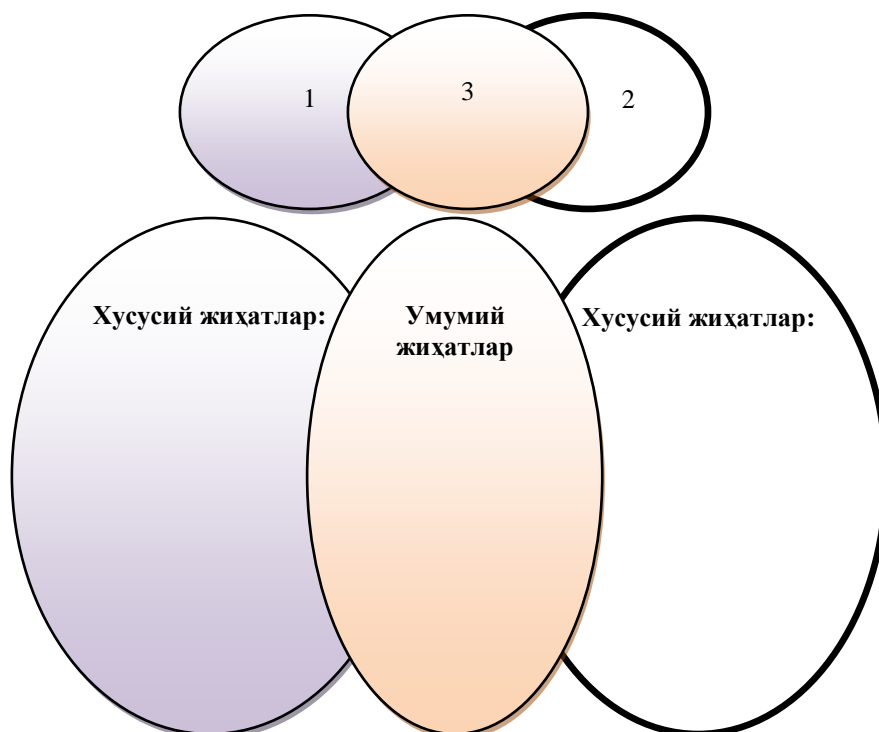

График органиайзер таълим олувчилар томонидан ўзлаштирилган ўзаро яқин назарий билим, маълумот ёки далилларни қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради. Ундан муайян бўлим ёки боблар бўйича якуний дарсларни ташкил этишда фойдаланиш янада самаралидир.

2. “Кейс-стади” технологияси

“Кейс-стади” (инглиз тилида “case” – метод, “study” – муаммоли вазият; вазиятли таҳлил ёки муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш) технологияси таълим олувчиларда аниқ, реал ёки сунъий яратилган муаммоли вазиятни таҳлил қилиш орқали энг мақбул вариантларини топиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. У таълим олувчиларни бевосита ҳар қандай мазмунга эга вазиятни ўрганиш ва таҳлил қилишга ўргатади.

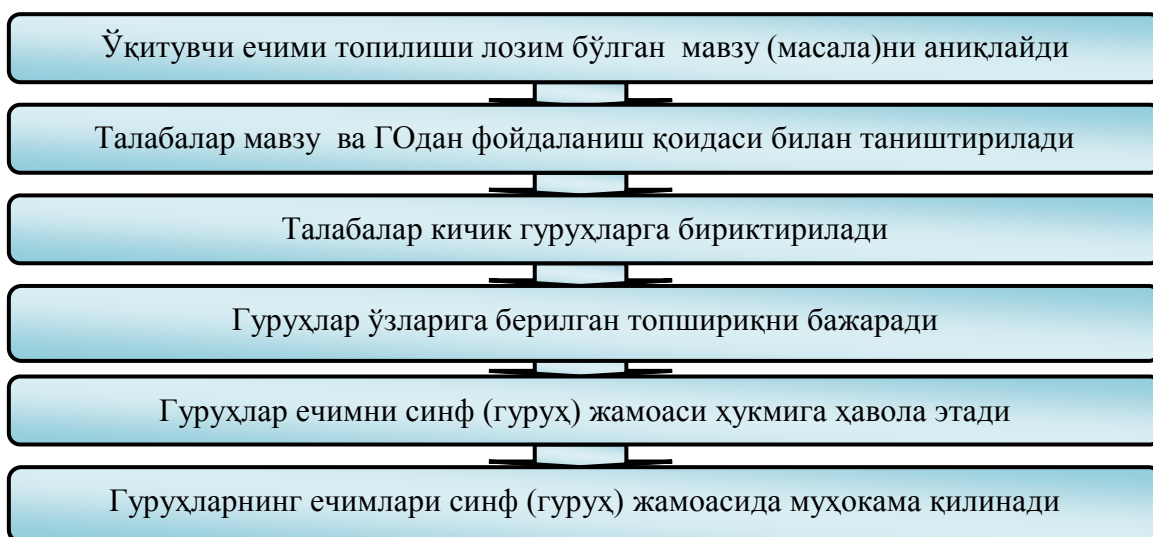
Технологиянинг негизда муайян муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнининг умумий моҳиятини акс эттирувчи элементлар ётади.

Булар қуйидагилардир: таълим шакллари, таълим методлари, таълим воситалари, таълим жараёнини бошқариш усул ва воситалари, муаммони ҳал қилиш юзасидан олиб борилаётган илмий изланишнинг усул ва воситалари, ахборотларни тўплаш, уларни ўрганиш усул ва воситалари, илмий таҳлилнинг усул ва воситалари, ўқитувчи ва таълим олувчи ўртасидаги таълимий алоқанинг усул ва воситалари, ўқув натижалари.

3. “Концептуал жадвал” ГО

Таълим олувчиларни ўрганилаётган мавзу (масала ёки муаммо)ни икки ёки ундан ортиқ жиҳатлари бўйича таққослашга ўргатади. Ундан фойдаланишда таълим олувчиларнинг мавзу юзасидан мантиқий фикрлаш, маълумотларни тизимли баён қилиш қобилиятлари ривожлантирилади.

Машғулотлар чоғида ГОдан қуйидагича фойдаланилади:

4. “Балиқ скелети” ГО

Таълим олувчиларда мавзу юзасидан муайян масала моҳиятини тасвирлаш ва ечиш қобилиятини шакллантиради. Уни қўллашда таълим олувчиларда мантиқий фикрлаш, мавзу моҳиятини ёритувчи таянч тушунча, маълумотларни муайян тизимга келтириш, уларни таҳлил қилиш кўникмалари ривожланади.

5. “Инсерг” ГО

Янги мавзу бўйича ўқувчи (таълим олувчи)ларнинг муайян тушунчаларга эгалиklarини аниқлаш, уларда матнга нисбатан таҳлилий ёндашиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади.

6. “Кластер” ГО

“Кластер” (ғунча, тўплам, боғлам) график органиайзери пухта ўйланган стратегия бўлиб, уни таълим олувчилар билан якка тартибда, гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотларда қўллаш мумкин. Кластерлар илгари сурилган ғояларни умумлаштириш, улар ўртасидаги алоқаларни топиш имкониятини яратади.

7. “Муносабат” методи

Технология таълим олувчиларга улар томонидан мавзу бўйича ўзлаштирилган билимларни эркин баён қилиш, мазмунини ўз фикри, ҳаётий мисоллар ёрдамида ёритилишини таъминлашга хизмат қилади.

Ўқув жараёнида технологиядан фойдаланиш ўрганилаётган муаммо бўйича муайян масалаларни ҳал этиш, маълум жараён (воқелик, ҳодиса)нинг келиб чиқиш сабаблари, уларни бартараф этиш йўллари топиш асосида таълим олувчиларда мустақил фикрлаш, ижодий изланиш, фикрини исботлаш ва турли вазиятлардан чиқа олиш кўникма, малакаларини ҳосил қилади.

Технология тарбиявий характерга эга бўлиб, таълим олувчиларга ўзларида ижобий фазилатларни кўпроқ шакллантириш, салбий хислатлардан эса воз кечишларида ёрдам беради.

8. “Нилуфар гули” ГО

Технология дидактик муаммоларни ечишнинг самарали воситаларидан бўлиб, нилуфар гули кўринишига эга. Асос, унга бириккан тўққизта “гулбарг” (квадрат, тўртбурчак ёки айланалар)ларни ўз ичига оладиган бу метод ёрдамида асосий муаммо ва унинг мазмунини ёритишга имкон берадиган хусусий масалалар ҳал этилади.

9. “Режа” методи

Метод таълим олувчилар томонидан муайян бўлим ёки боблар бўйича ўзлаштирилган назарий билимлар асосида педагогик фаолиятни ташкил этишга оид режани ишлаб чиқиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Уни қўллаш таълим олувчилардан ўрганилаётган мавзу мазмунини пухта ўзлаштириш, асосий ғояларни умумлаштириш, маълум тизимга солиш лаёқатига эга бўлишни тақозо этади.

Метод таълим олувчилар фаолиятини жуфтлик, гуруҳ ва жамоа асосида ташкил этиш имконини беради. Уни маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш, волонтерлик ҳаракатларини олиб бориш, педагогик амалиётни ташкил этишда қўллаш янада самарали ҳисобланади.

Одатда режани ишлаб чиқишда педагогик вазият, таълим олувчиларнинг ёш, психологик хусусиятлари, маънавий-маърифий ишнинг йўналиши, мазмуни ҳамда самарадорликка эришиш имкониятига эгаллик инобатга олинади.

10. “Т-жадвал” ГО

График органайзер таянч тушунчаларни бир-бири билан ўзаро солиштириш, қиёслаш асосида ўрганилаётган мавзу ёки масаланинг муайян жиҳатини бир неча асосий белгиларга кўра батафсил ёритиш мақсадида қўлланилади. Кўп ҳолларда график органайзер мавзу мазмунида ёритиладиган бир неча ҳолатларнинг афзаллик ёки камчиликларини, самарадорли ёки самарасизлигини, бугунги кун ва истиқбол учун аҳамиятини

таққослаш мақсадида қўлланилади.

11. “SWOT-таҳлил” стратегияси

Стратегия муаммонинг асосий тўрт жиҳатини ёритишга хизмат қилади. Таълим олувчилар мавзунинг мазмунига мос муаммоларни атрофлича ўрганиш орқали моҳиятини ёритади, уларни келтириб чиқарувчи омилларни излаб, ҳал қилиш имкониятларини топади.

У ёрдамида муаммонинг қуйидаги тўрт жиҳати таҳлил қилинади:

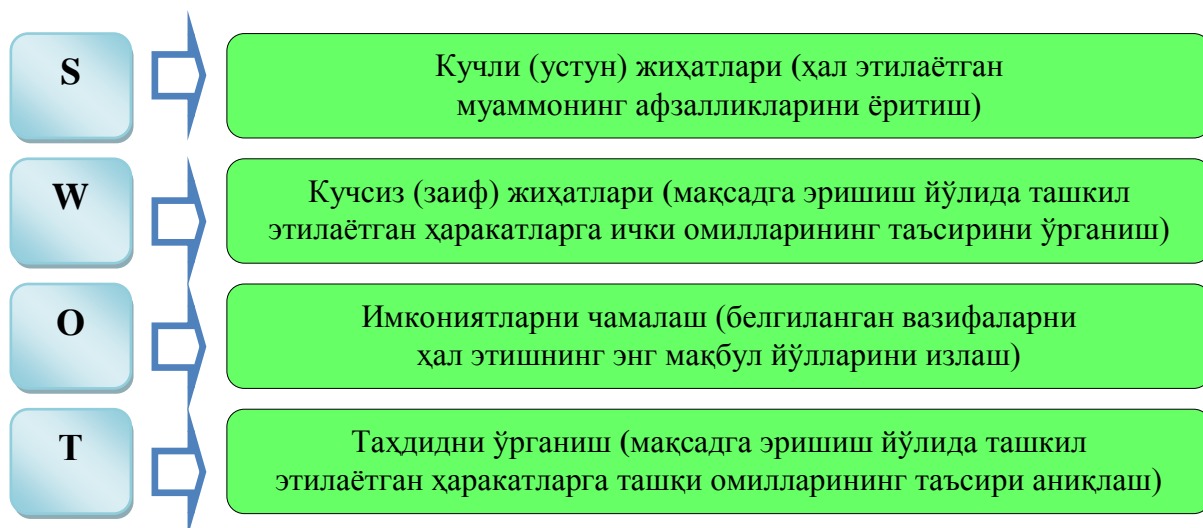

График органайзер таълим олувчиларда ўрганилаётган мавзу юзасидан фикрларни мустақил баён этиш, шахсий мулоҳазаларни далиллаш (мисоллар билан асослаш), баҳслашиш қобилиятини шакллантиришга хизмат қилади.

Таълим олувчиларга қуйидаги схема билан ишлаш тавсия этилади:

№	Тушунчалар	(Ф)	(С)	(М)	(У)
1.	Таълим методлари				
2.	Таълим воситалари				
3.	Таълимни ташхис қилиш				

13. “Қарама-қарши муносабат” стратегияси

Стратегия ўз моҳиятига кўра таълим олувчилар томонидан ўзлаштирилган билимларни таҳлил ҳамда синтез қилиш асосида мавзунинг ёритишда аҳамиятли бўлган таянч тушунчаларни асосий ва иккинчи даражали сифатида гуруҳларга ажратиш имконини беради.

Таълим олувчилар фаолиятининг самарадорлигини таъминлаш учун уларнинг эътиборига қуйидаги жадвални тақдим этиш мақсадга мувофиқ:

Таянч тушунчалар			
№	Муҳим тушунчалар	№	Муҳим бўлмаган тушунчалар
1.		1. 2.	

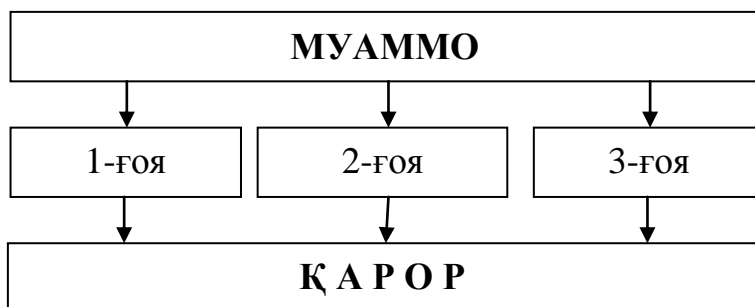

14. “Қарорлар шажараси” (“қарор қабул қилиш”) стратегияси

Стратегия муайян фан асосларига оид бир қадар мураккаб мавзуларни ўзлаштириш, маълум масалаларни ҳар томонлама, пухта таҳлил этиш асосида улар юзасидан муайян хулосаларга келиш, муаммо юзасидан билдирилаётган бир нечта хулоса орасидан энг мақбул ҳамда тўғриси топишга йўналтирилган техник ёндашувдир. У аввалги вазиятларда қабул қилинган қарорларни яна бир бора таҳлил қилиш, уни мукамал тушунишга хизмат қилади.

Таълимда стратегияни қўллаш ўрганилаётган муаммо юзасидан оқилона қарор қабул қилиш (хулосага келиш) учун таълим олувчилар томонидан билдирилаётган ҳар бир вариантни таҳлил қилиш, мақбул ва номақбул жиҳатларини аниқлаш имкониятини яратади.

Унга кўра машғулотларда таълим олувчилар қуйидаги чизма асосида ишлайди (у ёки бу тартибдаги фаолиятни олиб боришда ёзув тахтасидан фойдаланади):

III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-МАВЗУ: ПЕДАГОГНИНГ ЛОЙИҲАЛАШ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МАДАНИЙ-ТАРИХИЙ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Режа:

1. Педагогнинг лойиҳалаш маданиятини ривожлантиришга доир компетенциялар ва уларнинг ўзига хосликлари.
2. Гуманистик таълимий парадигма педагогнинг лойиҳалаш маданиятини ривожлантириш асосий модели сифатида.
3. Педагогнинг лойиҳалаш маданиятини ривожлантиришга интегратив-аксиологик ёндашув.
4. Педагогик фаолиятни лойиҳалаш босқичлари.
5. Педагогик фаолиятни лойиҳалаш таъминоти.
6. Ўқув жараёнида қўлланиладиган моделларнинг турлари.

***Таянч тушунчалар:** компетенция, компетентлик, инсонпарварлик, инсонпарварлик педагогикаси, интегратив-аксиологик ёндашув, педагогнинг лойиҳалаш маданиятини ривожлантиришга интегратив-аксиологик ёндашув, педагогик фаолият, лойиҳалаш, педагогик фаолиятни лойиҳалаш босқичлари, Педагогик фаолиятни лойиҳалаш таъминоти, Педагогик фаолиятни лойиҳалаш даражалари, ўқув моделлари, ўқув моделларининг турлари.*

1. Педагогнинг лойиҳалаш маданиятини ривожлантиришга доир компетенциялар ва уларнинг ўзига хосликлари. Таълим стратегик вазифаси бўлиб ўқув вазиятларидан ташқарида самарали ҳаракат қила оладиган, ўз касбий фаолиятида юзага келадиган намунавий ва муаммоли масалаларни еча оладиган компетентли мутахассиснинг тайёргарлиги ҳисобланади. Компетентли тайёргарлик моделига ўтиш шароитида олий мактабда компетентли ёндашишни қўллайдиган ўқитиш технологияларини аниқлаш ўзига хос долзарбликка эга бўлади. Бошида “тушунчалар”ни таҳлил қилиб оламиз.

Компетенция (лот. “competentio competo”, “competence” – эришаман, тўғри келаман) – субъектнинг мақсадни қўйиш ва унга эришиш учун ташқи ва ички захираларни самарали бирга ташкил қила олишликка тайёргарлиги ёки бошқача қилиб айтганда, бу субъектнинг муайян касбий масалаларни еча олишга шахсий қобилиятидир.

Компетенцияларнинг йиғиндисини (берилган фан соҳасида самарали фаолият учун зарур бўлган билим ва тажрибанинг мавжудлиги) компетентлик деб аташади. Касбий таълимда компетентлик у ёки бу соҳада билим ва тажрибаларнинг йиғиндисини ёки аниқ иш жойи ёки бажарилаётган ишнинг ўзгариб турадиган талабларига мос таъсир қилишга имкон берадиган умумий ва касбий тайёргарлик даражасидир. Компетентлик ва компетенциялар ўртасида тўғри ва инверсион (текскари) боғлиқлик мавжуд. Педагог-олим Н.А.Муслимов бир қанча касбий компетенциялар турлари (1-жадвал)ни ажратиб кўрсатади ва мутахассиснинг касбий етуқлигини компетенция сифатида эътироф этади.

1-жадвал. Касбий компетенция турлари ва уларнинг моҳияти

Компетенция тури	Мазмуни
Махсус компетенция	Етарли, юқори даражада ўз касбий фаолиятини эгаллаш, кейинги касбий ривожланишини лойиҳалаштира олиш
Ижтимоий компетенция	Биргаликдаги касбий фаолият, ҳамкорлик кўникмаларини эгаллаш, ўз меҳнати натижаларига ижтимоий жавобгарлик
Шахсий компетенция	Шахсий мустақил акс этиш ва мустақил ривожланиш усуллари, шахснинг касбий деформацияларига қарши турли воситаларини эгаллаш
Индивидуал компетенция	Касб доирасида индивидуалликни мустақил қўллаш ва ривожлантириш усуллари эгаллаш, касбий-шахсий ўсиш, мустақил ташкил қилиш ва мустақил реабилитация қилишга тайёрлик
Асосий компетенциялар	Мослашиш ва маҳсулдор фаолият учун зарур бўлган шахснинг маданиятлараро ва соҳалараро билим, қобилият ва кўникмалари

Юқорида айтиб ўтилганларга таяниб ва компетенцияларнинг аниқ мутахассислик ёки фаолият доирасида аниқлаштирилиши мумкинлигини билган ҳолда бўлажак педагогни махсус касбий компетентликка йўналтирадиган компетенциялар турини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Педагог-олим Е.С.Заир-Бекнинг “Взаимосвязь проектирования и самопроектирования методических компетенций в системе общетехнической и методической подготовки” мавзусидаги докторлик ишида махсус касбий компетентликнинг шаклланишига қаратилган қуйидаги компетенциялар аниқланган:

- ўқитиш ва ўқитиш методикаси билимини интеграцияловчи касб таълими педагогининг махсус компетенциялари;

- мақсадли компетенция (педагогининг умумкасбий ва махсус касбий фанларни ўқитиш мақсадларини аниқлай олиши);

- мазмуний компетенция (умумкасбий ва махсус касбий фанларни ўқитиш мазмунини аниқлай олиш);

- мониторингли компетенция (ўқитиш натижаларини кузата олишлик).

Муаллифнинг таъкидлашича, махсус компетенцияларнинг шаклланиши машина ҳайдаш асослари, тикув ишлаб чиқариш технологиялари, графика, замонавий ишлаб чиқаришни билишга таянади. Шунга кўра махсус компетенцияларнинг ҳар бирида батафсил тўхталамиз.

1. Педагогининг мақсадли компетенцияси энг турли хил мақсадларни қўйиш қобилиятини кўзда тутди. Касбий ўқитиш мақсади ёшларда технологик маданиятни шакллантиришга йўналтирилган, таълим жараёни мазмунини аниқлайди, шаклланган билим ва қобилиятларни баҳолаш мезони бўлиб хизмат қилади. Мақсаднинг аниқланиши – касбий вазифаларни қўллашга бир қадамдир. Мақсаднинг қосил бўлиши ва мақсаднинг қўйилиши муаммоси бутун педагогик фаолиятнинг тизимни ҳосил қилувчи таркибий қисм ҳисобланади, мақсадларни тўғри қўйиш қобилиятига педагог меҳнати натижалари боғлиқ. Мақсад оғзаки ёки ёзма шаклда ифодаланган хулосалар жами сифатида юзага келади. Мақсадли компетентликнинг шаклланиши шу билан мураккаблаштирилганки, унда охириги натижа қай йўл билан олингани эмас, балки ўзи кўринади. Афсуски, талабалар кўп ҳолда қисқа йўл билан боришни афзал кўради – мақсадни таҳлилсиз ва олдиндан айтиб бера олмай, интуитив равишда аниқлайди.

2. Мазмуний компетенция касбий ўқитиш босқичларидан ҳар бирида таълим, тарбия ва ривожланиш мазмуни мақсадларига кўра аниқлаш қобилиятдан иборат. Таълим мазмуни муҳими Давлат таълим стандарти ҳисобланган меъёрий ҳужжатлар билан аниқланади. Ўқув жараёнини самарали қўллаш учун бўлажак технология ўқитувчисига қуйидагиларни билиш зарур:

- умумтаълим тайёргарликнинг ҳар бир бос.ида кўзда тутилган ҳажмда технологик таълимнинг мазмуни;

- кўрсатилган мазмун ҳажми доирасида талабаларнинг минимал зарурий тайёргарлигига бўлган талаблар;

- ўқитиш йиллари бўйича ўқув юкларининг йўл қўйиш мумкин бўлган максимал ҳажми.

Касбий ўқитиш бўйича намунавий дастурлар фақатгина умумтаълим билим, кўникма ва қобилиятларнинг янада умумлашган таянч доирасини камраб олади ва ишчи мактаб ва муаллифлик ўқув дастурларини тузиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Улар асосида миллий таркибий қисмни акс этган ишчи дастурлар тузилади. Умумтаълим Давлат стандартида миллий-минтақавий ва маҳаллий таркибий қисмларнинг мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда технологияга ўқитиш ишчи дастурлари тузилади. Ўз халқи хусусиятини (халқ ҳунарлари, декоратив-амалий ижод, унда яшовчи халқнинг ўзига хослиги) акс этувчи таълим муассасаси ишчи дастурини ишлаб чиқишда педагог қобилияти ҳамда ўз ахборот, техник таъминот, методик салоҳияти имкониятларининг ҳисобга олиниши ва, табиийки, талабалар тайёргарлиги даражаси педагогнинг методик етуклигини исботлайди.

3. Педагогнинг мониторингли компетенцияси қайта боғлиқлик (назорат муаммоси) ва реал олинган натижаларни режалаштирилганлар билан қиёслаш, яъни таълим сифатини таъминлашни қўллаб-қувватлашда педагог қобилиятини тавсифлайди. Таълим сифатини баҳолаш таълим жараёни натижаларининг аниқланишини кўзда тутди. Шу билан бир вақтда сифат – бу нафақат таълим маҳсули тўғри келиши керак бўлган меъёрий даража, балки натижани таъминловчи ҳам мазмун, ҳам шартлар, ҳам жараён дидир.

Педагогик ташхис – мониторингнинг таркибий қисми бўлиб, у назорат, текшириш, баҳолаш, статик маълумотларнинг йиғилиши, уларнинг таҳлили, динамиканинг аниқланиши, маълумотлар олдиндан айта олишни ўз ичига олади. Дидактик ташхис қилиш мақсади бўлиб ўқув жараёни самарадорлигининг ўз вақтида аниқланиши, натижалари оқими таҳлили ва баҳоланиши ҳисобланади

Бироқ, замонавий талаблар шундан иборатки, махсус касбий компетенциялар замонавий касб таълими педагоги учун етарли эмас. Махсус касбий компетенциялардан таш.ари касб таълим педагогининг методик, методологик ва педагогик фаолияти маданиятини акс этадиган компетенцияларга ҳам эга бўлиш зарур. Мазкур компетенция турига қўйидагиларни киритиш мумкин: рефлексив, когнитив, ташхисга оид, коммуникатив, ижтимоий.

Лойиҳавий фаолиятнинг мазмунли тавсифини ёритиб берадиган компетенциялар турининг ҳар бирида батафсил тўхталамиз.

1. Рефлексив компетенция педагогнинг ўз меҳнатини интеграл, ажралмас қобилият билан баҳолай олиши билан боғлиқ. Гап унинг вазифалари, мақсадлари, воситалари, шартлари, натижалари ўртасидаги сабаб-оқибатли

боғлиқликларни кўра олиш ҳақида юритилмоқда. Педагог айрим педагогик қобилиятларни баҳолашдан ўз малакаси, ўз фаолияти натижавийлиги, хусусийдан бутунни баҳолашга ўтиши зарур. Педагогларнинг ўз-ўзини билиши тажрибанинг барча таркибий қисмлари уйғунлашган бирикмаси, бошқа шахслар ва ўз-ўзини билиши асосида юзага келади. Бунда мос ўз-ўзига баҳо бериш, ўз шахси ва фаолиятнинг ютуқлари ва камчиликларига бўлган ўзига хос талабчанлик, ўз ижодий ютуқлари ва камчиликлари сабабини тушуна олиши зарур.

Педагог-олим Е.С.Заир-Бек фикрига кўра, педагогнинг ўз-ўзини билиши педагог томонидан ўз шахси ва фаолияти турли хил томонларининг мос идрок қилиниши ва тушунилишига ёрдам берадиган рефлексив гностик вазифаларнинг муайян йиғиндиси жараёни билдиради. Талаблар йўналганлиги ва хусусиятини эътиборга олиб, аутопсихологик компетентлик шаклланиши билан боғлиқ бўлган гностик вазифалар уч гуруҳга бўлинади:

- а) перцептив-рефлексив вазифалар;
- б) диагностик вазифалар;
- в) прогностик вазифалар.

Педагогик рефлексия методик фаолиятда – бу қийиндан (иккиланишлар) ўз-ўзи билан муҳокама қилишга ва ундан чиқишни излашга бўлган кетма-кет ҳаракатлар жараёни.

Рефлексия – касбий фаолиятни доимо таҳлил қилиш ва ҳар бир босқични баҳолашга бўлган мажмуали фикрлаш қобилиятидир. Ўз ичига бир қатор асосий интеллектуал қобилиятларни оладиган рефлексив қобилиятлар ёрдамида ноаниқлик шарт-шароитида ўз касбий фаолиятини бошқариш мумкин. Шу билан бирга олиб қаралганда бу “асосий қобилиятлар” ўзига хос рефлексив технологияни ташкил қилади, унинг ёрдамида педагогнинг касбий тажрибаси ва маҳорати такомиллашади¹.

Асл педагогик йўналаганликнинг яққол кўрсаткичи бўлиб касбий-методик фаолият соҳасида қўйилган мақсадларга эришишда, узулуксиз равишда касбий тайёргарликни такомиллаштиришга интилишда индивиднинг эҳтиёжи билан боғлиқ бўлган қизиқишлар ва истаклар ҳисобланади. Педагогнинг ижодий индивидуаллигини идрок қилувчи йўналганлик асосини маънавий қизиқишлар ва эҳтиёжлар ташкил қилади. Уларга умуммаданий, махсус ва психологик-педагогик билимларга эҳтиёж ва уларнинг қадрини тан олишни киритамиз.

---

¹ Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York, Continuum, 2011. p.18.

Психологик фан билан ўз фаолияти натижаларига эришишга ходимларнинг асосланишлари уч кўрсаткичи ажратилади:

- 1) эришилган натижаларнинг баҳоланиши;
- 2) уларнинг умумий фойдалилиги ва ижтимоий а.амиятининг аниқланиши;
- 3) эришилган натижалардан кейин ходим учун олинган оқибатнинг баҳоланиши.

Фаолият жараёнида амалга ошириладиган касбий-педагогик ўз-ўзини такомиллаштириш мотивацияси позитив оқибатларнинг англаниши, ижтимоий аҳамият ва ўз ютуқларининг қадрини кўзда тутати. Мотивация функцияси қўлланилиши самарадорлиги бўлажак педагогларнинг ўз-ўзини қўллаши, улар билан ўз шахсий ижоди салоҳиятининг ривожланиши ва очиб берилиши имкониятлари билан баҳоланади, бу эса юқори охириги натижалар ва ижодий мустақил ривожланишга асос соладиган шарт-шароитлар ва ундовчи стимулларни яратишни талаб қилади.

2. Когнитив компетенция ўз касбий даражани доимо оширишга тайёрлик, мустақил равишда янги билим ва қобилиятларни эгаллай олиш, мустақил ривожланиш ғояларини қўллаш ва ўз методик компетентлигини мунтазам бойита олишни тавсифлайди. Педагог-олим Е.С.Заир-Бек мустақил ривожланиш жараёнини “...педагогик қарорнинг тўғри келадиган вариантини танлаш учун мос асосни аниқлаш ва содир этилган рефлексия ҳаракатидан тўғридан-тўғри келиб чиқиш; бу топилган вариант шахсиёт бошқарилишини тизимли ташкилига киритилади, у педагогик ҳаракат субъекти эҳтиёжлари, мақсадлари ва мотивлари шаклланишига етарли даражада сабаб бўлади, унинг шахсий хислатлари шаклланишига таъсир қилади, ўз-ўзини ифодалашга интилишни шартлаб беради”.

3. Педагогнинг ахборот компетенцияси махсус ва касб-педагогик билимлар ва фикрлаш усулларидан ташқари бўлажак касб таълими педагоги томонидан касбий фаолият жараёнида керакли ахборотнинг олинниши, қайта ишланиши ва ишлатилишида махсус қобилиятларнинг эгалланишини кўзда тутати. Функционал тобе педагогик, ахборот, методологик, психофизиологик восита ва методикалар мажмуасини қўллаш орқали таълим ташхисига эришишга қаратилган янги ахборот технологияларининг эгалланиши алоҳида ўрин тутати.

Янги ахборот технологияларининг инструментал тизими асосан – бу шахсий компьютер. У мультимедиа ва гипермедиа принципдан фойдаланиш, CD-ROM (Compact Disc Read Only Memory)лар асосида қурилган.

Ахборот компетентлигининг эгалланиши аҳамияти шундан иборатки, педагог тахсил олувчи устунликларини ҳисобга ола олсин, кўп даражали дасрликлардан, автоматлашган ўфитиш ва назорат тизимларидан фойдаланишда ҳар бир талабанинг ўқув фаолияти ҳақида тизимли тасаввурни таъминлай олсин.

4. Коммуникатив компетенция педагог коммуникатив фаолияти хусусиятлари, бўлажак касб таълими педагоглари билан ўзаротаъсири ўзига хослигини тавсифлайди. Урғу дидактик (тарбиявий ва таълимий) мақсадларга эришишга қаратилган педагогик фаолият самарадорлиги билан коммуникация алоқасига берилади. Коммуникатив компетенция юқори даражадаги мулоқотга эришишга ёрдам берадиган усулларни ўз ичига олади. Уларга бошқанинг тутган ўрнини мулоқотда тушуна олиш, унинг шахсига қизиқиш билдириш, бўлажак касб таълими педагоги шахси ривожланиши, хулқ-атвори жиҳатлари бўйича ички ҳолатини тушунтириб бера олиши ва ўқий олиш, новербал мулоқот воситаларини (мимика, имо-ишоралар) эгаллаш, бўлажак касб таълими педагоги нуқтаи назарига тура олиш ва бошқа одам билан ишонч муҳитига йўналтириш, риторика усулларини эгаллаш, баҳоловчи, айниқса, интизомлаштирувчи ташкил қилинадиган таъсирларни ишлатиш, ўқитиш жараёнида демократик услубнинг устунлиги, педагогик вазиятнинг айрим жиҳатларига юмор билан қарай олиш киради.

5. Ижтимоий компетенция методик тайёргарлик даражасини ошириш ижтимоий аҳамиятини англаш, таклиф қилинган янги методик ёндашишлар ва уларнинг қўлланилишига жавобгарликни ўз зиммасига олиш қобилияти кўрсаткичи, шахсий қизиқишларнинг аниқ бўлажак касб таълими, таълим муассасаси, жамият эҳтиёжлари билан боғлиқлигининг намоён бўлиши ҳисобланади. У ахлоқий маданият, идеаллар, маънавий кадриятларни тавсифлайди. Бўлажак касб таълими педагогларида услубий тайёргарликни мустақил лойиҳалаштиришга ижтимоий тайёрлик таркибий қисми ривожланишини ҳаракатга келтирувчи кучлар бўлиб юқори ахлоқий эҳтиёжлар ва умумшахсий ва касбий ўз-ўзини такомиллаштириш далиллари; фаол ҳаётий позиция; доирасида ҳаёт тушуниладиган ўз асл вазифасини топиш ва у ҳақда қайғуриш “тўғри йўл” ҳисси, айнан шундай ўзини амалга ошириш заруриятига ишонч билан кузатиладиган кечинма ҳисобланади. Ҳеч қандай маъмурий методлар билан бошқариш методик тайёргарликнинг мустақил лойиҳалаштирилиши, эришиш усулларини мустақил танлаш орқали мустақил қўйилган мақсадга эришишни рағбатлантирувчи ўз меҳнати ижтимоий аҳамиятига асосланадиган мустақил ташкил қилинган педагог фаолияти билан сифатли самара бўйича тенглаша олишга қодир эмас.

“Компетенция”, “касбий компетентлик”, “лойихавий фаолият” ҳақидаги олимларнинг нуқтаи назарларининг батафсил таҳлили, касбий компетентликнинг асосий таркибий қисмлари (А.К.Марковага кўра) ҳамда лойихавий фаолият хусусиятлари ва тузилишини аниқлагандан кейин ўз ишимизда яна бир, фикримизча, касбий компетентликнинг муҳим бўлган таркибий қисми – лойихавий компетенцияни аниқлаш ва изоҳлаб беришга уриндик.

Лойихавий компетентлик, биринчидан, касб таълими ва замонавий педагогнинг рақобатдошлигини таъминлаш масалаларини ҳал этишда муҳим ўрин тутди, сабаби таҳсил олувчилар таълими сифатини оширувчи педагогик лойиҳаларни таълим жараёнига тайёрлаш ва жорий этиш учун зарурий бўлган билим, қобилият ва шахс хислатлари йиғиндисини билдиради. Иккинчидан, педагогнинг лойихавий компетентлиги лойихавий фаолият самарадорлигини таъминловчи педагогик вазифаларни ҳал этиш шартларининг ўзгаришларига кўра ўзгарувчан, динамик, ўз вақтида тўғриланадиган компетенциялар мажмуасини билдиради. Умумий кўринишда у касбий амалиётда мавжуд бўлган лойихавий фаолиятнинг амалга оширилиши тажрибасини натижавий қўллаш қобилияти ва тайёрлигида ифодаланади ва умумий касбий-педагогик компетентликнинг қисми бўлиб ҳисобланади, унинг шаклланиши бўлажак мутахассислар тайёргарлигининг барча асосий йўналишлари бўйича амалга оширилади. Учинчидан, лойихавий компетентлик – ностандарт лойихавий фикрлашнинг шаклланиши, инновацион педагогик стратегияларнинг эгалланиши юқори даражаси ва педагогик фаолият мазмуни, воситалари ва методлари, шартлари ўзгаришига мослашишга қаратилган лойихавий қобилиятлар ва компетенциялар мажмуасини эгаллашнинг юқори даражасидир.

2. Гуманистик таълимий парадигма педагогнинг лойиҳалаш маданиятини ривожлантириш асосий модели сифатида. “Инсонпарварлик педагогика”си замонавий тарбия назарияси ва амалиётида XX асрнинг 50-йиллари охири 60-йилларининг бошларида АҚШда пайдо бўлган йўналиш. Инсонпарварлик педагогикасининг фалсафий-ғоявий йўналганлиги педоцентризм ғояларига яқин. “Детоцентризм, педоцентризм – тарбиявий концепция бўлиб, оиланинг қизиқишлари фақат болага қаратилади. Детоцентризм кўпроқ бир болали ва тўлиқсиз оилалар учун хос”.

Инсонпарварлик педагогикасида тарбиянинг бош мақсади шахснинг ўз-ўзини актуаллаштиришидир. Инсонпарварлик педагогикаси эса янгича тарбиялаш ва “прогрессивизм” педоцентризми ғояларига яқинроқ. Педагогдан у болани қандай бўлса, шундайлигича қабул қилишни, унинг

сезгиси ва эҳтиёжларини ҳис этишни талаб этади. АҚШда у бошланғич, ўрта ва олий мактабда ўқув курсларининг мазмунига ва қурилишига таъсир кўрсатади.

“Инсонпарварлик психологияси” XX асрнинг 50-йилларида АҚШда бихевиоризм ва фрейдизмга қарши юзага келган ҳамда унинг асосида тарбияланувчининг шахсий манфаатларини биринчи ўринга қўйиш ётади. Хусусан, бу қараш вакиллари тасодифан юзага келадиган кичик гуруҳлардаги машғулотларни афзал биладилар².

Инсонпарварлик таълимотининг асосчиларидан бири Карл Роджерсдир. Ўзининг педагогик қарашларини К.Роджерс инсон хулқидаги ўзгаришлар асоси сифатидаги унинг қобилиятлари шахсий тажрибаларга таянган ҳолда ўсади, ривожланади ва ўргатилади, деб таъкидланган “Freedom to learn for the 80's” китобида баён этган. Кимнидир ўзгартириш, унга тайёр тажрибани узатиш керак эмас. Фақат унинг ривожланишига имкон берувчи муҳитни яратиш мумкин. К.Роджерс бундай муҳитни яратишни “қулайлаштириш” (ингл. facilitate) деб атайди.

Бугунги кунда бутун дунёда қулай муҳитни яратувчи ўқитувчиларни фацитатор деб аташади. Бундай муҳитни яратиш шарт-шароити тарбиячининг билими ва интеллектига боғлиқ бўлмайди. Ундан фақат тарбияланувчини нимани яхши кўриши, нимага қизиқиши, нима билан шуғулланишини аниқ белгилай олиш талаб этилади. Фацитаторнинг муҳим ҳиссиёти сифатида К.Роджерс эмпатия, тарбияланувчи шахсига ижобий баҳо бериш, фацитаторнинг тарбияланувчига мувофиқлигини киритади. Фақат ана шундай шароитда шахс ўз хулқ-атворини ўзгартириш ҳақида қарор қабул қилиши мумкин.

К.Роджерс анъанавий педагогиканинг қуйидаги қоидаларидан қониқиш ҳосил қилмайди:

1. Ўқитувчи билимларни баён этади, ўқувчилар уларни ўзлаштиришга ҳаракат қилади.
2. Дарс ва имтиҳонлар – таълимнинг асосий таркибий қисмлари. Дарс билимларни шакллантириш шакли, имтиҳон эса эгалланган билимларнинг даражасини аниқлайди.
3. Ўқитувчи бошқарувчи, таълим олувчилар эса унга бўйсунувчилар сифатида акс этади.

---

² Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York: Continuum, 2011. p.25.

Бу билан боғлиқликда К. Роджерс таълимнинг икки турини ажратиб кўрсатади:

1) оддий билимлар;

2) далиллар билан қуроллантирадиган ахборий ва таълим олувчиларга уларнинг ўз-ўзини ўзгартириши ва ўз-ўзини ривожлантириши учун зарурий, ҳақиқий билимлар берувчи аҳамиятли таълим. Инсонни шахс сифатида шакллантирувчи таълим шахсга йўналтирилган ёки К. Роджерс фикрича, аҳамиятли таълимдир.

Ўқитувчи ўз фаолиятида ўқувчиларининг ўз-ўзини тўла намоён эта олишига таяниши зарур. “Унинг ўқитиши ўқувчилар катта қизиқиш билан ҳал этадиган, ҳар доим ҳам ўзи мустақил мураккаб вазиятлардан чиқиш йўлини топа олмайдиган, ўқитувчининг ёрдамига таянадиган ва ижод қилишга такрорланмас истакни ҳосил қиладиган ҳаётий муаммолар билан ўзаро ҳаракатга киришиши асосига қурилиши керак. Ўқитувчининг роли ўқувчилар билан шундай шахсий ўзаро муносабатларни ва юқорида тилга олинган тенденцияларни намоён бўлишига имкон берувчи психологик муҳит ташкил этишда ўз аксини топади”.

К.Роджерснинг фикрича, инсонни концентрлайдиган таълимнинг натижаларини таълим муассасасидаги баҳолар билан баҳолаш мумкин бўлмайди. Унинг мезонлари эгалланган билимларнинг миқдор ва ҳатто сифат кўрсаткичларида эмас, аксинча бу ўзгаришлар шахсда, унинг ўсиши ва ривожланишида акс этади. Уларга қуйидаги турдаги ўзгаришлар киради:

- инсон ўзини тўла идрок эта бошлайди;
- у кўпроқ ўзини ва ўз туйғуларини қабул қилади;
- кўпроқ ўзига ишонч ва автономен шаклланади;
- ўз олдига реал мақсадлар қўяди, ўзида комилликни кўради;
- унда инсоний қиёфа шаклланади;
- бошқа одамларни қабул қилиш ва тушуниш бошланади.

Бугунги кунда, инсонпарварлик педагогикаси ҳақида кўп гапираяпмиз, ҳар қандай педагогика маълум аниқ тарихий шароитларда шаклланади. Шу сабабли у ҳақдаги мулоҳазалар, унга абстракт (мавҳум) инсонпарварлик нуқтаи назардан ёки бошқа давр мезонлари нуқтаи назаридан қараш уни “инсонпарвар” каби “инсонпарвар бўлмаган” сифатида ҳам баҳолашни юзага келтириши мумкин. Педагогиканинг илмийлиги, демак, унинг инсонийлиги ҳам унга хос бўлган бола шахси моҳиятини тушуниш, уни ривожлантириш воситаларини мақсадга мувофиқ излаш даражаси билан белгиланади. Ҳамма даврларда ҳам педагогика инсон ва жамиятнинг илғор ривожланиш талабларига мос келишга интилган. Одамлар ўртасидаги муносабатларга,

болаларга таъсир этиш ва улар билан ўзаро алоқаларда инсонга қарши воситалар, усуллар ва методлар мавжудлиги бутунлай бошқа тушунчаларни ифода этади. Буни педагогика эмас, балки болаларни тўла итоаткорлик ёки ваҳшийлашиш ҳолатига киритиш борасида масъулиятни билмайдиган, одамийликка зид тизим деб аташ мумкин.

Айтиб ўтилганларнинг барчаси педагогиканинг инсонпарварлиги ёки инсонпарварликка зидлик муаммосининг аҳамияти ва қарама-қаршиликларини аниқлаб олиш учун илм аҳлинини қизиқтирадиган бир қатор масалаларни объектив аниқлаб олишга мажбур этади.

“Инсонпарварлик” тушунчаси моҳиятини, унинг турлари ва илмий педагогика билан муносабатларини қандай талқин қилиш керак? “Фалсафа. Қомусий луғат”да инсонпарварлик “Одамларга меҳр-муҳаббат билан қараш, уларни ҳурмат қилиш, инсоннинг моддий фаровонлигини юксалтириш ва кишиларда юксак маънавий фаилатларни ривожлантиришга ғамхўрлик қилиш ғоялари билан суғорилган дунёқараш” сифатида қаралади. “Педагогик энциклопедик луғат”да эса, инсонпарварлик шахс сифатида инсон, унинг эркин ривожланиши ва ўз қобилиятларини намоён эта олишини қадрият сифатида қабул қилиш эканлиги уқтирилади.

Кенг маънода инсонпарварлик – инсонни шахс сифатида қадрият деб белгилайдиган, унинг эркинлик, бахтга бўлган ҳуқуқи, ўзининг қобилиятларини намоён этиши ва ривожлантириши, ижтимоий институтларнинг баҳолаш мезонларида инсон равнақини ҳисобга оладиган қарашларнинг тарихий ўзгарувчан тизими, инсонийлик – шахслар орасида кутиладиган меъёрий муносабат³.

Инсонпарварлик яна асосида инсоннинг чексиз имкониятлари ва унинг комилликка доир интилишлари, ўз қобилиятлари, қарашларини эркин намоён этишга доир шахс ҳуқуқини эътироф этиш турадиган, инсон равнақини ижтимоий муносабатлар даражасини баҳолаш мезони сифатида тасдиқлайдиган дунёқараш тамойили тарзида ҳам қаралади. Ҳозирги вақтда мазкур тамойил педагогиканинг асосий тамойилларидан бири сифатида шакллантирилди.

Инсонпарварлик тушунчаси бошқа одамларга ва Ер юзидаги барча тирик мавжудотга эзгу, раҳмдил, ғамхўр муносабатни намоён этадиган шахс сифати, инсонийлик тарзида баҳоланади.

Зеро, инсонпарварлик дунёда инсонга энг олий қадрият сифатида қарашнинг яхлит концепциясидир. Бу концепциянинг асоси – шахс кадр-

³ Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York:, Continuum, 2011. p.38.

қимматини ҳимоя этиш, унинг озод, эркин ривожланишга бўлган ҳуқуқининг тан олиниши; бунинг учун (ҳаётда, меҳнатда, ўқишда) мос қулай шарт-шароитлар яратишдан иборат. Шунинг учун ҳам ҳозирги даврда таълимни инсонпарварлаштиришни унинг таркибий қисмига киритиш зарур ва муҳим саналади. Лекин уни таълимнинг таркибий қисмига киритиш учун фақат ўқув фанлари таркибидагина эмас, балки инсоннинг қадр-қимматини юқори қўювчи ўзаро муносабатлар маданиятини таркиб топтирувчи таълим муҳитини юзага чиқаришни талаб этади.

Таълимни инсонпарварлаштириш – унинг мазмуни, тамойиллари, шакл ва методларини янгилаш, уларнинг ўзаро алоқаси ва бирлигини таъминлаш орқали шахсни ҳар томонлама шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтиришдир

Шахснинг ривожланиши ва талабаларнинг ижтимоий аҳамиятга эга сифат ва қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган таълимнинг инсонпарварлик мазмунига яқинлашиш, уларни ҳаётда фаол иштирок этишга жалб этиш, унинг билиш билан қўшиливи ва маданиятни ўзлаштириши ҳамма-ҳаммаси сўнгги йилларда сезиларли шаклланди. Мазкур йўналишда сўнгги йилларда тарбияланувчилар онгидаги алдам-қалдамлик, уларнинг хулқ-атворини ҳаддан ташқари қатъий белгилаш, уларга қаттиқ таъсир этиш, танқидий фикрлаш тарзига эга бўлмаган қарашлардан воз кечиш ёрдамида кўплаб инновациялар йўналтирилди. Бундай ақидапарастликка қарама-қарши ўлароқ, миллий ва чет эл педагогикасида тарбияланувчи шахсини ҳурмат қилишга йўналтирилган, унда мустақилликни шакллантирувчи, тарбиячи ва тарбияланувчилар орасида инсонпарвар, ишончга асосланган муносабатларни таркиб топтириш қоидаларидан фойдаланиш, “таълимни инсонпарварлаштириш”, яъни инсонпарварлик тамойили юзага чиқади. Бундай асосга қурилган таълим эса, *шахсга йўналтирилган таълим* деб номланади.

Таълимни инсонпарварлаштириш энг умумий маънода, таълим жараёни иштирокчиларининг муносабатларини авторитар педагогик мулоқот услубидан демократик мулоқот услубига алмаштириш асосига ташкил этилиши билан тавсифланади. Бунда асосийси – тарбияланувчи шахсига ҳурмат ва таълим мазмунида ижтимоий тажриба тарзида олинган инсоният маданияти билан таништириш йўлида унинг маънавий имкониятини ҳисобга олиш. Таълим жараёнининг моҳияти ижтимоий тажрибани мақсадга йўналтирилган тарзда шахсий тажрибага алмаштириш ёки шахсий ва ижтимоий тажрибани қўшилишида намоён бўлади.

Таълимни инсонпарварлаштириш унинг етакчи тенденцияси сифатида таълимни инсонга қаратиш, унинг индивидуаллигини намоён бўлиши ва ривожланиши учун шароит яратишни ифодалайди. У инсонни юқори эҳтиёжлари: ўз-ўзини намоён этиш, ўз-ўзини реализациялаш, маънавий, ижтимоий ва касбий шаклланишида максимал даражада қониқишга йўналтирилган ўз ноёблигини йўқотиш, ҳаёт, табиат дунёси ва маданиятдан бегоналашиб кетиш хавфидан ҳимояланишга чақиради.

Узлуксиз таълим тизимининг инсонпарварлашуви – узлуксиз таълим назарияси ва амалиётини тавсиф этувчи, дунёқарашга оид қоидалар ва тамойиллар йиғиндиси сифатида инсонпарварликка асосланувчи, инсон кадр-қиммати ва ҳуқуқига ҳурмат, унинг тақдири ва ҳар томонлама ривожланишига ғамхўрликни акс эттирувчи, бундан ташқари одамлар орасида ҳақиқий инсонпарвар муносабатлар: ўзаро бир-бирини тушуниш, ўзаро ҳурмат, биргаликдаги ҳамкорлик, ўзаро ёрдам кабиларни таркиб топтириш зарурлигини таъкидловчи тушунча. Бошқача айтганда, таълим жараёни марказида таълим олувчи шахсини қарор топтириш.

Ўқув-тарбия жараёнини инсонпарварлаштиришни авторитар педагогиканинг шахсга педагогик таъсирини бекор қилиш, шахсга йўналтирилган педагогикага ўтиш тарзида педагог ва таълим олувчилар ўртасида меъёрий инсоний муносабатларни таркиб топтириш билан фарқ қилиши, таълим олувчиларнинг шахсий эркинлиги ва фаолиятида ҳақиқий аҳамият касб этиш сифатида тушуниш лозим.

Инсонпарварлик нуктаи назаридан таълим ва тарбиянинг туб мақсади шундаки, ҳар бир тарбияланувчи билиш ва мулоқот фаолиятининг тўла ҳуқуқли субъекти, ташаббускор шахс бўла олади. Ўқув-тарбия жараёнининг инсонпарварлаштиришнинг ўлчови қанчалик бу жараён шахснинг ўз-ўзини реализациялаши учун шароит яратганлиги, ундаги табиий лаёқатни юзага чиқарганлиги, унинг эркинлик, ташаббускорлик ва ижодкорлик қобилиятлари билан белгиланади.

Таълимнинг инсонпарварликка йўналтирилганлигининг натижаси сифатида биргаликда қайғуришга қобилиятли, эркинликка тайёргарлик, инсонпарварликка йўналтирилган танлов ва индивидуал интеллектуал салоҳиятга эга шахснинг шаклланишида намоён бўлади.

Педагогик жараённи инсонпарварлаштиришнинг умумий масалаларини таҳлил қилиб, педагог-олим А.А.Мелик-Пашаев уни амалга оширишнинг йўлларида бири “қандайдир фан доирасида кучни сарфлашда эмас, турли билим соҳалари, маданият, атроф-борлиқдан машғулот учун маълумот эркин танлаб олинадиган ва умумий тарзда педагогик вазифаларни

бирлаштирадиган” таълим мазмунини қайта ташкил этишда акс этади, деб таъкидлаб ўтади. А.А.Мелик-Пашаев ёшларда “Мен” туйғусининг катта имкониятларига ишонч уйғота оладиган педагогнинг мавжудлигини инсонпарварлаштиришнинг иккинчи йўли, деб ҳисоблайди.

Олий таълим соҳасидаги инсонпарварлик ёндашув талаба шахси, унинг қобилияти ва иқтидорини ривожлантиришга туб бурилиш, унинг истак ва имкониятларига жавоб берадиган таълим йўлини танлаш ҳуқуқини амалга ошириш сифатида тавсифланади; бу давлат томонидан шахсий кизиқишларни, нафақат давлат томонидан, балки жамият томонидан ҳар томонлама ҳисобга олинишидир.

Шахсий-инсонпарварлик ёндашув шахс сифатларини ҳар томонлама ривожлантиришга қаратилган таълим тизими марказида туради. Бундай ривожланишнинг ўлчови таълимнинг асосий натижаси, яхлитликда ўқитувчи, тарбиячи, бошқарувчи, тарбиявий муассаса иш сифати мезони, дея эълон қилинади.

Бундай ёндашув таълим олувчи шахси, унинг ички дунёси, қобилиятлари, имкониятлари, эркинлик ва адолатлилик, яхшилик ва бахтнинг ахлоқий куч-қудратини ривожлантиришга йўналтирилган. Олий таълим муассасасининг мақсади – шахснинг ички кучлари ва имкониятларини уйғотиш, уларнинг тўлиқ ва эркин ривожланиши учун зарур шарт-шароитлар яратишдир.

Ўқув-тарбия жараёнида талабага шахсий-инсонпарварлик ёндашуви қатор тадқиқотларда (Л.Д.Столяренко, И.С.Якиманский, Г.К.Селевко, Н.Азизхўжаева, М.Очилов, Н.Сайидахмедов, Р.Сафарова, Ф.Р.Юзликаев, Ў.Толипов) шахсга йўналтирилган педагогик технологияларнинг коммуникатив асоси сифатида ўрганилган. Мазкур ёндашувнинг моҳияти қуйидаги ғояларнинг йиғиндиси тарзида юқорида номлари қайд этилган муаллифларнинг концепцияларида акс этган:

I. Таълим мақсади, ўқув-тарбия жараёнининг шахсга йўналтирилганлиги сифатидаги шахсга янгича қараш. Бу қуйидагиларни билдиради:

- шахс педагогик жараённинг объекти эмас, субъекти сифатида акс этади;
- шахс – қандайдир ташқи мақсадларга эришиш воситаси эмас, таълим тизими мақсади;
- ҳар бир талаба қобилиятли, кўплаб талабалар иқтидорли;
- шахснинг муҳим сифатлари сифатида юксак ахлоқий кадриятлар (яхшилик, севги, меҳнатсеварлик, виждон, кадр-қиммат, фуқаролик ва б.) акс этади.

II. Педагогик муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш. Талабаларга инсонпарварлик ёндашувига қуйидагилар киради:

- педагогик муҳаббат, талабалар тақдирига қизиқиш билан қараш;
- талабага юксак ишонч билан қараш;
- ҳамкорлик, мулоқот маҳорати;
- тўғридан-тўғри мажбурлашдан воз кечиш;
- ижобий рағбатлантиришнинг муҳимлиги;
- талаба шахсига таълим субъекти, фаоллик ва эркин танлаш соҳиби сифатидаги муносабат.

Муносабатларни демократлаштириш деганда:

- ўқитувчи ва талаба ҳуқуқларини тенглаштириш;
- талабанинг эркин танлашга бўлган ҳуқуққа эга бўлишини таъминлаш.

III. Замонавий шароитда тўғридан-тўғри мажбурлашдан натижа бермайдиган метод сифатида воз кечиш. Мажбурлашсиз ўқитиш қуйидагилар билан тавсифланади:

- мажбурловсиз, ишончга асосланган талабчанлик;
- ўқитишга туғма қизиқишларни кўпайганлиги;
- мажбурлашнинг ўрнини мувафаққиятга эришишга имкон берадиган истак билан алмаштириш;
- талабаларни эркинлик ва ташаббускорликка қўйиб берилиши;
- жамоа орқали билвосита талабаларнинг қўлланилиши;
- талабаларга уларнинг субъективлиги, ўз-ўзини намоён этиши, ижтимоийлашуви, маданий тенглашуви, ҳаётий ўз ўрнини белгилашига ёрдам кўрсатиш, педагогик қўллаб-қувватлаш.

IV. Индивидуал ёндашувни янгича талқин этиш:

- “ўқув фанидан талабага қараб бориш эмас, талабадан ўқув фанига бориш” тамойилининг бажарилиши;
- талабаларнинг қобилиятлари ва мавжуд имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ўқитиш;
- ўртача ўзлаштирувчи талабага йўналганликдан воз кечиш;
- шахснинг энг яхши сифатларини излаш;
- шахсни психологик-педагогик ташхис этиш (қизиқишлари, қобилиятлари, йўналганлиги, Мен-концепцияси, характери, фикрлаш жараёнларининг ўзига хослиги)нинг қўлланилиши;
- шахснинг ўқув-тарбия жараёнидаги ўзига хосликларини ҳисобга олиш.

V. Ижобий маънодаги “Мен-концепцияси”ни шакллантириш:

- педагогик мулоқотнинг талабаларда ўзига ижобий муносабатни ривожлантиришнинг йўналганлиги;

- ҳаётий фаолиятнинг ижобий йўл-йўриқ ва мотивларини шакллантириш⁴.

Таълим жараёнини инсонпарварлаштиришнинг моиятини кўрсатиб бериш инсонпарварлик педагогикасининг ўзига хосликлари, таълим ва тарбиянинг инсонпарвар йўналганлигини таъминлашда педагогнинг ролини аниқлашни талаб этади.

Ҳозирги вақтда инсонпарварлик педагогикаси тарбияланувчини ўқув-тарбия жараёнининг фаол, онгли, тенгҳуқуқли иштирокчиси ролида кўра оладиган, ўз имкониятлари асосида ривожлантирилувчи илмий назарий тизим сифатида талвин этилади.

Инсонпарварлик педагогикаси шахсга йўналтирилган. Унинг фарқли белгиларига қуйидагилар киради: шахснинг психик, жисмоний, интеллектуал, ахлоқий ривожланишини биргаликда эгаллаши ва унда аниқ доирадаги кўникма ва малакаларни шакллантириш; эркин, мустақила фикрловчи ва ҳаракатланувчи шахс, турли хил ўқув ва ҳаётий вазиятларда асосли танлаш қобилиятига эга инсонпарвар-фуқарони шакллантиришга бутун кучни тўплаш; ўқув-тарбия жараёнини самарали қайта йўналтиришга эришиш учун тегишли шарт-шароитларни таъминлаш.

Инсонпарварлик педагогикаси тамойилларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Иштирок этиш. Демократик жамият фаолият кўрсатиши учун унинг барча аъзолари жамият ҳаётида фаол иштирок этишлари зарур. Уларнинг овоз бериш ҳуқуқларидан фойдаланишлари - биринчи даражали муҳим эканлигини билдиради ва демократик жамият ҳаётида иштирок этаётганлари янада юқори даражада намоён этади.

2. Ҳамкорлик. Демократик жамиятда ҳамкорлик қиладиган аъзолар ўртасида ўзаро мувозанат бўлмоғи лозим. Бу ижтимоий гуруҳларнинг ҳар томонлама ҳаракатланишига имкон берувчи ва шу билан бирга жамиятнинг барча аъзоларини улардаги имкониятларни тўлиқ намоён этишига имкон берадиган тузилмани таъминлайдиган мувозанат бўлиши мумкин. Ҳамкорликни рағбатлантириш учун ўқитувчи талабалар билан биргаликда ишлаш учун шароит яратиши, ижтимоий билимларга доир махсус маърузаларни ташкил этиши, талабаларни ролли ўйинлар, психологик тренингларга жалб этиши мумкин.

---

⁴ Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York: Continuum, 2011. p. 26.

3. Индивидуалликнинг ривожланиши. Ўқувчилар, айниқса, кичик ёш даври болалари индивидуал ривожланишга эҳтиёж сезади. Демократлаштиришда индивидуализм жамият олдидаги жавобгарлик туйғуси билан мувофиқ келиши керак. Индивидуалликка яқин бўлган “автономлик” тушунчаси шахс ўзининг хатти-ҳаракатлари учун жавоб бера олишини талаб этади. Аудиторияда намойиш этиш мумкин бўлган шахсий лойиҳалар, ҳисоботлар, санъат асарлари, мусиқа, кичик сахна асарлари, рақс талабаларга ўзини кўрсатиш ва индивидуаллигини ривожлантиришга имкон беради.

4. Ўзини тута билиш. Мазкур тамойил демократик жамиятда фуқаролар тартибга солинган фаолият билан банд бўлишларини кўзда тутади. Жавобгарлик туйғусини шакллантириш – педагогнинг муҳим вазифаларидан бири. Талабаларга ўз хоҳишига кўра ҳаракат қилиш имконияти тақдим этилиб, ўқитувчи ўз-ўзини назорат қилаишга олиб келувчи бундай хулқ-атворни етарли даражада тақдирлайди. Ўқитувчи талабаларга назорат варақлари ва жадваллар ёрдамида ўзларининг шахсий мувафаққиятини қандай кузатишларини кўрсатиб бериши мумкин.

5. Хилма-хилликка сабрлилик (толерантлик). Демократик (эркин) жамиятда турлича фикр ва қарашларни тушуниш ва сабр билан эшитишнинг ривожланиши зарур. Бу мураккаб вазифа, шундай бўлса-да, демократик ғояларнинг моҳиятини ташкил этади. Бошқа шахсларни тушуниш, уларда инсонпарварликни намоён бўлишини кўра олиш, асосий ўхшаш ва фарқли жиҳатларини англай олиш қобилияти – асосий шарт, сабр-тоқатлиликни ривожлантириш учун зарурият. Гуруҳ талабалари бир-бирига хайрихоҳлик билан мурожаат қиладиган тарзда бўлиши, ўз навбатида талабалар бир-бирига яхшилик қилаиши керак, шундагина киши ўзида раҳмдиллик ва сабр-тоқатлиликни ривожлантиради.

6. Қадр-қиммат. Яхшилик ва ҳурмат билан боғлиқликда инсон кадр-қиммати ҳам улар билан бир қаторда туради. Бошқаларга ҳурмат ва хушмуомалалик билан муносабатда бўлиш кўникмалари ташаббускорлик, ишбоп ва дидактик (ўқув) ўйинларда роллар ижро этиш натижасида, мунозара жараёнида, бадий асарлар, тенгдошлар ҳаёти ва катта авлод кишилари мисолида ривожланиши мумкин.

7. Эркинлик. Демократик жамиятнинг мавжудлиги ва ривожланиши кўп жиҳатдан унинг аъзоларининг эркинлик даражасига боғлиқ. Демократияни сақлаш ва ривожлантириш учун индивидуал ва жамоавий даражада эркинликка эришиш зарур. Талабалар қачонки, уларга ўз танлови асосида

шуғулланишларига имконият тақдим этилсагина, эркин ҳаракат қилишни ёрқинроқ англашни ҳис қиладилар.

Бу жараёндаги педагогнинг роли қуйидагиларда намоён бўлади:

- психологик қулайлик ва эркинлик шароитини яратиш;
- асосий ўринни талаба шахсига бўшатиб бериш;
- ўқув мотивлари, билиш ва ижодий фаолликни ошириши учун шароит яратиш;
- фасилитатор, яъни, шахснинг ахамиятли таълим олиши учун ёрдамчи ва рағбатлантирувчи вазифаларни бажариш;
- талабаларни танлаш, ўқув материаллари билан мустақила ишлашга ундовчи методларнинг қўлланилиши;
- таълимнинг ноанъанавий интерфаол методлари - мунозара, ролли ўйинлар, педагогик ва ҳаётий вазиятларни муҳокама этиш ва таҳлил этиш, конфликтларни таҳлил этиш ва ҳал этиш, янги педагогик технологияларни қўлланилиши.

3. Педагогнинг лойиҳалаш маданиятини ривожлантиришга интегратив-аксиологик ёндашув. Педагогика олий таълим муассасалари талабаларини шахсий ва касбий ижтимоийлаштиришда маданий-инсонпарварлик ёндашувнинг ўрни педагогик касбига доир қадриятларни юзага чиқаришда ва педагогик маданиятга киришиш жараёни сифатида талабалар томонидан мазкур қадриятларнинг интериоризациясида намоён бўлади.

В.А.Сластёниннинг фикрига кўра, “Педагогик фаолиятга доир қадриятларнинг интериоризацияси бўлажак ўқитувчиларнинг касбий маданиятига тамал тошини қўяди”.

Ўқитувчининг онгида мустаҳкамланган педагогик қадриятлар унинг шахслараро мулоқотида, ижодий фаолиятида, бола шахсининг ривожланишида, касбий ҳамкорликда, маънавий қадриятлар алмашинувидаги касбий йўналишлари тизимини ҳосил қилади.

Олимлар томонидан педагогик қадриятларнинг икки жиҳати алоҳида тадқиқ этилган:

- ўқитувчига унинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондиришига имкон берувчи ва ижтимоий ахамиятли инсонпарвар мақсадларга эришишга қаратилган унинг ижтимоий ва касбий фаоллигида йўл кўрсатувчи белги бўлиб хизмат қиладиган ўзига хос жиҳатлар;

- педагогик фаолиятни тартибга солувчи меъёрлар ва таълим ҳамда педагогик фаолият соҳасидаги вужудга келадиган ижтимоий дунёқараш орасида восита ва боғловчи бўғин бўлиб келувчи билиш-фаолият тизими.

Педагогик фаолиятнинг аксиологик характери унинг инсонпарварлик мазмунида акс этади. Ўз навбатида, педагогик кадриятлар – бу педагогик фаолиятнинг шундай ўзига хослигики, улар нафақат педагогик эҳтиёжларни қондиришга имкон беради, балки унинг ижтимоий ва касбий фаоллигини мўлжалга олишга хизмат қилади. Педагогик кадриятлар ҳаётда ўз-ўзидан тасдиғини топмайди. Улар жамиятдаги ижтимоий, сиёсий, иқтисодий алоқаларга боғлиқ. Ана шу жиҳатни ҳисобга олиб, З.И.Равкин педагогик кадриятларни қуйидагича тасниф этади:

Педагогик кадриятлар таснифи (З.И.Равкин)

Кадриятлар	Мазмуни
Ижтимоий-сиёсий кадриятлар	Таълимнинг ҳамма учун очиклиги ва бепуллиги, миллатидан қатъи назар, барча фуқароларнинг билим олишдаги тенг ҳуқуқлилиги, ўқувчиларни ва ота-оналарнинг таълим муассасасини танлаш эркинлиги
Интеллектуал кадриятлар	Билишга эҳтиёж, билишга қизиқиш ва фаоллик, ўқувчиларнинг ижодий фаолияти, фикрнинг гўзаллиги ва сўз билиш фаолияти воситаси сифатида
Ахлоқий кадриятлар	Ўқувчининг бурч ва шахсий мажбуриятлари, унинг педагогик жараённинг субъекти бўлиш ҳуқуқи, билимларни эгаллашдаги ахлоқий рағбатлар ва мотивлар, ватанпарварлик ва фуқаролик, меҳнат ва бошқа кишиларнинг меҳнатини ҳурмат қилиш
Касбий-педагогик фаолиятга доир кадриятлар	Ўқитувчи-тарбиячини меҳнат қилишга чорлаш, танлаган касбига масъулият билан ёндашув, педагогнинг маҳорати, унинг изланишли-тадқиқотчилик, инновацион фаолияти, коммуникатив қобилияти, ўқувчилар билан мулоқотдаги ижобийлик, педагогик маҳорат

В.А.Сластенин эса, касбий йўналганлик тизимида асосланган ҳолда, педагогик кадриятларни қуйидагича тасниф этади:

1) мақсадли кадриятлар: шахсий “мен” ва касбий “мен” йиғиндисиддаги бўлғуси ўқитувчининг шахсий концепцияси;

2) воситали кадриятлар: педагогик мулоқот, техника ва технология, мониторинг, инноватика, интуиция тизими;

3) муносабатли кадриятлар: педагогик жараён иштирокчиларининг муносабати, касбий-педагогик фаолиятга муносабат;

4) сифат кадриятлари: шахснинг хулқ-атвор, фаолиятга доир хилма-хил сифатлари.

5) билишга оид кадриятлар.

Ўзбекистонда таълимий кадриятлар соҳасида тадқиқот олиб бораётган олим Ш.Қ.Мардонов таълимий кадриятларнинг ўзига хослигига кўра, бир неча гуруҳга тасниф этади:

1) глобал концептуал кадриятлар;

2) аниқ таълимий кадриятлар;

- 3) таълимнинг индивидуал-шахсий характердаги қадриятлари;
- 4) инновацион педагогик технологиялар – умумбашарий (глобал) концептуал таълимий қадриятлар;
- 5) шахсни шакллантириш;
- 6) таълимнинг демократик ва гуманитар йўналганлиги;
- 7) инсонпарварлик, шахс дунёқарашини шакллантириш.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ва касбий ижтимоийлаштиришда ижтимоий-педагогик ва шахсий-педагогик қадриятлар муҳим ўрин тутди.

Ижтимоий-педагогик қадриятлар турли ижтимоий тизимларда иш олиб боровчи ва ижтимоий онгда намоён бўлувчи қадриятларнинг тавсифи ва мазмунини ақс эттиради. Бу таълим соҳасидаги жамият фаолиятини тартибга солувчи ғоялар, тушунчалар, меъёрлар, қоидалар, анъаналар мажмуидир.

Шахсий-педагогик қадриятлар ижтимоий-психологик таълим сифатида юзага чиқиб, уларда ўқитувчи шахсининг мақсадлари, мотивлари, идеаллари ва бошқа дунёқарашга оид хусусиятлари ақс этади. Бу хусусиятлар мажмуи унинг қадриятлар йўналиши тизимини ташкил этади. Қадриятлар йўналиши сифатидаги аксиологик “мен” нафақат когнитив (билишга доир) таркибий қисмларни, балки инсоннинг ички йўналганлигида муҳим ўрин тутувчи ҳиссий-иродавий таркибий қисмларни ҳам ўз ичига олади. Унда ҳам ижтимоий-педагогик, ҳам педагогик қадриятларнинг индивидуал-шахсий тизимига асос бўлиб хизмат қилувчи касбий-жамоавий қадриятлар ўрин олган.

Педагогик қадриятларнинг индивидуал-шахсий тизими қуйидагиларни ўз ичига олади:

- шахсининг ҳам жамиятда, ҳам касбий муҳитдаги ўзини намоён этиши билан боғлиқ қадриятлар (педагог меҳнатининг ижтимоий аҳамиятлилиги, педагог фаолиятининг нуфузи, касбнинг яқин шахсий доирадагилар томонидан тан олинishi ва б.);

- мулоқотга бўлган эҳтиёжларни қондирувчи ва унинг доирасини кенгайтирувчи қадриятлар (болалар, ҳамкасблар, мансабдор шахслар билан мулоқот, болаларга бўлган меҳр ва ғамхўрлик, маънавий қадриятлар алмашинуви ва б.);

- шахсининг ижодий индивидуаллигини ривожлантиришга қаратилган қадриятлар (касбий-ижодий қобилиятларни ривожлантириш имкониятлари, жаҳон маданиятига қўшилиш, сеvimли машғулот билан шуғулланиш, доимий камолотга интилиб бориш ва б.);

- ўзини ишга сафарбар этишга имкон берувчи кадриятлар (педагог меҳнатининг ижодий характери, педагогик касбининг ҳиссиётга бойлиги ва мароқлилиги, ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларга ёрдам бера олиш имконияти ва б.);

- прагматик (амалий) эҳтиёжларни қондиришга имконият берувчи кадриятлар (давлат томонидан қафолатланган иш, иш ҳақи, таътил, хизмат поғонасининг ошиб бориши ва бошқаларга эришиш).

Юқорида келтирилган педагогик кадриятлар ижтимоий ва касбий таркибий қисмларни ўз ичига оладиган, предметли мазмунига кўра фарқ қилувчи шахсий ва воситали кўринишларга ажралади. Шахсий кадриятлар – бу педагог меҳнатининг ижодий характерини, нуфузлилик, ижтимоий аҳамиятлилик, давлат олдидаги масъулият, ўз-ўзини намоён қилиш имконияти, болаларга меҳр ва ғамхўрликни ўз ичига олувчи мақсадли кадриятлардир. Бу турга хос кадриятлар ўқитувчи, таълим олувчиларнинг ривожланиши учун асос бўлиб хизмат қилади. Мақсадли кадриятлар бошқа педагогик кадриятлар тизимида ҳал қилувчи аксиологик функциялар сифатида намоён бўлади, чунки унинг мақсадида ўқитувчи фаолиятининг асосий мазмун-моҳияти акс эттирилган.

Педагог педагогик фаолият мақсадларини амалга ошириш йўлларини қидирар экан, ўзини ва ўзгаларни ривожлантириш йўлидаги ўз касбий стратегиясини танлаб олади. Бинобарин, мақсадли кадриятлар давлатнинг таълим сиёсатини ва педагогика илмининг ривожланиш даражасини акс эттиради. Бу кадриятлар субъектлашган ҳолда педагогик фаолиятнинг аҳамиятли омилларига айланади ва воситали кадриятларга таъсир кўрсатади. Улар назария, методология, педагогик технологияларни эгаллаш натижасида шаклланиб, педагогнинг касбий таълими асосини ташкил этади.

Шахс учун зарурий кадриятлар қуйидаги мақсадли кадриятларни ўзида акс эттиради: педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)нинг ижодий ва серқирралилик тавсифи, унинг нуфузи ва аҳамиятлилиги, жамият олидаги юксак маъсулият, ўзини намоён қилиш, болаларга меҳр ва бошқалар. Бундай кадриятлар таълим олувчи ва таълим берувчи шахсининг, талабалар жамоаси ва педагогик жамоанинг ривожланиши билан боғлиқ педагогик фаолиятда ўз ифодасини топади.

Воситали кадриятлар мақсадли кадриятларга эришишда восита бўлиб хизмат қилади (меҳнат натижаларининг жамиятда тан олинishi, шахснинг қизиқишлари ва қобилиятларини педагогик фаолият тавсифига мувофиқлиги, касбий ўсиш ва б.).

Шунингдек, педагогик фаолиятга доир кадриятлар педагог нуктаи назарини ҳам белгилаб беради.

Педагогнинг нуктаи назари – бу унинг фаоллигининг манбаи ҳисобланган оламга, педагогик воқелик, педагогик фаолият ва хусусий ҳолатларга иродавий ва ҳиссий-баҳоловчи муносабати. Бу бир томондан, жамиятнинг унга қўядиган ва тақдим қиладиган талаблари, умидлари, имкониятлари билан аниқланади. Бошқа томондан эса, унинг доирасида ички, шахсий фаоллик манбалар - майллар, кечинмалар, фаолият мотив ва мақсадлари, кадриятлар тизими, дунёқараш, идеаллар амал қилади.

Педагогнинг нуктаи назарида унинг шахси, ижтимоий йўналиши тавсифи, фуқаролик хулқ-атвори ва фаолияти намоён бўлади.

Педагогнинг ижтимоий нуктаи назари умумтаълим мактаби чоғларидаёқ, қарашлар, кадриятлар тизими тарзида шаклланиб, ривожланиб боради. Уларнинг асосида касбий тайёргарлик жараёнида педагогик касбига, педагогик фаолиятнинг мақсад ва воситаларига нисбатан кадриятли муносабат таркиб топади. Педагогик фаолиятга нисбатан кадриятли муносабат, кенг маънода ўқитувчи шахсининг негизини ташкил этувчи йўналганликни ифодалайди.

Педагогнинг ижтимоий нуктаи назари кўп жиҳатдан унинг касбий қарашини ҳам белгилаб беради. Бироқ, бу ерда ҳеч қандай тўғридан-тўғри боғлиқлик йўқ, чунки тарбия доим шахсга кўрсатиладиган ўзаро таъсирлардан ҳосил бўлади. Педагогнинг касбий нуктаи назарини танланишида кўплаб омиллар таъсир кўрсатади. Аммо улар орасида ҳал қилувчи ролни касбга доир меъёрлар, шахснинг индивидуал-типологик хусусиятлари, темперамент ва характери эгаллайди.

4. Педагогик фаолиятни лойиҳалаш босқичлари. Маънавият соҳасида меҳнат қилаётган ҳозирги замон кишисини асосли таърифлашлардан бири унинг лойиҳавий фаолиятга нисбатан қобилиятидир. Лойиҳавий фаолият янгилашиш даражасига оиддир, чунки у борлиқни ўзгартиради, тегишли технология негизида қуриладики, уни ўзгартириш, ўзлаштириш ва такомиллаштириш мумкин. Лойиҳалаш асосларини ўзлаштириш долзарб, чунки, биринчидан, мазкур технология таълим тизимини ташкил қилишнинг барча босқичларида кенг қўлланишга эга. Иккинчидан, ижтимоий маданият лойиҳалаш мантиғи ва технологиясини билиш, таҳлилий, ташкилий бошқариш вазифаларини самарали амалга оширишга имкон беради. Учинчидан, лойиҳавий технологиялар мутахассиснинг рақобатбардошлигини таъминлайди.

Талабаларга таълим ва тарбия беришнинг муваффақиятлилиги ва натижага эгаллиги педагог томонидан лойиҳавий фаолиятни қанчалик ўзлаштириб

олганлигига боғлиқ, чунки бу фаолият вазиятга қараб технологик ечимларни такомиллаштиришга қодир, янги таълим ёндашувлари ва усулларини ишлаб чиқариш қобилиятини ривожлантиради.

Лойиҳавий фаолият, В.С.Безрукованинг фикрича, “таълим олувчилар ва педагогларнинг бўлажак фаолиятларининг асосий қисмларини биринчи галда ишлаб чиқишдан иборат”. Ҳар қандай лойиҳалаш объектининг, бу педагогик тизимми, педагогик жараёнми, педагогик вазиятми, унинг асосий қисми – унинг иштирокчиларининг фаолияти ҳисобланади. Шунинг учун, биринчи навбатда, ўқитувчи ва таълим олувчининг фаолияти лойиҳалаштирилади. Лойиҳалаш исталган педагогнинг (ташкilotчилик, билиш ва муомала қила олиш билан бир қаторда) вазифасидир, мактабда ўқув-тарбия жараёнини технологиялаштиришга имкон яратади. Муаллиф яна педагогнинг лойиҳавий фаолияти билан педагогик технология ўртасидаги ўзаро боғланишни алоҳида таъкидлайди: “лойиҳалаш жараёнида ва у орқали педагогик жараён иштирокчиларининг ривожланишини таъминлайдиган педагогик технология ишлаб чиқилади”. Биз технология лойиҳалаш маҳсулидир, деган фикрга қўшиламыз.

Лойиҳавий фаолиятнинг таркибий асослари қуйидагилардир:

- 1) муаммо таҳлили;
- 2) мақсаднинг қўйилиши;
- 3) унга эришиш учун восита танлаш;
- 4) ахборотни излаш ва қайта ишлаш, таҳлил қилиш ва умумлаштириш;
- 6) олинган натижаларни баҳолаш ва хулосалар.

Предметли фаолият уч қисмдан ташкил топади:

- 1) предметли;
- 2) фаолиятли;
- 3) мулоқатли.

Лойиҳавий фаолият ривожлантирувчи таълим услубларидан бири бўлиб, мустақил тадқиқотчилик кўникмасини ҳосил қилишга йўналтирилади (муаммонинг қўйиш, ахборотларни тўплаш ва уни қайта ишлаш, тажриба-синовлар ўтказиш, олинган натижаларни таҳлил қилиш) ва ижодий қобилият ва мантиқий фикрлашнинг ривожланишига олиб келади, таълим жараёнида олинган билимларни бирлаштиради, ҳаётий муҳим муаммоларни моҳиятини тушунишга ёрдам беради .

Лойиҳавий фаолиятдан кутилаётган мақсад таълим олувчилар томонидан турли ўқув фанларини ўрганиш даврида мужассамлашган билим, маҳорат ва кўникмаларни тушуниш ва қўллай олишдан иборат. Педагогнинг лойиҳалаш фаолиятидан кузатилган мақсад:

- режалаштиришга ўргатиш (педагог мақсадни аниқлай олиши, иш давомида

кўйилган мақсадга эришишнинг асосий босқичларини ифода эта олиши);

- ахборот материалларни йиғиш ва уни қайта ишлаш кўникмасини шакллантириш (педагог керакли ахборотни танлай олиши ва ундан тўғри фойдалана олиши лозим);

- таҳлил қила олиш кўникмаси (ижодий ва танқидий тафаккур);

- ёзма ҳисобот туза олиш кўникмаси (иш режасини туза олиши, ахборотларни аниқ тақдимот этиш, изоҳларни расмийлаштириш, зарурий адабиётлар (библиография) ҳақида тушунчага эга бўлиш);

- ишга ижобий муносабатда бўлишни шакллантириш (педагог ташаббус кўрсатиши, ишни белгиланган иш режаси ва тартиби бўйича ўз вақтида бажаришга ҳаракат қилиши керак).

Россиялик олим Г.Е.Муравьеванинг фикрича, педагог томонидан лойиҳалаш фаолиятни юқори даражада ўзлаштирганлигини олдиндан айта олиш, режалаштириш, туза олиш ва моделлаштириш кўникмаларини шаклланганлик даражаси белгилайди. Бу тушунчаларнинг ва уларнинг мазмунини алоҳида қараб чиқамиз. Тадқиқотимиз объекти лойиҳалаш фаолияти бўлиб, у олдиндан айта олиш фаолияти билан жипс алоқада бўлади, шунга кўра башорат қилишни (олдиндан айта олишни) батафсилроқ қараб чиқилади. Дастлабки тушунча – башорат қилиш.

Башорат қилиш – келажакда бирон-бир воқеа-натижасини олдиндан кўрмоқ, олдиндан айтиб бермоқ. Дидактик башорат қилиш – дидактик воқеалар ривож топишини илмий тарзда олдиндан кўра олиш жараёни тушунилади

Башорат қилиш лойиҳадан фарқли равишда ўзгармас мазмунга эга. Башорат қилувчи моделлар асосида таълим жараёнини жадаллаштириш учун тавсиялар ишлаб чиқилади. Дидактик башорат қилиш, шунингдек, педагогнинг ўқитиш фаолиятини режалаштиришга асос сифатида намоён бўлади. Башоратлашнинг оддий услубиёти тадқиқотнинг қуйидаги асосий босқичларини ўз ичига олади: “башоратлашдан олдинги мўлжал (объект, предмет, муаммо, мақсадлар, вазифалар, илгари кетиш вақти, ишчи фаразлар, усуллар, тадқиқот таркиби ва ташкил этишни аниқлаш); башоратлаш муҳити (объект ривожланишига таъсир этувчи, башоратлашнинг ихтисослашмаган, кўшни тармоқлари бўйича маълумотларни тўплаш); дастлабки модел, яъни объект характери ва таркибини ёритувчи кўрсаткичлар, ўлчамлар тизими маълумотларини тўплаш; излаш башорати (дастлабки моделнинг келажакдаги лойиҳаси, бунда башорат муҳити омилларини эътиборга олган ҳолда кузатиладиган ҳолатлар бўйича ҳал қилиниши талаб этиладиган келажакдаги муаммолар аниқланади); меъёрий

(берилган кўрсаткичлар бўйича кўрсатилган мақсад ва меъёрларга мувофиқ бўлган келажакдаги дастлабки модел лойиҳаси); ишончлилик даражасини баҳолаш ва башоратловчи моделларни аниқлаш, одатда, холис мутахассислардан сўраш йўли билан; башоратловчи моделларни таққослаш асосида ечимларни ихчамлаштириш учун тавсиялар тайёрлаш”. Башоратлаш – объект ҳақида олдин бўлган маълумотларни олиш жараёни, илмий асосда олдиндан асослаштирилган ҳолатлар ва усуллар (Б.С.Гершунский. Башоратлаш бирор-бир ҳолат, жараён мавжуд ёки унинг вужудга келиши учун шарт-шароит бор деб олади. Лойиҳалаш жараёни эса келажакдаги, яъни, ҳали мавжуд бўлмаган объект лойиҳасини тайёрлашдан иборат. Лойиҳалаш башорат қилиш қисмини ўз ичига олади ёки мавжуд башоратга таянади.

Иккинчи тушунча – режалаштириш.

Режалаштириш – бирор нарсанинг режаси ёки лойиҳасини солиштириш бўлиб, режа – “умумий мақсадга бирлашган амалга оширилиши учун дастлаб бир қанча олдиндан уйлаб қўйилган ҳаракатлар, тадбирларни бажариш талаб этиладиган ният, лойиҳа, топшириқдир”

Кўпинча режалаштириш ва лойиҳалаш синонимлар тарзида фойдаланилади. Режа ва лойиҳани тузиш мақсади нуқтаи назаридан, ҳақиқатда фарқ йўқ. Режа ҳам, лойиҳа ҳам келгуси аниқ воқеликни ёритади ва уни амалга ошириш учун тузилади. Лекин, фикримизча, лойиҳалаш режалаштиришга қараганда кенгрок тушунчага эга. Режалаштириш аниқ ҳаракат, уларнинг тартибини белгилаш билан боғлиқ, яъни, келажакнинг ўзгарувчан ташкил этувчиси бўлган фаолиятдан иборат. Лойиҳалашда келажакдаги нарса ёки жараёнлар тамойилларга таянган ҳолда асосланади ва тавсифланади, уни амалга ошириш усули намоеън этилади. Режа эса ўйлаб қўйилганларни амалга ошириш юзасидан ҳаракатлар тизимини акс этади.

Педагогнинг касбий фаолиятида режалаштириш кенг ўрин эгаллайди. Режалаштириш жараёнида педагог олдида турган фаолиятга диққат билан иш тутади, мазмунини педагогик жиҳатдан қайта ишлаб чиқади. Уни ташкил этишнинг самарали, маҳсулдорроқ шакллари ва услубларини излайди. У унинг таркибини аниқлайди, унинг айрим қисмлари орасидаги боғланишни, айрим қисмлари орасидаги ўзаро боғланишларни аниқлайди, уларни бирлаштириш ва ўзаро таъсирининг нисбатан маҳсулли шакллари ва усулларини излайди ва ҳ.к., яъни ишнинг маҳсулдор, унумли тизимини шакллантиради.

Россиялик олим И.П.Раченко режалаштиришни кўздан кечиришнинг бир неча томонини ажратади. Ижтимоий нуқтаи назардан педагогик фаолиятни режалаштириш – шахс, жамоанинг ривож топишига бир бутун ёндошувни

лойихалашдан иборат. Режалаштиришнинг иқтисодий томони – фаолият натижаси самарадорлигини таъминлашдир. Психологик нуқтаи назардан режа мияда ҳаракатлар қонуний кетма-кетлигини аниқловчи шажаравий тузилган жараён дир. Муаллиф фикрича режа тузиш – ишни лойихалаштиришдир.

Режа ишнинг аниқ бир тизимидир, бундай тизимларни лойихалаш эса режалаштиришнинг асосини ташкил этиши лозим. Бу ҳолда тизимларни лойихалаш – ўқув-тарбия масалаларининг жадал, унумли психологик-педагогик ечимини излашдан иборат. И.П.Раченко педагогик фаолиятни режалаштиришга қуйидагиларни киритади:

а) педагог олдида турган асосий мақсад нуқтаи назаридан педагогик ҳолатни баҳолаш;

б) олдиндан асосли тарзда айта олиш, ишнинг бориши ва натижаларини олдиндан кўриш, шунга боғлиқ тарзда унинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш;

в) зарурий чора-тадбирлар, ҳаракатлар кетма-кетлиги дастурини ишлаб чиқиш, уларни амалга ошириш учун энг унумли услублар, усуллар ва жиҳозларни танлаш;

г) ишни вақт бўйича ҳисоб-китобини қилиш, унинг бошланиши ва охирини белгилаш;

е) ҳисобга олиш ва назорат шакллари ва услубларини белгилаш.

И.П.Раченко кейинги ишларида режалаштириш жараёнини қуйидагича изоҳлайди:

а) мақсад ва вазифаларни шакллантириш;

б) кетма-кет ҳаракатлар дастурини ишлаб чиқиш;

в) фаолият жараёни ва натижалари жараёнини вақти ҳисобини назорат қилиш.

Аммо, педагогик адабиётда бу жараёнларга нисбатан қарама-қарши фикрлар ҳам мавжуд. Масалан, В.И.Загвязинский исталган киши, шу жумладан, педагогик фаолиятда қуйидаги даврларни ажратади:

- эришилган дастлабки ҳолат, бошланғич вазиятлар таҳлили;

- ташҳислаш йўналишларини аниқлаш;

- башорат қилиш ва олдиндан айтиш;

- мақсад ва асосий вазифаларни аниқлашни ўз ичига олган мақсадга йўналганлик;

- ўзига хусусий масалалар на уларни ечишнинг асосий босқичларни ўз ичига олган режалаштириш.

Бунга қараганда, лойихалаш режалаштиришдан кейин келади ва режани аниқлаштиришдан иборат. Бизнинг нуқтаи назаримизда И.П.Раченко фикрларига нисбатан бу қараш аниқроқдир, чунки, шахс ўз фаолиятини режалаштириш учун келажакдаги таълим жараёни дастури ёки лойихаси бўлиши керак.

Россиялик олим П.Е.Решетников томонидан тайёрланган педагогик фаолиятни режалаштириш усуллари қизиқарлидир:

- 1) дастурий-мақсадли;
- 2) мажмуавий-тадбирий;
- 3) тизимли-технологик.

Дастурий-мақсадли режалаштиришда фаолиятнинг якуний ва оралик мақсадлари лойиҳаланади ва тавсифланади, режа, якуний ҳужжат шакли сифатида иш дастури хизмат қилади. Мажмуавий-тадбирий режалаштиришда қуйидагилар лойиҳалаштирилади:

- а) энг муҳим масалалар, уларни ечиш учун йўналтирилади;
- б) ишнинг мажмуа шаклига эга бўлган айрим йўналишлари бўйича тадбирлар;
- в) бажариш муддатлари;
- г) бажарилиши учун масъуллар;
- д) назорат қилиш шакллари ва бажарувчилар;
- е) курс мавзуларини ўрганиш кетма-кетлиги;
- ж) дарснинг асосий босқичлари, унинг жиҳозланиши, ўқувчиларга бериладиган вазифалар.

Режа шакли: тадбир, дарс ва бошқаларнинг аниқ режаси.

Тизимли-технологик режалаштиришда қуйидагилар лойиҳаланади:

- а) таълим муассасасининг таълим фаолияти ёки ривожланиши тўғрисидаги ва тажриба-синовларнинг етакчи ғоялари;
- б) ўқув режаси;
- в) талабалар томонидан касбий тажрибани ўзлаштиришни таъминловчи ўқув ва касбий масалаларининг ишлаб чиқарилиши;
- г) ўқув жараёнининг тартиби;
- д) ўқув фанлари бўйича дастурлар;
- е) ҳар қайси алоҳида ўқув курсини ўрганиш технологияси;
- ж) ҳар қайси алоҳида курсни ўтказиш технологияси;
- з) иш унуми мезонлари ва кўрсаткичлари тизими ва мутахассис касбий-шахсий ривожланишини ташҳислаш технологияси;
- и) оралик ва якуний назоратлар ўтказиш технологияси;
- к) моддий, молиявий, кадрлар билан таъминлаш юзасидан олиб бориладиган ишлар;
- л) педагогик жамоани ривожланиш жараёнидаги таълимий масала-ларни ҳал қилишга тайёрлаш бўйича ишларнинг шакли; муассасанинг таълимий дастурлари.

Учинчи тушунча моделлаштириш.

Моделлаштириш – “билиш объектларини уларнинг моделларида тадқиқ қилиш услуги; аниқ мавжуд предметлар, воқеалар ва тузиладиган объектларнинг тавсифномаларини аниқлаш ёки яхшилаш, уларни яшаш усулларини қулайлаштириш, бошқариш қабилар учун яшаш ва ўрганиш”

Модел – табиий ёки ижтимоий борлиқ муайян кўринишнинг, инсон маданияти, ғоявий-назарий таълим маҳсулининг, аслининг ўхшатмаси (чизмаси, таркиби, белгилари тизими). Бу ўхшатма асл бўлиб, унинг хоссалари ва тузилиши, уни ўзгартириш ёки бошқариш ҳақидаги билимларни (маълумотни) сақлаш ва кенгайтириш учун хизмат қилади. Модел - бу асли билиш ва бошқаришдаги “вакили”, “ўринбосари”дир. Муайян шартларда нусхани тайёрлаш ва тадқиқ қилиш натижалари асл нусхага ўтказилади”. Модел тушунтириш, олдиндан айтиш, топилмали воситаси сифатида, доимо билишга оид ролни бажаради.

Моделнинг лойиҳадан биринчи фарқи – уни тузиш мақсадидир. Модел нарса, ҳодисани ўрганиш, маълумот (ахборот) олиш, унинг қирраларини ўрганиш учун, шунингдек, уни ўзгартириш ва бошқариш учун фойдаланилади. Лойиҳа эса нарсани тузиш, борлиққа мужассамлаштиришда ишлатилади ва юқорида кўрсатилганидек, билишга оид вазифани бажаради.

Моделнинг бошқа ўзига хос хусусияти, юқорида келтирилган таърифга кўра, у аниқ мавжуд асли «ифодалайди», «алмаштиради», лойиҳа эса ҳали мавжуд бўлмаган нарсаларни тавсифлайди. Модел – борлиқ қисмининг ўхшатмаси; уни тузишда муҳим бўлмаган ҳолатлардан четланилади, фақат бош асосий қисмлар ва тавсифномалар қайд этилади. Модел – хаёлий тузилма. Лойиҳада, аксинча, келажакдаги нарса ва жараёнлар тўғрисида, шартлар эътиборга олинган ҳолда, аниқ тасаввур аксланади.

Биз берган моделлаштириш тушунчаси таърифида ҳали мавжуд бўлмаган объектлар ҳам бўлиши мумкин. Бунда лойиҳалаш ва моделлаштириш тушунчалари ўзаро кесишадилар. Лекин, уларни ажратиш мумкин. Ясалаётган нарса модели бевосита нарсанинг ўзига мужассамланмайди, лекин жараённинг бу энг бошида содир бўлиши мумкин. Моделлаш, шунингдек берилган шартларда махсус уюштирилган таъсир натижасида объектда вужудга келиши мумкин бўлган ҳолат ҳақида янги маълумот олишга имкон беради, яъни, башоратлаш вазифасини бажаради. Моделлаш башорат қилиш услуги сифатида таълим жараёнида ўрганиладиган нарсанинг ахборотли моделини яшаш билан боғланган бўлади. Бу мўлжалланган чизиқлар деб аталадиганлар кўринишида ясалган мантиқий чизмалар (у қайси тушунчалар ва таърифлардан қайсилари

томон ҳаракат қилишни кўрсатади), мазмуннинг асосий ҳолатларини ёритувчи турли рамзлар ёки мавзунини ўрганишнинг аниқ режаси бўлиши мумкин.

Педагог ва талабаларнинг фаолияти, усуллар билан тўлдирилган ахборотли фаолият моделига, жараёнли моделга айланади. Педагог талабалардаги ва янги маълумотни, мавжуд ва зарур бўладиган одат ва кўникмаларни, боодобликнинг аниқ ва зарурий даражасини ўзаро солиштиради ва фаразий тарзда талаба учраши мумкин бўладиган қийинчиликларни аниқлайди. Фаразга асосланиб, у муаммонинг ечилишини, бўлиши мумкин бўлган хатоликларни, мақсадга мувофиқ бўлган ёки бўлмаган ҳаракатларни олдиндан кўради, фаолиятнинг муваффақиятли бўлишини таъминловчи воситаларни танлайди, яъни, хаёлан тажрибалар ўтказилади. Бунинг учун хаёлий тажрибага яна битта шарт киритилиши лозим - талабаларни фаолиятга ундовчи шартларнинг ҳолати ва кучини, уларнинг қизиқишларини, ўз-ўзларини тарбиялашга истаклари борлигини назарда тутиш, зарур бўлса, интилишларини ривожлантириш чорасини кўриш лозим.

Педагогнинг юқорида тавсифланган ҳаракатлари, айнан фикран синаб кўриши, лойиҳалаш фаолиятига киритилиши мумкин, яъни моделлаштириш лойиҳалашнинг бир қисми бўлади. Дидактикада моделлаштиришни билиш учун педагогнинг лойиҳалаш фаолиятини аниқлаш лозимдир.

Лойиҳалашнинг тўртинчи босқичи – тузиш-қуриш.

(Тузиш-қуриш (конструкциялаш) – “бирор-бир қурилиш, иншоот, қурилма қисмларининг таркиби ва ўзаро жойлашуви, шундай тузилишли қурилиш, иншоот, машинанинг ўзи”)

Тузиш-қуришда бирор-бир объектнинг таркиби бош тушунча бўлиб, тузувчилик фаолияти лойиҳалаш фаолиятдан фарқли равишда, хаёлий ва амалий (буюмли тузувчилик) фаолият бўлиши мумкин, хаёлий тузувчилик мазмуни бўйича лойиҳалашга яқин ва унинг ўхшаши сифатида кўплаб ишлатилади. Лекин, бизнинг фикримизча, тузиш лойиҳалашга нисбатан тор маънодаги тушунча, чунки, у яратилаётган объектнинг сиртки томонини акслантиради, лойиҳалаш эса ички, ўзгарувчан ва бошқа ташкил этувчиларни ўз ичига олади.

Педагогик қомусий луғатда тузиш-қуриш таърифи қуйидагича келтирилган: «Тузиш-қуриш (конструкциялаш) – лойиҳалар ва ҳисоблашларни бажариш йўли билан модел, машина, иншоот, технологияни яшаш жараёнидир». Келтирилган таърифга кўра тузиш-қуриш объектлари сифатида нафақат қурилишлар, иншоотлар, машиналар, қурилмалар, балки, моделлар ва

технологиялар ҳам намоён бўлиши мумкин. Бунда белгили, рамзли мавҳум эмас, балки моддий, нарсали моделлар кўзда тутилади. Технологиялар ҳақида эса, «технологияларни лойиҳалаш» сўз бирикмаси ўринлироқ, чунки технология жараён сифатида вақтинчалик, ўзгарувчан ташкил этувчига эга, қурилмалар эса тузиш маҳсули тарзида фақат ўзгармас тавсифномага эга. Бундан ташқари, кўрсатилган таърифда тузиш лойиҳалашни ўз ичига олади. Айрим муаллифлар (масалан, Я.Дитрих) тузишни лойиҳалаш натижасига таянадиган фаолият тарихида қарайдилар, ва «лойиҳавий - конструкторлик жараёни» атамасини ишлатади. В.С.Безрукова педагогик тузишни бир вақтда лойиҳалашнинг босқичи сифатида ва тузилган лойиҳани кейинги деталлаштирилишини батафсил аниқлаш сифатида қарайди. Бизнинг нуқтаи назаримиздан лойиҳалаш тузишни ўз ичига олади, уни ўқув фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган воситаларнинг яратилиши сифатида қараш мумкин.

Маъноси бўйича лойиҳалашга яқин бўлган моделлаш, башорат қилиш, режалаш, ўқув ва ўқитиш фаолиятини тузиш тушунчаларининг таҳлили, уларнинг умумийлиги ва фарқини аниқлаш таълим жараёнини лойиҳалаш маъноси ҳақида бир қатор хулосалар чиқаришга имкон беради.

Педагогик жараёни лойиҳалаш – педагогнинг табиий ва ижтимоий қонуниятларни назарда тутилган ҳолда маълум бир вақт бирлиги ичида талабаларни мақсадга мувофиқ ҳолда ривожлантиришнинг келажакдаги жараёни ва натижаси ўрин оладиган касбий фаолиятининг бир кўринишидир

Бўлажак таълим жараёнининг лойиҳаси лойиҳалашнинг маҳсулидан иборат. Лойиҳалаш моделлашдан тузиш мақсади бўйича фарқ қилади. Лойиҳа лойиҳаланаётган объектни борлиққа мужассамлаштиришдан иборат; модел - объектни тадқиқ қилиш учун, дастлаб модел, сўнгра унинг асосида лойиҳа ишлаб чиқилса, моделлаш лойиҳалашнинг таркибий қисми бўлиши мумкин.

Лойиҳалаш башорат қилиш тушунчаси билан узвий боғланган. Уларнинг умумийлиги шундаки, лойиҳа ва башорат келажакдаги дидактик ходисалар ҳақида тушунча беради. Лекин, лойиҳадан фарқли равишда башоратлар эҳтимолий мазмунга эга ва у ёки бу дидактик жараённинг ривожланиш натижаларини олдиндан кўра олади. Лойиҳа эса бу жараёнларни қайтадан тузади. Лойиҳалаш ўз таркибига башорат қилиш қисмини киритиши мумкин. Агар талабанинг ўқув-билиш фаолият режаси ҳақида гап борса, ва шу жараён давом эттирилса, режалаштириш лойиҳани амалга ошириши таркибига киради.

Тузиш-қуриш ҳам таълим жараёнини лойиҳалаш таркибига киради. Фикримизча, у технологик жараёни амалга ошириш учун моддий воситаларни тузишдан иборат. Лойиҳалаш у ёки бу даражада келажакдаги таълим жараёнини

моделлаштириш, башорат қилиш, режалаштириш, тузиш-қуриш қисмларини ўз ичига олади. Таълим жараёнини лойиҳалаш – мураккаб фаолият бўлиб, педагогдан амалий, дидактик, услубийметодологик, буюмли ва бошқа билимларнинг тизимини талаб қилади, чунки, у хаёлий даражада ҳақиқий таълим жараёнини ёритиб беради.

2. Педагогик фаолиятни лойиҳалаш таъминоти. Лойиҳалаш шаклини танлаш қандай босқич танланганлиги ва неча босқични ўтиш кераклигига боғлиқ. Шундай қилиб, ҳозирда узлуксиз таълим умумий ўрта ва ўрта махсус ҳамда олий таълим муассасалари томонидан берилади. Шу мақсадда касб-хунар коллежларнинг асосий ғоялари, унинг низоми, битирувчиларнинг касбий тавсифномалари, ўқув режалари ишлаб чиқилган. Бунда кўрсатилган шакллар икки босқични ўз ичига олади: моделлаш ва лойиҳалаш. Агар педагогик жараён машғулотларда лойиҳаланаётган бўлса, у ҳолда унинг моделлаштирилиши педагог ва талабаларнинг тафаккурига киритилган, деб тушунилади. Машғулотнинг етакчи ғояси шундан иборат. Машғулотнинг бевосита лойиҳаланиши тузиш босқичидан – машғулотлар режаси, матнини ёки кўринишларини тузишдан бошланади. Лойиҳалашнинг исталган шакли мақсадга мувофиқ талаб этиладиган, талабалар ва педагогларнинг хусусиятларига, имкониятларига мос бўлиши керак. Акс ҳолда улар юзакигина қабул қилинади.

Лойиҳалашнинг назарий таъминоти – бу ахборотни излаш:

- бошқа жойлардаги шунга ўхшаш объектлар фаолиятининг тажрибалари ҳақида;
- шу каби объектларни лойиҳалашда бошқа педагоглар тажрибаси;
- педагогик тизимлар ва жараёнларнинг инсонга таъсири, педагогик вазиятлар ечимининг назарий ва амалий, тажрибавий тадқиқотлари.

Лойиҳалашнинг методик таъминоти лойиҳалаш жиҳозларини ташкил қилиш чизмалар, намуналар, хужжатлар ва шу кабиларни тайёрлаш; нисбатан қулай ва мақсадга мувофиқ тузилмаларни танлаш кабиларни ўз ичига олади. Бунга педагогик жараёнлар ёки вазиятларни лойиҳалашни мазмуний таъминлаш ҳам киради. Шу мақсадда, масалан, дарслар ёки мавзулар жилдига эга бўлиш тавсия этилади. Уларда ўқитувчи ёки уста аниқ ихтисосликка эга ўқув гуруҳи учун алоҳида мавзулар бўйича турли материалларни тўплайди. Бундай дарслар жилдига қуйидагилар киради: олий ва касбий таълимнинг ўзаро алоқадорликлиги ифодаланувчи топшириқлари; хужжатли материал; талабаларнинг маърузалари, ишланмалари; кўргазмали қуроллар ёки уларнинг жамланмаси; талабаларнинг мустақил ишлари учун ёзма-топшириқлар ва шунга ўхшаш, блокли-модулли ифодаловчи иш қоғозлари.

Лойиҳалашнинг фазовий вақтли таъминоти агар уни тайёрлашда муайян

вақт ва муайян фазо эътиборга олинганидагина аниқ қийматга эга ва ундан фойдаланиш мумкин бўлади. Фазовий вақтли таъминот – педагогик лойиҳалашнинг зарурий шартидир.

Фазовий таъминлаш деб мазкур модел, лойиҳа ёки тузилмани амалга ошириш учун энг самарали жой аниқлаш (тайёрлаш)ни, жойнинг тизимлар, жараёнлар ёки вазиятларни амалга оширишга жойнинг таъсирини ҳисобга олиш тушунилади. Исталган модел, лойиҳа ёки тузилма аниқ фазога боғланади. Бу эса педагогик жараён иштирокчиларининг ҳаракатларини олдиндан айтишга ёрдам беради.

Лойиҳалашни вақт таъминоти – унинг ҳажми бўйича вақт билан ўзаро нисбати, яъни маълум вақтга сиғадиган ва бажарилиш суръати бўйича, мароми бўйича фаолияти кетма-кетлиги, тезлиги ва шу вақтда унга жойлашадиган жараён билан ўлчанади. Масалан, вақтни касбий қобилият, касбий тажриба, усталикнинг шаклланишининг давом этиши сифатида, шунингдек, тадбирлар, педагогик вазиятларнинг (тизимлар, жараёнлар, вазиятларнинг) таъсир этиши, ривожланиш босқичлари давом этиши сифатида билиш талаб қилиниши мумкин. Буларнинг ҳаммаси педагог ва талабаларнинг кучи, қуввати, диққати ва вақтини тўғри тақсимлашга имкон беради. Шу билан биргаликда ўзларида вақт мароми, частотаси, оралиғи, кетма-кетлиги, тезлиги, ҳажмини намоён этади.

Ҳар бир услуб ўзига сермехнатлиги, мазмуни ҳам уни бериш ва ўзлаштириш учун вақт талаб қилади. Ҳар бир шакл маълум вақтга мўлжалланган.

Моддий-техник таъминот лойиҳалаш жараёнида бир неча вазифани бажаради. Биринчидан, у лойиҳалаш бўйича бевосита фаолиятнинг ўзини амалга ошириш учун педагогик техника ва воситадир. Иккинчидан, моддий-техник қисми турли манбалардан таъминланиши сабабидан, табиийдирки, у ҳам лойиҳаланиши керак, яъни моделлаш, лойиҳалаш ва тузиш-қуриш объекти бўлиши лозим. Учинчидан, моддий-техник таъминот ҳар вақт тарбиявий мақсадларни ечиш воситаси бўлганлигига кўра у педагогик моделлар, лойиҳалар ва тузилмалар таркибий қисми сифатида, тизимлар, жараёнлар, вазиятлар лойиҳаланиши керак. Лойиҳалаш жараёнида педагогик тизимлар, жараёнлар, вазиятларнинг моддий-техник таъминланиши тўлиқ бўлишига, уларнинг фаолиятнинг бош йўналишларида тўпла-нишига, воситалардан кўчма ҳолда фойдаланишга, уларнинг энг мақбул бирикувиға, ўзаро алмаштирилиши ва ўзаро тўлдир а олинишига эришиш лозим. Лойиҳалашнинг моддий-техник таъминланганлигига лойиҳалашнинг содда бўлиши ва лойиҳани амалга оширилиши, педагоглар ва ўқувчилар фаолиятида қулайликлар, тарбия натижалари ва ишончлилигининг турғун бўлиши боғлиқдир. Қоникарсиз

моддий-техник негиз педагогик лойихалаш юзасидан барча меҳнатни йўққа чиқариши мумкин. Бу ҳолда исталган модел, лойиҳа, тузилмали педагогик хаёлий шароитга тушиб қолади.

Лойиҳанинг ҳуқуқий таъминоти – талабалар ва педагогларнинг тизимлар, жараёнлар, вазиятлар чегарасида фаолиятини тайёрлашда ҳуқуқий асосни яратиш ёки уни ҳисобга олишдан иборат. Ҳеч қандай педагогик лойиҳа республика қонунчилигини, олий ҳокимият қонунлари ва фармонларини, таълимнинг бевосита бошқариш органлари буйруқларини бузиши мумкин эмас. Тизим ташкил этувчи омилни танлаш бутун бир лойиҳани унинг барча таркибий қисмлари билан ўзаро боғланган ҳолда тузиш учун зарур. Алоқаларни ўрнатиш ихтиёрий эмас. Бу жараён бош бўғинни ажратишни талаб қилади, қолган барча алоқалар унга боғлиқ равишда белгиладилар. Бош бўғин – тизим ташкил этувчисини, қисмларини бирлаштирувчи асос, ўзакдир.

Тизим ташкил этувчи таркибий қисм – у бошқа барча таркибий қисмларни бир бутун қилиб бирлаштира олади, уларни мақсадга мувофиқ йўналтира олади ва ривожлантиради. Бунда тизим ташкил этувчи қисми эркин қолади ва бошқа қисмларнинг ўзгарувчанлигига тўсқинлик қилмайди. У бўйича янги турғун педагогик тизимларни бунёд этиш мумкин, шунга кўра уни таърифлаш ўта муҳим. Тизим ташкил этувчи омилни танлаш шахсни тарбиялаш умумий мақсадга эришиш лойиҳасига таъсир кўрсатади. Психологлар педагогнинг лойиҳалаш жараёнида икки умумий мақсадга эришиш йўлини белгиладилар: мазмуний ва динамик.

Педагогик лойиҳалашнинг мазмуни, умумий мақсадга эришиши асоси сифатида, шахсни тарбиялаш мақсади ва вазифасини ўз ичига олади, уларнинг ўзгармаслигини сақлайди, мазмуни, услублари ва шакллари ўзгарувчан қилади. Мақсад ва вазифалар бошланғич ҳолда аниқ берилган ҳисобланади. Педагог бу ҳолда шахсга таъсир этишнинг шундай усуллари излайдики, улар қўйилган мақсадга мувофиқ равишда уни ривожлантиришга ёрдам беради. Ўзгарувчан тузилмалар ташкил этувчи қисмлари сифатида тарбияланувчи ва педагогнинг шахсий имкониятларини олади. Бу умумий мақсадга эришиш йўлида фикрлаш мантиғи тизим, жараён, вазият иштирокчиларининг аниқ имкониятларидан келиб чиқишлари, сўнг мақсад, тамойил, мазмун, услублар, воситалар ва шакллари аниқлашдан иборат. Таркибий қисмлар ўртасидаги алоқалар ва боғланишларни белгилаш лойиҳалашнинг асосий амалларидан биридир. Тизим, жараён ёки вазият қисмлари ўртасидаги алоқаларнинг жуда кўп турлари мавжуд. Улардан асосийлари: вужудга келиш, туғилиш, яшаш, мазмун ва бошқариш алоқаларидир. Вужудга келиш алоқаларидан таълимнинг мужассамлашган кўринишини, ёки мужассамлашган ўқув фанини, ёки

мужассамлашган машғулотни лойиҳалашда фойдаланиш мумкин. Машғулот тузилмалари, мазмуни, услубий қисмлари ўртасидаги алоқаларни ўрнатишда янги таълимотлар вужудга келади: таълимнинг янги тури (масалан, муҳандислик-педагогик), янги ўқув фани (экология), машғулотларнинг янги тури (мужассамлашган машғулотлар). Қурилиш алоқалари жараёнлари қисмлари, таркиби, жойлашувини қамраб олади. Улардан фойдаланиб, машғулотларда бошқа фанлардан маълумотлар киритиш, қисмларини кўпай-тириш ёки камайтириш, жойларини алмаштириш мумкин. Ҳақиқатда лойиҳа-ланаётган объект аввалгича қолади, у энгилгина такомиллаштирилади.

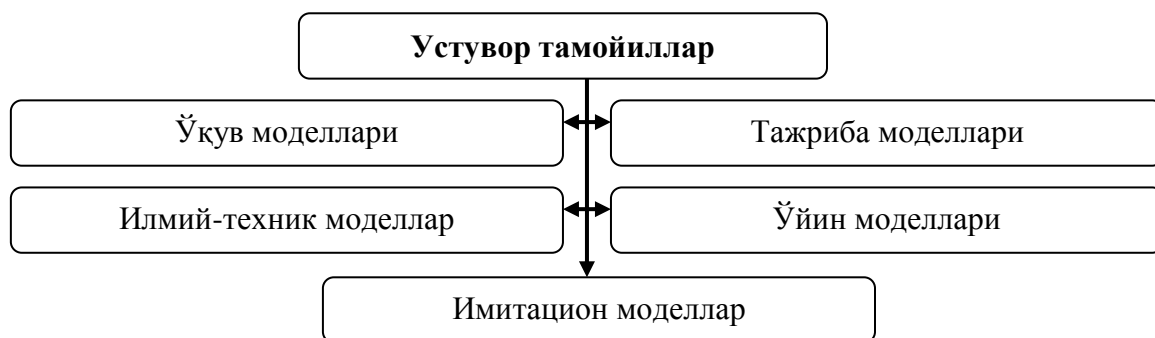
Мазмуний алоқалар аксинча, ўзаро таъсир этувчи қисмлар – таркиб ва мазмун моҳиятига тегиб ўтадилар. Чунончи, ишлаб чиқаришда меҳнатнинг илғор шакллари, фойдаланиладиган технология хусусиятлари таъсири остида тегишли ихтисослик бўйича бўлажак мутахассисларни тайёрлашда таълим бериш услубиётини тубдан ўзгартириш мумкин. Бошқарув алоқалари, лойиҳалаш объектига анъанавий ёндошувни сақлаган ҳолда, уни янги муҳитга, қўшни тизимларга, жараёнлар ва вазиятларга мослаштирган ҳолда энгилгина ўзгартириши мумкин. Масалан, бундай алоқалар уларни касбий мақсадга мувофиқ бўлиши зарур бўлганда ўрнатилади. Ҳужжатларни таққослаш одатдагидек умумий ҳолда қабул қилинган тегишли кетма-кетлик, яъни, мажбурий бўлимлар рўйхати ва уларнинг тузилиши эътиборга олинган ҳолда амалга оширилади.

6. Ўқув жараёнида қўлланиладиган моделларнинг турлари. Таълим жараёни лойиҳалашда одатда моделлаштиришдан ҳам фойдаланилади.

Модел – реал, ҳақиқатда мавжуд бўлган объектнинг содалаштирилган, кичрайтирилган (катталаштирилган) ёки унга ўхшаган нусхаси.

Моделлаштириш ходиса, жараён ёки тизимнинг умумий моҳиятини тўла ёритувчи моделни яратиш

Ўқув жараёнида қуйидаги турдаги моделлар қўлланилади:

43-расм. Модул таълимнинг устувор тамойиллари

Қуйида ушбу моделларнинг моҳияти ёритилади.

1. Ўқув моделлари (таълим жараёнида қўлланилади; кўрсатмали куруллар, кўрғазмали воситалар, тренажёрлар, таълимий дастурлар).

2. Тажриба моделлари (илмий, амалий тажрибаларни олиб боришда қўлланилади; лойиҳалаштирилаётган объектнинг катталаштирилган ёки кичиклаштирилган нусхаси).

3. Илмий-техник моделлар (жараён ва ҳодисаларни тадқиқ этишда қўлланилади; қурилма, мослама, асбоб, жиҳоз ва механизмлар).

4. Ўйин моделлари (турли вазиятларда объект томонидан турли ҳаракатларни бажариш орқали кўникма, малакаларни ҳосил қилиш мақсадида қўлланилади; компьютер, спорт, иқтисодий, ҳарбий, ишчанлик ўйинлари ва б.).

5. Имитацион моделлар (реал воқеликни у ёки бу даражада шунчаки аниқ акс эттириш учун эмас, балки айнан унга ўхшатиш мақсадида қўлланилади; амалий ҳаракатларни бажаришга хизмат қилувчи турли тренажёр ва механизмлар).

Назорат саволлари:

1. Лойиҳалаш методидан фойдаланганда педагогларда қандай объектив қийинчиликлар пайдо бўлади?
2. Таълим жараёнида ушбу педагогик технологиянинг инсонпарварлик йўналиши ва унинг имкониятларини очиб беринг.
3. Педагогнинг вазифалари педагогик лойиҳалашни тайёрлашнинг босқичлари билан қандай алоқада бўлади?
4. Лойиҳалаш услуби ҳақидаги биринчи маълумотлар қачон пайдо бўлган? Уларнинг муаллифлари кимлар?

5. Лойиҳалаш услубининг асоси нимадан иборат? Лойиҳалаш педагогларни нима билан ўзига жалб қилади?
6. Педагогик фаолиятни лойиҳалаш қандай босқичларда кечади?
7. Педагогик фаолиятни лойиҳалашнинг назарий таъминоти нима?
8. Педагогик фаолиятни лойиҳалашнинг методик таъминоти деганда нимани тушунаси?
9. Педагогик фаолиятни лойиҳалашнинг ҳуқуқий таъминоти нима билан характерланади?
10. Педагогик фаолиятни лойиҳалашнинг вақт таъминоти нима?
11. Ўқув моделлари нима?
12. Ўқув моделларининг қандай турлари мавжуд?

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Муслимов Н.А., Уразова М.Б. Проективная деятельность будущего учителя. Учеб.пособие. – Т.: GrandPaper, 2011. – 92 с.
2. Йулдошев Ж.Г., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Т.: 2011.
3. Ходжаев Б., Уразова М. Умумий педагогика. – Т.: ТДПУ, 2015.
4. Neil Selwyn. Education and Technology: Key Issues and Debates. – Continuum, Australia, 2011.
5. Terhart E. Teacher education in Germany. – Bucharest : UNESCO-CEPES, 2003.

2-МАВЗУ: ЛОЙИҲАВИЙ ФАОЛИЯТНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ: ЎҚУВ ЛОЙИҲАЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ (ИНДИВИДУАЛ, ГУРУҲЛИ, ЖАМОАВИЙ). ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ЛОЙИҲАЛАШ

Режа:

1. Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати) ва ва уни илмий ташкил этиш.
2. Лойиҳа таълимнинг дидактик моҳияти.
3. “Педагогик лойиҳалаш” тушунчасининг моҳияти.
4. Педагогик фаолиятни лойиҳалаш тамойиллари.
5. Педагогик лойиҳалаш шакллари.
6. Ўқув лойиҳаси устида ишлашнинг самарали шакллари.
7. Индивидуал ва гуруҳли фаолият асосида лойиҳалар устида ишлаш.
8. Гуруҳли лойиҳаларни ташкил этиш йўллари.

Таянч тушунчалар: *фаолият, педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати), педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)ни ташкил этиш, меҳнатни илмий асосда ташкил этиш, лойиҳа таълими, педагогик лойиҳалаш, педагогик лойиҳалаш шакллари, лойиҳа, индивидуал лойиҳа, гуруҳли лойиҳа, лойиҳани ташкил этиш, индивидуал лойиҳани ташкил этиш, гуруҳли лойиҳани ташкил этиш, фаол ўқитиш, лойиҳали ўқитиш.*

1. Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати) ва ва уни илмий ташкил этиш. Ўқитувчи баркамол авлодни тарбиялаш жараёнида иштирок этар экан, нафақат маънавий-ахлоқий маданияти билан атрофдагиларга ўрناк бўлиши, шу билан бирга, педагогик маҳоратини намоён эта олиши, етук педагог сифатида малакали кадрларни тайёрлаш ишига ўзининг муносиб ҳиссасини кўшиши зарур. Бунда унинг меҳнати ва ана шу меҳнатнинг қандай ташкил этилиши муҳим аҳамиятга эга.

Ўқитувчининг меҳнати у томонидан касбий фаолиятнинг ташкил этилишини англатади. Меҳнат шахслар томонидан ташкил этиладиган фаолиятнинг муҳим турларидан бири ҳисобланади.

Меҳнат – бирор мақсад учун қаратилган ақлий ёки жисмоний фаолият

Ўқитувчининг меҳнати кўп ҳолатларда меҳнат деб эмас, балки фаолият, янада аниқроғи, педагогик фаолият деб юритилади. Ушбу тушунчаларнинг моҳияти билан танишиш фикрни ойдинлаштиради.

Фаолият – 1) анланган мақсад билан бошқариладиган ички (психик) ва ташқи (жисмоний) ҳаракатлар йиғиндиси; 2) шахс томонидан табиий, ижтимоий мақсадга мувофиқ ташкил этилувчи кундалик, ижтимоий ёки касбий ҳаракатларнинг муайян шакли, кўриниши.

Педагогик фаолият – ўқитувчи томонидан аниқ мақсадларга мувофиқ ташкил этиладиган касбий ҳаракатлар мажмуи

Ўқитувчи томонидан педагогик фаолият (педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати))нинг ташкил этилиши касбий меҳнатнинг ташкилий-амалий жиҳатдан оқилона уюштирилишини ифодалайди. Педагогик фаолиятни илмий асосда ташкил этиш талаб этилади.

Ўқитувчи фаолияти (меҳнати)ни илмий ташкил этиш – ўқитувчи меҳнати (фаолияти)нинг ташкилий-амалий жиҳатдан тўғри уюштириш

Қуйидаги **вазифалар**нинг амалга оширилиши меҳнатни илмий жиҳатдан тўғри ташкил этиш имкониятини беради:

- 1) вақтни максимал даражада тежаш ва ундан самарали фойдаланиш;
- 2) қулай меҳнат ва дам олиш шароитини яратиш, ундан оқилона фойдаланиш;
- 3) фаолият жараёнида ўз саломатлиги, ҳар томонлама ривожланиши тўғрисида қайғуриш.

Педагогик фаолиятни илмий ташкил этиш педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)нинг ташкилий-амалий жиҳатдан уюштириш асосида кўзланган мақсадга эришишни билдиради. Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)нинг илмий ташкил этилиши у томонидан ташкил этиладиган фаолият самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Ўқитувчининг касбий фаолиятни ташкил этишда ўз олдига аниқ педагогик мақсадни қўя олиши кутилган натижани қўлга киритишни таъминлайди. **Педагогик мақсад** ўқитувчининг онгида педагогик жараённинг бир-бирига боғлиқ барча таркибий қисмларига мувофиқ яратилиб, ўзи ва ўқувчиларнинг ўзаро таъсирлари, алоқалари тахмин қилинган натижа саналади. Моҳиятига кўра **педагогик мақсаднинг қўйилиши** ўқитувчининг онгида педагогик жараённинг бир-бирига боғлиқ барча таркибий қисмларига мувофиқ ташкил этилишига эришиш асосида ўзи ва ўқувчиларнинг ўзаро таъсирлари, алоқалари тахмин қилинган натижани аввалдан лойиҳалаш, режалаштиришга имкон беришини аниқлатади.

Педагогик фаолиятни режалаштириш – аниқ мақсад асосида ўқитувчи томонидан муайян кўринишдаги касбий фаолият лойиҳасининг ишлаб чиқилиши, режалаштирилиши

Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)ни режалаштиришда режанинг оқилона бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Моҳиятига кўра педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)ни оқилона режалаштиришда аниқ мақсад асосида ўқитувчи томонидан муайян кўринишдаги касбий фаолият лойиҳасининг барча омиллар, мавжуд шарт-шароитлар инобатга олинади.

Одатда ўқитувчи томонидан педагогик фаолият (меҳнат)ни режалаштириш бир неча босқичда кечади. Босқичлар аниқ мақсад асосида ўқитувчи томонидан муайян кўринишдаги касбий фаолият лойиҳасининг ишлаб чиқилиши, режалаштирилишининг ўзаро боғлиқ даврлари бўлиб, меҳнат жараёнини самарали, мақсадга мувофиқ ташкил этилишини таъминлайди.

Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)ни илмий ташкил этиш учун зарур шароитни яратиш тақозо этилади. Бунда ўқитувчи томонидан касбий фаолият (меҳнат)ни илмий ташкил этиш учун жисмоний ва рухий зўриқишларни камайтириш чора-тадбирлари кўрилади. Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)ни илмий ташкил этиш учун қуйидагиларга эътибор қаратилади:

1. Педагогик фаолиятни технологиялаштириш (вақтни тежаш, кам куч ва меҳнат сарфланишини, илғор педагогик технологияларни амалиётга жорий этилишини таъминлайди, бошқарув қарорларини қабул қилиш учун хизмат қиладиган ахборотлар сифатини оширади).

2. Қулай иш ўрнини яратиш (замонавий техник ва технологик жиҳозлар, қулай иш вақти, самарали метод, усул ва воситалар, ўқитувчининг ишчанлик қобилиятини узоқ вақт сақлашга хизмат қиладиган меҳнат шароитидан иборат).

3. Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)нинг самарали шакл, метод, усул ва воситаларини танлаш.

4. Педагогик фаолият (педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати))нинг суръатини ошириш.

5. Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати) ва дам олишининг самарадорлигини таъминлаш (педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати) самарадорлигини ошириш, саломатлигини сақлашга хизмат қиладиган оқилона режимни белгилаш).

6. Иш ўрнини шовқиндан ҳимоялаш.

7. Ақлий ва жисмоний меҳнатнинг ўзаро алмашишини таъминлаш.

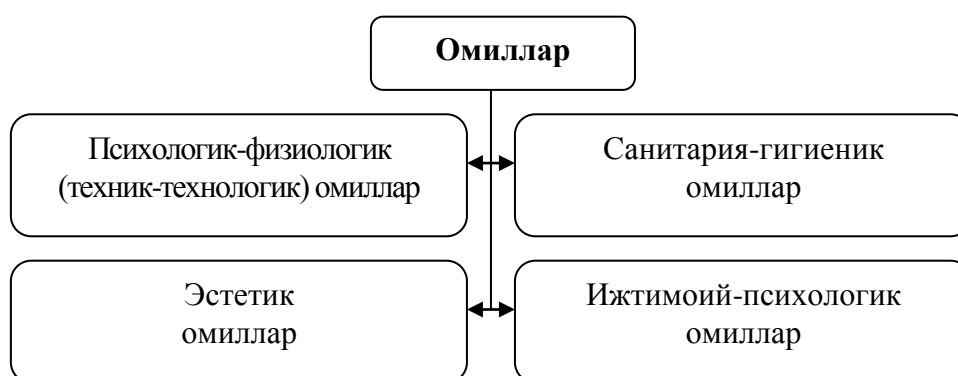
8. Жисмоний ва рухий зўриқишни камайтириш, тушкунликка тушишнинг олдини олишга эришиш.

9. Педагогик фаолиятни мазмунан бойитиш йўли билан монотон (бир хил) бўлишининг олдини олиш ва бартараф этиш.

10. Педагогик фаолият суръатининг кун давомида бир хил суръатда бўлишини таъминлаш.

Шунингдек, педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)ни илмий ташкил этишда муайян омилларнинг таъсири ҳам ўрганилади. Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)нинг мақсадга мувофиқ, тўғри ташкил этилиши ва натижаланишига таъсир этувчи сабаблар тарзида намоён бўладиган омилларнинг педагогик фаолиятни илмий ташкил этишдаги аҳамияти катта.

Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)ни илмий ташкил этишда қуйидаги омиллар аҳамиятлидир (1-расм):

1-расм. Ўқитувчи меҳнатини илмий ташкил этишга таъсир этувчи омилларнинг турлари

1. Психологик-физиологик (техник-технологик) омиллар (жисмоний (динамик ва статик иш), рухий (ишнинг аниқлиги), ҳиссий (ишни бажаришдаги таъсирланиш) ва ақлий (қайта ишланаётган ахборотлар ҳажми, бир вақтнинг ўзида кузатилиши талаб этиладиган ишлар сони) зўриқишлар, педагогик фаолиятнинг бир хиллиги).

2. Санитария-гигиеник омиллар (иш жойидаги микро иқлим – ҳарорат, нисбий намлик, ҳавонинг ҳаракатланиш тезлиги), ҳавонинг тозаллиги (буғ, газ, аэрозолларнинг мавжудлиги), ёритилганлиги, шовқин, вибрация, ультратовуш, биологик ва бошқа таъсирлар.

3. Эстетик омиллар (шахс томонидан атроф-муҳитни эстетик қабул қилинишини таъминловчи омиллар – ранглар, шакллар, мусиқий оҳанглар, иш ўрнининг жиҳозланиши, меҳнат қуроллари (воситалари)нинг чиройли кўриниши, иш кийимларининг кўримлилиги, биноларнинг бадиий-меъморий

ечими; буларнинг барчаси ўқитувчининг кайфиятига ва ўз навбатида ишчанлик қобилиятининг ошишига, меҳнат самарадорлигининг яхшиланишига таъсир этади).

4. Ижтимоий-психологик омиллар (кадрлар таркиби, ҳамкасбларнинг қизиқишлари, раҳбариятнинг бошқарув услуби ва бошқалар; ушбу омиллар таъсирида муассасада ахлоқий-психологик иқлим юзага келиб, ўқитувчининг жисмоний, руҳий ва ҳиссий барқарорлигини, жамоа билан жипслигини, меҳнат фаоллигини ва ижодий ташаббускорлигини таъминлайди).

Аниқ мақсад асосида ўқитувчи томонидан муайян кўринишдаги касбий фаолият лойиҳасини ишлаб чиқиш, режалаштиришга қаратилган амалий ҳаракатнинг самарали бўлиши педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати) унумдорлигини таъминлайди. Қолаверса, педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)ни ташкил этишда усулларнинг тўғри танланиши ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Ўқитувчи томонидан педагогик фаолиятнинг мақсадга мувофиқ, тўғри ташкил этилиши ва натижаланишига хизмат қиладиган усулларнинг мақсадга мувофиқ, самарали танланиши педагогик фаолият усуллари тўғри танлаш имкониятини таъминлайди.

Бозор иқтисодиёти шароитида педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)ни илмий ташкил этишда муайян жиҳатларга эътибор қаратиш талаб этилади. Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)нинг ўзига хослиги кучли рақобатга асосланган бозор иқтисодиёти шароитида педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)ни ташкил этишнинг ўзига хос томонлари, жиҳатлари сифатида намоён бўладиган педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)ни ташкил этишда қуйидаги вазифаларни ижобий ҳал қилишга эътибор қаратиши зарур:

1. Кучли рақобатга бардошли бўла олиш.
2. Ўз устида доимий изланиш.
3. Ўзининг касбий салоҳияти, малакаси ва маҳоратини такомиллаштири бориш.
4. Янги педагогик технологияларни изчил ўзлаштириш.
5. Фан, техника, технология янгиликларидан изчил хабардор бўлиб бориш.
6. Ижодий ва кретивлик қобилиятини ривожлантиришга эътибор қаратиш.
7. Инновацион ғояларни илгари суриш.

2. Лойиҳа таълимининг дидактик моҳияти. Лойиҳа таълимининг илмий асослари бундан 300 йил аввал асослана бошланган. Немис педагоги М.Кнолнинг тадқиқотларида кўрсатилишича, “лойиҳа” тушунчаси XVI асрда италиялик меъморлар томонидан архитектура соҳасининг илмий асосларини тизимлаштирган ҳолда уни фан сифатида эътироф этилган вақтда шаклланган. XVIII асрнинг охирида муҳандислик соҳасининг тезкор ривожланиши дастлаб Франция, сўнгра Германия, Австрия, Швейцариядаги,

XIX аср ўрталарида эса АҚШдаги ўқув лойиҳаларининг техника ва саноат олий мактабларида кенг қўлланилиши учун имконият яратди.

1911 йилда АҚШ таълим тизимида “лойиҳа” тушунчаси таълимий категория дея эътироф этилган бўлса, лойиҳа методи дидактик усул сифатида XIX аср бошларида шаклланган. Ушбу усул америкалик педагоглар – В.Килпатрик, Е.Коллингс ва Е.Пархерстнинг тадқиқотларида янада ривожлантирилди.

Лойиҳа (лот. “projectus” – “илгари сурилган”) – аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган ҳаракат маҳсули

Замонавий шароитда таълим жараёнида ҳам лойиҳалар билан ишлашга асосланган лойиҳа таълими фаол қўлланилмоқда.

Лойиҳа таълими – таълимий характердаги аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга йўналтирилган таълим

Таълим жараёнида лойиҳани ишлаб чиқиш турли манбалар: махсус адабиётлар, монография, журнал мақолалари, газета нашрлари, Интернетдан маълумотларни излаш, махсус ва ижтимоий сўровномаларни ташкил этиш орқали ахборотларга эга бўлиш билан боғлиқ.

Лойиҳа натижаси (маҳсулоти) – буклет, нашр иши, электрон ўқув-таълим ресурси шаклида тақдим этилган, танлаб олинган, таҳлил қилинган, умумлаштирилган ҳамда тизимлаштирилган ахборотлар саналади.

3. Педагогик лойиҳалаш тушунчаси. Таълим-тарбия умумий тизимининг педагогни шахсий-касбий шакллантириш томон йўналганлиги кейинги йилларда талабаларни педагогик олий ўқув юртлири шароитида тайёрлаш таркиби, мазмуни ва технологияларида жиддий ўзгаришлар вужудга келишига олиб келди. Педагогик таълимнинг инсонпарварлаштириш, табақалаштириш ва халқчиллаштириш узлуксиз таълим тизимини нисбатан тез мослашувчан, ўзгарувчан, очиқ қилди. Натижада талаба-ўқувчиларнинг ўзлари томонидан таълим олиш йўллари танлашга аниқ замин вужудга келди, бу эса уларнинг шахсий – касбий эҳтиёжлари ва интилишларига анча тўлиқ жавоб бера олади. Таълимни инсонпарварлаштириш даставвал шахсга йўналтирилган таълим ғоясига асосланади, бу эса саводхонлик педагогикасидан ривожлантириш педагогикасига ўтишда намоён бўлади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 2010 йилни “Баркамол авлод йили” деб эълон қилиб, таъкидлаганича, “Биз фарзандларимизнинг нафақат жисмоний ва маънавий

соғлом ўсиши, балки уларнинг энг замонавий интеллектуал билимларга эга бўлган, уйғун ривожланган инсонлар бўлиб, XXI аср талабларига тўлиқ жавоб берадиган баркамол авлод бўлиб вояга етиши учун зарур барча имконият ва шароитларни яратиш ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз”. Демак, таълим-тарбия жараёнини лойиҳалаштиришнинг шахсга йўналтирилган таълим парадигмасига дахлдорлиги унинг асосий ҳолатларини аниқлаштиришни талаб қилади. Шахсга йўналтирилган таълимдан кузатилган мақсад – кишида ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзини йўналтира олиш, ўз тақдирини ўзи белгилай олиш механизмларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш, булар шахсий, ўзига хос образнинг шаклланиши, кишилар, табиат, маданият билан диалогик ўзаро муносабатлари учун зарурдир. Шу билан бирга биз ўзининг имкониятларини амалга ошириш, деб киши томонидан унда мавжуд истеъдод ва қобилиятни энг юқори даражада ривожлантириш жараёни ва натижасини, уларнинг амалиётда тадбиқ қилинишини тушунамиз. Бу, шунингдек, шахснинг ўз-ўзини доимий ривожлантиришидан ҳам иборатдир.

Ўз-ўзини англаш – шахснинг ўз ҳаракатлари, муомалалари, интилишлари, манфаатларини бошқа кишилар манфаатлари, ҳаракатлари, интилишлари билан мослаштиришга доимий интилишидан, ўзида ижтимоий манфаатларга амал қилишни вужудга келтиришдан, бунда ўзидаги шахсий ва такрорланмас ўзига хосликни йўқотмасликдан иборат.

Ўз ўрнини белгилаб олиш – шахснинг маънавий, ахлоқий ўрнини шаклланиши, ўзида “Мен”нинг ўрин олиши, ўзига, жамиятдаги, ҳаётдаги ўз ўрнига тушуниб етишидан иборат. Олий таълим муассасасида шахсга йўналтирилган ёндашувнинг амалга оширилишига бўлган зарурият олий мактабни ислоҳ қилиш йўналишида муҳим йўналишларни ишлаб чиқариш жараёнида расмийлаштирилган таълим тараққиёти билан ўз тасдиғини топади.

Унинг асосий қисмлари “Таълим тўғрисида”ги Қонуннинг ва “Кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастури» ижро ҳужжатларида баён қилинган. Дастурнинг ўзаро боғланган қисмлари шахсни шакллантириш ва унинг манфаатларини қондириш, узлуксиз таълим тизимини яратиш, ижтимоий ривожланишнинг ҳозирги замон анъаналарига мос равишда фанни ривожлантиришдан иборатдир”. Олий ўқув юртлари томонидан мутахассисларни тайёрлашни инсонпарварлаштириш муаммосини ечиш йўллари излаш ҳам ўқув фанларининг ўқитилишини ихчамлаштириш ва жадаллаштириш йўли бўйича, ҳам талабаларнинг яқка тартибда билим орттириш фазилатларини, уларнинг қизиқишлари, мойилликларини ҳисобга олинишини таъминлаш бўйича олиб борилмоқда. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида таълимни такомил-лаштириш шароитида аниқ методологик асосларни излаш

долзарб тус олди. Касбий таълим сифати муаммоларини таҳлил қилиш жараёнида методологик асос сифатида педагогик лойиҳалаш намоён бўлади.

“Педагогик лойиҳалаш – педагогнинг педагогик масалаларни ечишга қаратилган кетма-кет ўзаро боғлиқ ҳаракатлари тизими ёки олдиндан режалаштирилган педагогик жараённинг амалиётга кетма-кет мужассамланиши саналади”.

Лойиҳалаш муаммоси ўзининг ривожланиш тарихига эга. “Педагогик лойиҳа” атамаси кўпроқ қуйидаги маънога эга бўлган педагогик ишларда учрайди: лойиҳа – таълим тизимини лойиҳалаштиришга қаратилган ҳолда расмийлаштирилган педагогик ғоялар, педагогик жараёнлар ва технологиялар мажмуаси, шунингдек, уларнинг амалий жорий этилиш дастурларидир. Бу ҳолда лойиҳалаш, педагог-олим Е.С.Заир-Бекнинг фикрича, мавжуд нарсани нимагадир айлантириш зарурлиги юзасидан ғоялар ва ҳаракат дастурини ишлаб чиқаришдан иборат. Ишлаб чиқилган ғоялар ва ҳаракат дастури лойиҳалаш маҳсули сифатида рўй беради.

Лойиҳалаш дастлаб касбий фаолият соҳаси сифатида техника, қурилиш, ишлаб чиқаришда пайдо бўлди, сўнг иқтисодиёт, бошқариш, ижтимоий соҳадаги фаолиятга, хусусан, педагогик фаолиятга татбиқ этилган. Педагог-олим В.Е.Радионованинг фикрича, лойиҳалашнинг кўп қиррали маданий-тарихий феномени ўз фаолиятининг барча соҳаларида ҳозир бўлган исталган кишининг ҳаётий фаолиятнинг туб моҳиятидан келиб чиқади.

Илмий ёки амалий жиҳатдан касбий педагогик фаолият бу қаторда мустасно эмас. Кишининг мақсадга мувофиқ ҳаракати шу фаолиятдан олиниши мумкин бўлган натижаларни режалаштирилишига боғлиқлиги олдиндан аниқланган. Асрлар давомида педагог ўзининг кундалик таълим бериш ва тарбиялаш амалиётида турли-туман қарорларни қабул қилишга тўғри келган ва бу айнан унинг шу каби қарорларнинг оқибатларини яқка тартибда режалаштиришига, унинг олдинги амалий тажрибаси остида ишлаб чиқилган касбий ҳис-туйғусига асосланган.

Ўрта Осиёнинг буюк мутафаккирларининг асарларида, жумладан, Абу Али ибн Сино, Абу Наср Форобий, Муҳаммад Тарағай Мирзо Улуғбек, Абу Райҳон Беруний, Алишер Навоийларнинг асарларида, шунингдек, қадимги юнон файласуфлари Аристотел, Сократ, Платоннинг асарларида, ҳозирги кунда ҳам биз учун ғоят даражада қизиқарли бўлган, хусусан, таълим-тарбиянинг мақсади ва вазифаси, мазмуни ва усулларига оид ташхисий мулоҳазалар ва фикрлар мавжуд.

Улуғ аллома Абу Али ибн Сино, улуғ қомусий олим, инсон моҳияти ва моҳиявий кучи муаммосини тадқиқ қилар экан, абстракт нарсаларнинг ғоявий

етилиш маъносини “хаётий нарсаларни фикран қараш” сифатида аниқлади. Шунга кўра ҳар бир учун билим борлиқда мўлжални тўғри олиш учун, ҳодисаларни тушунтириш ва олдиндан кўриш учун, фаолиятни режалаштириш ва амалга ошириш ва бошқа билимларни ишлаб чиқиш учун зарур бўлади. Билим – воқеликни ўзгартиришнинг жуда муҳим курали. У тез ривожланаётган ўзгарувчан тизимдан иборат, унинг ўсиши ҳозирги шароитда ўзининг суръати бўйича бошқа ҳар қандай тизимнинг ўсишига қараганда жадалроқдир. Кишиларнинг қайта ўзгартувчи амалий фаолиятида билимлардан фойдаланиш қоидаларнинг махсус гуруҳи бўлишини тақозо қиладики, бу қоидалар қандай ҳолатда, қайси восита ёрдамида ва қандай мақсадларга эришиш учун у ёки бу билим зарур бўлишини кўрсатади.

Бошқача айтганда, билим фаолият тизимига киради ва махсус шакл сифатида намоён бўлади, унинг асосида эса фаолиятдаги иш тартиби баён этилади. Ўзининг фалсафий қарашларида машҳур математик файласуф Абу Наср Форобий педагогиканинг фан сифатидаги айрим муҳим вазифаларини кўрсатиб ўтади. “Тарбиялаш санъати тамойили шундайки, - деган у, - тарбиялаш учун режа тузадиган кишиларнинг кўз олдида куйидагилар кетмаслиги керак ва бу шундай: болалар фақат ҳозирги кунгина эмас, балки келажак учун ҳам тарбияланишлари лозим, яъни, инсоният мафкураси учун ва унинг умумий бурчи учун тарбия олишлари керак”.

Улуғ математик, астроном Мирзо Улуғбек ўз шогирдларига тез-тез шундай деб турган: “Агар Ердаги воқеликни яхши тушунишни истасанг, келажакни яхши режалаштира ол”. Астрономия, математика, физика, тиббиёт, география, тарих ва лингвистикага оид кўплаб асар ёзган буюк мутафаккир Абу Райҳон ал-Беруний таъкидлаган: “Ақлли киши келажак авлод учун фойда келтириб, у ақл ва идрок билан ҳаммани мушоҳада эта олсагина, руҳан қаноат ҳосил қилган”.

Ўзбекистонда фаол ижтимоий-педагогик тафаккур ривожланишига Тошмуҳаммад Қори-Ниёзий, Абдулла Авлоний, Мунаввар Қори Абдурашидхоновлар катта ҳисса қўшди. Уларнинг асарларида келажак киши сиймосини яратиш ғояси муаммоси алоҳида ўрин эгаллайдики, унга эришиш йўлида тарбиянинг тегишли тизими барпо бўлиши лозим эди. Машҳур ўзбек педагоги Абдулла Авлоний ўз асарларида кўп марта ўз диққатини педагогиканинг вазифаларини таҳлил қилишда, унинг тарбия ҳақидаги фан сифатида тарбиявий фаолиятнинг санъат сифатидаги аҳамиятини ёритишга қаратди. Абдулла Авлонийнинг фикрича, “тарбия санъатларнинг олийсидир, санъат эса ҳали мавжуд бўлмаган томон интилади, унинг олдида ижодиётининг келажакдаги мақсади ва ғоявий сиймоси гавдаланади”.

Мутафаккир педагоглар қолдирган бой ижодий меросдан олинган мисоллар

шунини маълум қиладики, улар педагогик режалаштириш (лойиҳалаштириш) қадимдан муҳокама марказида бўлганлигини кўрсатади. Келтирилган фикрлар, шубҳасиз, ҳозирги замон педагогларининг ишларида мавжуд бўлган педагогик режалаштириш вазифаларини чуқурроқ таҳлил қилиш учун бошланғич нукта вазифасини ўтайди.

Лойиҳалаш – муҳитни фикран ўзгартиришдир. Лойиҳа ахборот муҳити доирасидаги фаолият натижаси, буюм эса – моддий объектлар муҳитидаги фаолият натижасидир. Шу ёндашувдан келиб чиқиб, педагог-олим Я.Дитрих томонидан лойиҳа буюмни мавҳум тасаввур этишни берувчи тушунчалар тизими, деб тушунтирилади; йиғма таҳлил натижасида олинган моддий жамланма хусусиятлари мажмуаси, у йиғма таҳлил натижасида олинади ва ижодий ёки ижро этиш ниятини ифодалайди. У ҳолда лойиҳалашга ҳаракатнинг айрим усулини танлаш сифатида қаралади, хусусий ҳолда – тизимли ҳаракатнинг мантикий асоси сифатида тушунилади.

Лойиҳа – лойиҳачи томонидан бунёд этилган янги бино, у ҳолда лойиҳалаш жараёнининг ўзини ижодиёт тарзида қараш мумкин, яъни бирор янги нарсани ҳосил қилиш жараёни, деб. Ижодиётнинг моҳияти фалсафада ўрганилади. Диалектик материализм нуктаи назаридан, “ижодиёт – кишининг ҳақиқатнинг объектив қонунлари асосида шахс ва инсоният мақсади ва эҳтиёжига мувофиқ табиий ва социал дунёни ўзгартирувчи фаолиятидир”. Ижодиёт ўзининг такрорланмаслик, асиллик ва ижтимоий-тарихий ноёблиги тавсифланади. Ижодга қўйилган вазифани амалга ошириш мақсади бўлган ихтирочиликдай прагматик қараш ҳам тузиш-қуришдек туюлади.

Лойиҳалаш ижодий жараён сифатида қуйидаги босқичларни босиб ўтади:

- 1) илҳомланиш;
- 2) ҳиссий чўқиш;
- 3) тафаккур;
- 4) тасаввурнинг биргаликда ишлаши;
- 5) онгнинг энг кўп ўткирлашуви;
- 6) қўйилган мақсадга эришиш йўллари;
- 7) мақсад натижасининг мунавварлиги;
- 8) мақсад натижасининг ёрқинлиги.

Лойиҳалаш муаммолари тадқиқотчилари бу фаолиятнинг ижодий турдалиги ҳақидаги фикрни қувватлайди. Америкалик педагог П.Хилл ижодиётни “фикрнинг маълумлар чегарасидан ташқари томонга муваффақиятли учишидир”, “лойиҳалай олиш – бу бир вақтда ҳам фан ва ҳам санъатдир” деб умумлаштиради, яъни ҳам илмий ва ҳам амалий ижодиётнинг белгиларига эгадир.

4. Педагогик фаолиятни лойиҳалаш тамойиллари. “Тамойил” (принцип) тушунчаси латинча “principium” – боши, асоси сўзидан олинган. Ўзининг келиб чиқишига кўра таълим тамойиллари педагогик амалиётнинг назария билан умумлаштирилишидан иборат, амалий фаолиятдан келиб чиқади ва аниқ мазмунга эгадир. Шунга кўра, улар раҳбарий ҳолатларга эгадирки, талабаларга таълим бериш жараёнида ўқитувчининг фаолиятини маълум тартибга соладилар ва тузатадилар. Дидактик тамойиллар ўқув жараёнининг барча томонларини қамраб оладилар ва унга аниқ мақсадга йўналтирилган, мантиқан кетма-кет бошланишни беради.

Лекин, ўзларининг мавжудлик шаклига кўра тамойиллар субъектив мазмунга эгадир, чунки педагогнинг онгида турли даражадаги тўлиқлилик ва аниқликда аксланадилар. Тамойилларни билмаслик, уларнинг талабларининг ортидан бормаслик, уларни нотўғри тушунишлик уларни рад қилмайди, лекин, таълим жараёнини ноилмий, зиддиятли ва унумсиз қилиб қўяди. Таълим тамойилларига амал қилиш ўқитувчи педагогик маданиятининг бир қисмига айланади, касбий фаолиятининг натижалари бўлишини таъминлайди.

Таълим тамойиллари – энг умумий раҳбарий низом бўлиб, унда талабаларга таълимнинг мазмуни, уни ташкил этиш, технологияси, услубиятига нисбатан талаблар ифодаланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, дидактик тамойиллар ОЎЮда педагогик жараённи ташкил этиш тамойиллари билан ўқувчиларнинг билим олиш фаолиятини бошқариш бевосита ўзаро боғлиқликга эгадир. Лекин улар шу билан бирга ўз хусусиятларига ва тарихига эгадирлар, улар устида батафсилроқ тўхталишга тўғри келади.

Шарқ педагогикасининг машҳур намоёндалари Ал-Хоразмий, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Умар Ҳайём, Саъдий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий асарларида таълим ва тарбиянинг тажриба, кузатув, индукция ва дедукция, амалий-синов, алгоритмик кетма-кетликдаги савол-жавоб, таққослаш ва бошқа услубларини илмий ҳолда асослаб берилган, шу билан бирга билим олиш фаолиятини фаоллаштириш, билимларни амалда қўлланишини, тизимлилик ва кетма-кетлилик, мантиқий-лигини илмий жиҳатдан ёритиб беришган. Алломалар томонидан бирликнинг, хусусийликнинг ва умумийликнинг, ягоналикнинг, сабаб-хулосавий алоқалар, куч етадиганлик, материални соддадан мураккабга томон баён этилиши, кўрсатмалилик ва шу каби тамойиллар кенг фойдаланилган.

Шарқ қомусий алломалари таълим ва тарбиянинг шакллари, услублари ва тамойилларини ишлаб чиқдилар, улар ҳозирги кунда ҳам ўз кучини йўқотган эмас. Уларнинг ишидаги қимматли томонларидан бири шуки, улар барча

фанларни иккига ажратганлар - амалий ва назарий, улар орасидаги бевосита алоқани ёритиб берганлар. Масалан:

Абу Али Ибн Сино таълимнинг қуйидаги тамойилларини аниқлаган:

а) болани бирданига китобга боғлаб қўйиш керак эмас;

б) бола билан ўтказиладиган машқлар меъёрланган, кучи етадиган, жамоавий бўлиши, жисмоний машқлар билан биргаликда олиб борилиши, боланинг майллари ва қобилияти эътиборга олинishi лозим;

в) таълим енгилдан оғирга томон йўналган бўлиши керак;

г) кўрсатмалилик тамойилига таяниб иш кўриш мақсадга мувофиқдир.

Бурхониддин Зарнужий таълимни ҳаёт билан боғлашни, онглиликни, ўтилганларни такрорлаш, кетма-кетликни ва тизимлиликни таклиф этади.

Умар Ҳайём билимни чуқур, тушуниб ўзлаштирилиши, мустақил ўрганилишини, мустақил фикрий фаолият, ҳаётий воқеликларни ўрганишга доир амаллар, жараёнларни кўп марталаб такрорлашга асосий диққат-эътиборни қаратди.

Алишер Навоий, боланинг ўзига хос хусусиятларига, билим орттиришга интилишининг ривожланганлигига, материалнинг кетма-кетликда тушунарли баён қилиниши, кишининг ҳар томонлама камолот топишига асосий эътиборни қаратади.

Бир сўз билан айтганда, улар қуйидагиларга таянишга чақирганлар:

- таълимнинг илмийлиги;

- таълимнинг сезиб бўладиганлиги, ҳаётнинг аксланиши сифатида; таълимда тизимлилик, кетма-кетлик, кўрсатмалилик (ўрганиладиган предмет ва воқеликни тўлиқ ўзлаштирилиши учун барча сезги органларидан фойдаланиш);

- таълимнинг мустаҳкамлиги;

- ўқувчиларнинг ёш ва ўзига хос, яқка ҳолдаги хусусиятлари, имкониятларини билиш;

- ўқувчилар томонидан билимларни ўзлаштиришга онгли ёндошув;

- ўқувчиларга таълим беришда турли фаол шакллар ва услублардан фойдаланиш ва шу кабилар.

Шундай қилиб, IX-XIV асрларда яшаб ижод этган Шарқ олимларининг асарларида кўплаб дидактик ғоялар ёритилган ва уларнинг ўзига хос қирралари очиб берилган, улар ҳозирги замон педагогикасида, Европа педагогикасида, айниқса улуғ чех педагоги Я.А.Коменскийнинг ҳаракатлари туфайли алоҳида тадқиқотлар предметига айланди. У «Буюк дидактика» асарида мактабда ўқитиш тизимини амалга оширишда қуйидаги дидактик тамойилларга амал қилишни тавсия этади:

- кўрсатмалилик тамойили;

- онглилик тамойили;
- изчиллик ва тизимлилик тамойили;
- машқ қилиш, билим ва малакаларни пухта эгаллаш тамойиллари.

Бизнинг фикримизча, лойиҳавий фаолият тамойиллари деб, фаолиятни меъёрлайдиган умумий кўрсаткичлар йиғиндиси тушунилади, улар лойиҳалашнинг табиати билан аниқ асосланади ва шунга кўра педагогнинг у ёки бошқа ҳаракатларини лойиҳа соҳасига тегишли эканини кўрсатади. Уларни батафсил кўриб чиқамиз.

Башоратлилик тамойили объектнинг келажагига йўналган лойиҳалаш табиатига асосланган. Айниқса, бу янги лойиҳаларни яратиш учун лойиҳалашдан фойдаланилганда намоён булади. Лойиҳа керакли келажакни қадам-лаб амалга ошириш сифатида таърифланиши мумкин.

Босқичма-босқичлилик тамойили. Лойиҳанинг фаолияти, табиати, лойиҳавий ниятдан мақсадга ва ҳаракатлар қиёфасини шакллантиришга аста-секин ўтишни белгилайди. Ундан эса - ҳаракатлар дастурига ва уни амалга оширишга. Бунда ҳар қайси кейинги ҳаракат олдингисининг натижаларига асосланади.

Меъёрлаш тамойили лойиҳани тузишнинг барча босқичларининг чегараланган жараёнлар, биринчи навбатда фикрий фаолиятни ташкил этишнинг барча шакллари билан алоқадорлик чегарасидан ўтишларини талаб қилади.

Тескари алоқадорлик тамойили ҳар бир лойиҳа жараёни амалга оширилганидан кейин унинг натижаллиги ҳақида маълумотлар олиш ва ҳаракатни тегишлича таҳрир қилишни назарда тутаяди.

Самарадорлик тамойили лойиҳавий фаолиятнинг маҳсулдорлигини, унинг амалий аҳамиятли натижани олишга йўналганлиги шарт эканини уқтиради. Бошқача айтганда, лойиҳалаш жараёни натижаларнинг “маҳсулли расмийлаштирилганлигидир”.

Маданий ўхшашлик тамойили лойиҳалаш натижаларининг айрим маданий намуналарга ўхшашлигини кўрсатади. Маданий соҳадан ташқарида ётган лойиҳа натижасини олиш хавфи агар лойиҳа фаолияти қатнашувчиларида ўқувчи ёки педагогнинг яқка тартибдаги ижодиёти ўз-ўзича етарли эмаслиги ҳақида тушунча бор бўлганида йўқолади. Маданий жараёнга қўшилиш учун унинг ўзининг ўрни қандай бўлишини била олиш, маданий-тарихий ўхшаш-маларини ўрганиш асосида одамзод эришганларга нисбатан ўз карашларини баён қила олишга ўрганиш лозим. Бунда илмий билим олиш ва маданий қадриятлар билан танишиш ўз мулоҳазалари ва билим фаолияти натижалари билан солиштирган ҳолда амалга ошириш муҳим ўрин тутаяди.

Ўз-ўзини ривожлантириш тамойили иштирокчиларнинг тармоқлана-диган фаоллик даражасида лойиҳалаш субъектига, шунингдек, қўйилган мақсадни

амалга ошириш натижасида янги лойиҳаларнинг вужудга келишига тааллуқли. Бир турдаги масалалар ва муаммоларнинг ҳал қилиниши лойиҳа-лашнинг янги шакллари ривожланиши учун янги вазифалар ва муаммо-ларни пайдо қилади.

Лойиҳа фаолиятни муваффақиятли ташкил қилиш бир қатор талабларни бажаришга боғлиқ. Соҳалиликни талаб этиш, яъни, лойиҳалаш предметни ҳимояламанганлигини тасвирлаш, маълум соҳалар билан боғлаш, деган сўздир. Таълим тизимининг ишлаши ва ривожланиши нафақат психологик-педагогик муаммоларни, балким, фалсафий, маданиятшунослик, ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий, психологик, физиологик ва бошқа муаммоларни ҳам эътиборга олишни талаб қилади, педагогик лойиҳалаш фанларнинг кенг кўламини ёритувчи фанларро мазмундаги билимлар билан ишлай олишга алоқадордир. Агар биз лойиҳалаштириш натижасида таълимнинг янги моделини олишни истасак, олдин у қамраб олувчи барча ижтимоий-таълимий соҳаларни таҳлил қилиш керак. Лойиҳавий қараш доирасига моделнинг ҳаракат муҳитидаги таълимнинг ижтимоий вазияти, бир бутун таълим мазмуни, ўқувчиларнинг тақдири кирган бўлади; барча унга қўшимча таълим шакллари ва қадамлари, қонунчилик меъёрлари ва шу кабилар киради. Масалан, мақсади инглиз тили бўйича битириш имтиҳонининг янги шаклини тайёрлаш бўлган таълим лойиҳаси чегарасида етарлича кенг ижтимоий-дидактик соҳани таҳлил қилишга тўғри келди. Унга мактаб болаларини тил бўйича тайёрлашнинг барча айланмалари, назорат шакллари, хорижий тиллар ўқитувчиларига касбий таълим тизими, ўқувчилар ва педагогларнинг бошқа фанлар бўйича тестлар билан иш тажрибалари, мавжуд ўқув қўлланмалари тизими, маъмурий муносабатлар тизими ва шу кабилар кирди.

Таълим-тарбияга манфаатдор томонлар – шахслар, давлат, жамият эҳтиёжларининг турлилиги билан жамият ҳаётида алоҳида ўрин тутди ва унинг барқарор ривожланишга лаёқатини ифода қилади. Таълим тизимининг самарали ишлаши масаласи билан ҳақиқатда мамлакатнинг барча фуқаролари қизиқади: дастлаб улар умумий таълим муассасаларида ўқийдилар, сўнг болалари ўқийди, ўзлари эса малакаларини ошириш имкониятига эгадирлар. Бу ҳолат одамнинг барча ҳаёт даврида узлуксиз таълимга бўлган эҳтиёжларини қаноатлантиришга имкон беради.

Педагогик лойиҳалашга қўйиладиган талаблар. Фаолликнинг ифодаларидан бири – лойиҳага ихтиёрий тарзда қўшилиш ва ҳиссиётли-кадрли тарзда яшашдир. Лойиҳани тузиш жараёнида, нафақат бевосита қатнашувчиларнинг, шунингдек, бунга шунчаки аралашаётган-ларнинг, лойиҳа муаммоларини муҳокама қилишда иштирокчиларнинг фаоллигини эътиборга олиш муҳим

саналади. Лойиҳалашнинг хусусияти шундаки, унда барча фикрлар ва таклифлар назарда тутилиши, барча қабул қилинган қарорлар илмий асосланган бўлиши керак. Агар педагогик лойиҳа-нинг муҳокамасида малакали мутахассислар, олимлар, жамият ташкилотлари фаол иштирок этсалар, унинг сифати юқори бўлади.

Таълим тизимини лойиҳалаштиришда самарали натижага муаллифлар жамоаларини тузиш орқали эришилади, бунга жамиятнинг турли қатламлардаги, давлат, нодавлат, жамият ташкилотларининг вакиллари киради. Аниқликка талаб лойиҳавий мақсадларга эришиш учун қафолатнинг таъминланганлигига боғлиқ. Бунинг учун лойиҳавий фаолиятга қатнашаётган киши-лар белгиланган ўзгаришларни амалга оширишда зарур бўладиган ваколат даражасига эга бўлишлари, лойиҳа эса захиралар нуқтаи назаридан таъминланган бўлиши ҳам зарур.

Бошқаришга қуйиладиган талаблар. Лойиҳани бошқаришнинг унумлилиги кўп жиҳатдан лойиҳа интизоми мавжудлигига боғлиқ, бу эса ҳаракатларнинг вақтинчалик чегараланганлигини, бажариладиган ишларнинг мазмунан ва технологик муайян бўлишини талаб қилади. Бошқарувнинг муваффақиятли бўлиши, шунингдек, ҳар қайси лойиҳавий ишларнинг ахборотли таъминланганлигининг тўлиқ бўлишига боғлиқ, бу эса ўз навбатида бошланғич ташхисли, хулосавий ва бошқа маълумотларни олишни талаб қилади.

Лойиҳалаш фаолиятининг технологиклиги қайта ўзгартириш ҳаракатларнинг биргаликда олиб борилишига, чекланган босқичининг самарасига асосланади. Бунда қайта ўзгартирувчи самара ҳам биргаликдаги натижага ва ҳам лойиҳа иштирокчиларига тақалади. Лойиҳалаштириш табиатидан келиб чиқиб, педагогик лойиҳаларда бир қийматли қарорлар йўқлигини эътироф қилиш лозим, лойиҳавий фаолият эса мазмунни ва технологик кўп кўринишлиликдир.

Педагогик объектни лойиҳалаш бўйича амаллар тартиби:

Тайёрлов ишлари:

1. Лойиҳалаш объектни таҳлили
2. Лойиҳалаш мазмунини аниқлаш
3. Лойиҳалашнинг назарий таъминоти
4. Лойиҳалашнинг услубий таъминоти
5. Лойиҳалашнинг фазовий-вақтли таъминоти
6. Лойиҳалашнинг моддий-техник таъминоти
7. Лойиҳалашнинг ҳуқуқий таъминоти

Лойиҳани ишлаб чиқиш:

8. Тизимни шакллантирувчи омилни танлаш
9. Қисмларнинг ўзаро алоқадорлиги ва боғлиқлигини аниқлаш

10. Хужжатларни тайёрлаш

Лойиҳанинг сифатини назорат қилиш:

11. Лойиҳани қўлланилишини хаёлий тажрибадан ўтказиш

12. Лойиҳани эксперт томонидан баҳоланиши

13. Лойиҳани таҳрир қилиш, тузатиш

14. Лойиҳадан фойдаланиш бўйича қарор қабул қилиш

Лойиҳалаш объектининг таҳлили дастлаб нимани лойиҳаламоқчи эканлигини аниқлашни талаб этади: бу тизимми, жараёнми ёки вазиятми? Бу объектларнинг ҳар бирининг хусусияти фазовий тузилишдан иборат. Бу эса катта тизимлар ва кичик вазиятлар чизикли эмас, кўпгина устма-уст тушадиган тузилмаларга, қатламлар, ва қаватларга эга эканликларини кўрсатади. Фазовий тузилиш тизим, жараён ёки вазият ичида рўй берадиган ўзаро таъсирлар, муносабатлар, қатламлар, тузилмалар, ўртасидаги алоқаларни билдиради.

Лойиҳалаш объектининг таҳлили даставвал унинг тузилмаларининг ҳар бирининг алоҳида ҳолати, шунингдек, улар ўртасидаги алоқани кўзда тутди. Таҳлил давомида ижтимоий-давлат ва шахсий талаблар нуқтаи назаридан объектдаги камчиликлар, ожиз томонлар аниқланади. Зиддиятлар, яъни, объект қисмлари ўртасидаги нисбатан муҳим номувофиқликлар ёки унинг бир бутун ҳолати ва унга қуйилган ҳам талаблар аниқланади. Айнан ана шу тугун лойиҳалаш давомида ўзгартиришларга дучор қилинади.

Лойиҳалаш объекти нақадар мураккаб ва катта бўлса, унинг босқичи ҳам шу қадар кенг таҳлил талаб қилинади. Масалан, таълим тизими ёки касб-ҳунар ўқув юрти тизими моделини етакчи шаклида тузишда бошланғич ҳолатни аниқлаш учун нисбатан чуқур ва кенг таҳлил талаб қилинади, бу ҳеч қандай янгилик таянчини аниқламай вужудга келмайди, мавжуд объектми ёки унинг нусхасими, ҳар қайси янгилик олдингини қайта тузилишидир.

Лойиҳалаш шаклини танлаш қандай босқич танланганлиги ва неча босқични ўтиш кераклигига боғлиқ. Шундай қилиб, ҳозирда узлуксиз таълим умумий ўрта ва ўрта махсус ҳамда олий таълим муассасалари томонидан берилади. Шу мақсадда касб-ҳунар коллежларнинг асосий ғоялари, унинг низоми, битирувчиларнинг касбий тавсифномалари, ўқув режалари ишлаб чиқилган. Бунда кўрсатилган шакллар икки босқични ўз ичига олади: моделлаш ва лойиҳалаш. Агар педагогик жараён машғулотларда лойиҳа-ланаётган бўлса, у ҳолда унинг моделлаштирилиши педагог ва талабаларнинг тафаккурига киритилган, деб тушунилади. Машғулотнинг етакчи ғояси шундан иборат. Машғулотнинг бевосита лойиҳаланиши тузиш босқичидан – машғулотлар режаси, матнини ёки кўринишларини тузишдан бошланади. Лойиҳалашнинг исталган шакли мақсадга мувофиқ талаб этиладиган, талабалар ва

педагогларнинг хусусиятларига, имкониятларига мос бўлиши керак. Акс ҳолда улар юзакигина қабул қилинади.

Лойиҳалашнинг назарий таъминланиши - бу ахборотни излаш:

- бошқа жойлардаги шунга ўхшаш объектлар фаолиятининг тажрибалари ҳақида;

- шу каби объектларни лойиҳалашда бошқа педагоглар тажрибаси;

- педагогик тизимлар ва жараёнларнинг инсонга таъсири, педагогик вазиятлар ечимининг назарий ва амалий, тажрибавий тадқиқотлари.

Лойиҳалашнинг методик таъминоти лойиҳалаш жиҳозларини ташкил қилиш чизмалар, намуналар, ҳужжатлар ва шу кабиларни тайёрлаш; нисбатан қулай ва мақсадга мувофиқ тузилмаларни танлаш кабиларни ўз ичига олади. Бунга педагогик жараёнлар ёки вазиятларни лойиҳалашни мазмуний таъминлаш ҳам киради. Шу мақсадда, масалан, дарслар ёки мавзулар жилдига эга бўлиш тавсия этилади. Уларда ўқитувчи ёки уста аниқ ихтисосликка эга ўқув гуруҳи учун алоҳида мавзулар бўйича турли материалларни тўплайди. Бундай дарслар жилдига қуйидагилар киради: олий ва касбий таълимнинг ўзаро алоқадорликлиги ифодаланувчи топшириқлари; ҳужжатли материал; талабаларнинг маърузалари, ишланмалари; кўргазмали қурооллар ёки уларнинг жамланмаси; талабаларнинг мустақил ишлари учун ёзма-топшириқлар ва шунга ўхшаш, блокли-модулли ифодаловчи иш қоғозлари.

Лойиҳалашнинг фазовий вақтли таъминоти агар уни тайёрлашда муайян вақт ва муайян фазо эътиборга олинганидагина аниқ қийматга эга ва ундан фойдаланиш мумкин бўлади. Фазовий вақтли таъминот – педагогик лойиҳалашнинг зарурий шартидир.

Фазовий таъминлаш деб мазкур модел, лойиҳа ёки тузилмани амалга ошириш учун энг самарали жой аниқлаш (тайёрлаш)ни, жойнинг тизимлар, жараёнлар ёки вазиятларни амалга оширишга жойнинг таъсирини ҳисобга олиш тушунилади. Исталган модел, лойиҳа ёки тузилма аниқ фазога боғланади. Бу эса педагогик жараён иштирокчиларининг ҳаракатларини олдиндан айтишга ёрдам беради.

Лойиҳалашни вақт бўйича таъминлаш - бу унинг ҳажми бўйича вақт билан ўзаро нисбати, яъни маълум вақтга сиғадиган ва бажарилиш суръати бўйича, мароми бўйича фаолияти кетма-кетлиги, тезлиги ва шу вақтда унга жойлашадиган жараён билан ўлчанади. Масалан, вақтни касбий қобилият, касбий тажриба, усталикнинг шаклланишининг давом этиши сифатида, шунингдек, тадбирлар, педагогик вазиятларнинг (тизимлар, жараёнлар, вазиятларнинг) таъсир этиши, ривожланиш босқичлари давом этиши сифатида билиш талаб қилиниши мумкин. Буларнинг ҳаммаси педагог ва талабаларнинг

кучи, қуввати, диққати ва вақтини тўғри тақсимлашга имкон беради. Шу билан биргаликда ўзларида вақт мароми, частотаси, оралиғи, кетма-кетлиги, тезлиги, ҳажмини намоён этади.

Ҳар бир услуб ўзига сермеҳнатлиги, мазмуни ҳам уни бериш ва ўзлаштириш учун вақт талаб қилади. Ҳар бир шакл маълум вақтга мўлжалланган. Моддий-техник таъминот лойиҳалаш жараёнида бир неча вазифани бажаради. Биринчидан, у лойиҳалаш бўйича бевосита фаолиятнинг ўзини амалга ошириш учун педагогик техника ва воситадир. Иккинчидан, моддий-техник қисми турли манбалардан таъминланиши сабабидан, табиийдирки, у ҳам лойиҳаланиши керак, яъни моделлаш, лойиҳалаш ва тузиш-қуриш объекти бўлиши лозим. Учинчидан, моддий-техник таъминот ҳар вақт тарбиявий мақсадларни ечиш воситаси бўлганлигига кўра у педагогик моделлар, лойиҳалар ва тузилмалар таркибий қисми сифатида, тизимлар, жараёнлар, вазиятлар лойиҳаланиши керак. Лойиҳалаш жараёнида педагогик тизимлар, жараёнлар, вазиятларнинг моддий-техник таъминланиши тўлиқ бўлишига, уларнинг фаолиятнинг бош йўналишларида тўпла-нишига, воситалардан кўчма ҳолда фойдаланишга, уларнинг энг мақбул бирикувиға, ўзаро алмаштирилиши ва ўзаро тўлдира олинишига эришиш лозим. Лойиҳалашнинг моддий-техник таъминланганлигига лойиҳалашнинг содда бўлиши ва лойиҳани амалга оширилиши, педагоглар ва ўқувчилар фаолиятида қулайликлар, тарбия натижалари ва ишончилигининг турғун бўлиши боғлиқдир. Қоникарсиз моддий-техник негиз педагогик лойиҳалаш юзасидан барча меҳнатни йўққа чиқариши мумкин. Бу ҳолда исталган модел, лойиҳа, тузилмали педагогик ҳаёлий шароитга тушиб қолади. Лойиҳалашнинг ҳуқуқий таъминоти – талабалар ва педагогларнинг тизимлар, жараёнлар, вазиятлар чегарасида фаолиятини тайёрлашда ҳуқуқий асосни яратиш ёки уни ҳисобга олишдан иборат. Ҳеч қандай педагогик лойиҳа республика қонунчилигини, олий ҳокимият қонунлари ва фармонларини, таълимнинг бевосита бошқариш органлари буйруқларини бузиши мумкин эмас. Тизим ташкил этувчи омилни танлаш бутун бир лойиҳани унинг барча таркибий қисмлари билан ўзаро боғланган ҳолда тузиш учун зарур. Алоқаларни ўрнатиш ихтиёрий эмас. Бу жараён бош бўғинни ажратишни талаб қилади, қолган барча алоқалар унга боғлиқ равишда белгиланадилар. Бош бўғин – тизим ташкил этувчисини, қисмларини бирлаштирувчи асос, ўзакдир.

Тизим ташкил этувчи таркибий қисм – у бошқа барча таркибий қисмларни бир бутун қилиб бирлаштира олади, уларни мақсадга мувофиқ йўналтира олади ва ривожлантиради. Бунда тизим ташкил этувчи қисми эркин қолади ва бошқа қисмларнинг ўзгарувчанлигига тўсқинлик қилмайди. У бўйича янги турғун педагогик тизимларни бунёд этиш мумкин, шунга кўра уни таърифлаш ўта

муҳим. Тизим ташкил этувчи омилни танлаш шахсни тарбиялаш умумий мақсадга эришиш лойиҳасига таъсир кўрсатади. Психологлар педагогнинг лойиҳалаш жараёнида икки умумий мақсадга эришиш йўлини белгилайдилар: мазмуний ва динамик.

Педагогик лойиҳалашнинг мазмуни, умумий мақсадга эришиши асоси сифатида, шахсни тарбиялаш мақсади ва вазифасини ўз ичига олади, уларнинг ўзгармаслигини сақлайди, мазмуни, услублари ва шакллари ўзгарувчан қилади. Мақсад ва вазифалар бошланғич ҳолда аниқ берилган ҳисобланади. Педагог бу ҳолда шахсга таъсир этишнинг шундай усуллари излайдики, улар қўйилган мақсадга мувофиқ равишда уни ривожлантиришга ёрдам беради. Ўзгарувчан тузилмалар ташкил этувчи қисмлари сифатида тарбияланувчи ва педагогнинг шахсий имкониятларини олади. Бу умумий мақсадга эришиш йўлида фикрлаш мантиғи тизим, жараён, вазият иштирокчиларининг аниқ имкониятларидан келиб чиқишлари, сўнг мақсад, тамойил, мазмун, услублар, воситалар ва шакллари аниқлашдан иборат. Таркибий қисмлар ўртасидаги алоқалар ва боғланишларни белгилаш лойиҳалашнинг асосий амалларидан биридир. Тизим, жараён ёки вазият қисмлари ўртасидаги алоқаларнинг жуда кўп турлари мавжуд. Улардан асосийлари: вужудга келиш, туғилиш, яшаш, мазмун ва бошқариш алоқаларидир. Вужудга келиш алоқаларидан таълимнинг мужассамлашган кўринишини, ёки мужассамлашган ўқув фанини, ёки мужассамлашган машғулоти лойиҳалашда фойдаланиш мумкин. Машғулоти тузилмалари, мазмуни, услубий қисмлари ўртасидаги алоқаларни ўрнатишда янги таълимотлар вужудга келади: таълимнинг янги тури (масалан, муҳандислик-педагогик), янги ўқув фани (экология), машғулотларнинг янги тури (мужассамлашган машғулотлар). Қурилиш алоқалари жараёнлари қисмлари, таркиби, жойлашувини қамраб олади. Улардан фойдаланиб, машғулотларда бошқа фанлардан маълумотлар киритиш, қисмларини кўпайтириш ёки камайитириш, жойларини алмаштириш мумкин. Ҳақиқатда лойиҳа-ланаётган объект аввалгича қолади, у энгилгина такомиллаштирилади.⁷

Мазмуний алоқалар аксинча, ўзаро таъсир этувчи қисмлар – таркиб ва мазмун моҳиятига тегиб ўтадилар. Чунончи, ишлаб чиқаришда меҳнатнинг илғор шакллари, фойдаланиладиган технология хусусиятлари таъсири остида тегишли ихтисослик бўйича бўлажак мутахассисларни тайёрлашда таълим бериш услубиётини тубдан ўзгартириш мумкин. Бошқарув алоқалари, лойиҳалаш объектига анъанавий ёндошувни сақлаган ҳолда, уни янги муҳитга, қўшни тизимларга, жараёнлар ва вазиятларга мослаштирган ҳолда энгилгина ўзгартириши мумкин. Масалан, бундай алоқалар уларни касбий мақсадга мувофиқ бўлиши зарур бўлганда ўрнатилади. Хужжатларни таққослаш

одатдагидек умумий ҳолда қабул қилинган тегишли кетма-кетлик, яъни, мажбурий бўлимлар рўйхати ва уларнинг тузилиши эътиборга олинган ҳолда амалга оширилади.

Лойиҳанинг ишлатилишини фикран тажриба-синовлардан ўтказиш – уни ҳаёлда ўтказиш, ўз-ўзини текширишда ҳаёлан унинг амалиётдаги хусусиятлари, иштирокчиларга таъсири, натижалари таҳлил этилади. Ҳаёлий тажрибаларда лойиҳаланган тизимда, жараёнда, вазиятда ўқувчилар ва педагогларнинг юриш-туришини олдиндан ўзига хос сифат тарзида тахминий текширишни тақозо этади. Лойиҳани ҳолис баҳолаш – унинг шаклини мутахассислар, манфаатдор кишилар томонидан текширишда, ўзга ҳолис мутахассис лойиҳанинг мустақил тавсифномасини тузади.

Лойиҳани таҳрир қилиш тажриба ўтказилиб, ҳолис баҳолангандан сўнг амалга оширилади. Лойиҳани тузатувчилар тегишли тушунтиришлар олиб, камчиликларни аниқлаб, уни яна бир марта қараб чиқадилар, таҳрир қиладилар, тузатадилар, такомиллаштиради, бойитади. Буларнинг барчаси – таҳрир қилишдир. Лойиҳадан фойдаланиш мумкинлиги ҳақидаги қарор охириги иш бўлади. Сўнг унинг амалда қўлланилиши бошланади. Барча қабул қилинган қарорлар, хулосалар доимо маънавий-руҳий ҳисобланиб, у лойиҳанинг сифати ва фойдаланиш натижалари учун жавобгарлик билан боғлангандир.

Таъкидлаймизки, бу босқичлар исталган педагогик объектни лойиҳалашнинг исталган шаклида намоён булади. Босқичлар англаш ва тўғри қўллаш лойиҳалашни нисбатан тежамли ва мақсадга йўналган, тўғри тузишга ёрдам беради.

6. Ўқув лойиҳаси устида ишлашнинг самарали шакллари. Ўқув лойиҳаси асосан талабаларнинг мустақил ишларига асосланади. Бу ишларни ташкиллаштириш катталарнинг иши. Яъни, гуруҳларда ва индивидуал ўқув лойиҳасини ташкил этишда фарқлар бор. Мактаб ва коллежаларда гуруҳларда ишлашга эътибор беришади, чунки бу ерда ўқитувчи кўп талабалар билан ишлайди.

Ижодий лойиҳавий устахоналарда дарсдан ташқари вақтларда кўп лойиҳалар ишлаб чиқарилади. Бундай лойиҳалар жуда мураккаб (талабалар ишларига раҳбарлик қилиш учун). Шунинг учун биз буни батафсил кўриб чиқамиз.

Ижодий лойиҳавий устахона деганда кичик жамоа тушунилади. Унда фан ўқитувчиси ва турли хил ёшдаги талабалар бўлиши мумкин. Улар бир фан йўналиши бўйичи турли лойиҳаларда ишлашлари мумкин. Педагогика ўқитувчиси “Эстетик тарбия – талабалар ижодкорлигининг муҳим таркибий

қисми”, Педагогика – тарбия ҳақидаги қадимий фан”. “Таълим самарадорлиги таъминланиши методларнинг замонавийлигида” ва б.

Ижодий лойиҳавий устахона аъзолари маълум бир вақтда ҳар бири ўз предмети устида ишлайди. Устахонада талабалар бир-бирлари билан учрашганда ёрдамлашади, ахборот алмашишади ва лойиҳа устида ишлаш технологиясини ўрганади. Катталар ўз тажрибаларини ёшлар билан ўртоқлашади, аълочилар кучсизларни илҳомлантиради. Бундай катта ва кичикларнинг бигаликдаги ишлари қизиқарли ижодий муҳитни яратади. Бу билан нафақат таълимий балки тарбиявий масалалар ҳам ҳал этилади. Мактабда соғлом муҳитни яратишга ёрдамлашади. Бунда устахоналарда машғулотлар ҳафтасига бир мартадан кўп бўлиши мумкин эмас. Бу нарса устахона қатнашчиларининг тажрибаси ва ўқитувчининг бандлигига боғлиқ. Бундай устахоналарда ўқитувчига бир талабанинг лойиҳа иши билан алоҳида танишишга имконига эга бўлади. Устахоналарда бундай ишларни ташкил этиш, ўқитувчи билан талабанинг тенг ҳуқуқли, ҳамкор, умумий иш билан машғул ҳамкасблар бўлишига имкон беради. Бундай устахоналар турли ёшдаги талабарлар ўртасида умумий иш доирасида алоқалар ташкил этишга хизмат қилади.

Маълумки, талабалар бир-бирларидан тез ўрганади. Умумий иш синфдан ташқари алоқалар ўрнатишга хизмат қилади. Бундай ишларни ташкил этиш ўз атрофига нафақат талабаларни балки, мактабнинг кўпгина ўқитувчиларини ҳам жалб этадики, бу билан улар ўз ишларини, касбий билимларини ҳам тўлдиради.

Ўқув лойиҳаларини ташкил этишнинг бир қатор йўллари мавжуд бўлиб улар:

- 1) гуруҳларда ва индивидуал ўқув лойиҳасини ташкил этиш;
- 2) ижодий лойиҳавий устахоналарни ташкил этиш.

7. Индивидуал ва гуруҳли фаолият асосида лойиҳалар устида ишлаш. Ўқитувчилар гуруҳларда лойиҳавий ишлар олиб боришни ёқтирадилар. Гуруҳларда лойиҳавий ишлар олиб бориши нафақат таълимий, тарбиявий масалаларни ҳал этишга ёрдам беради. Шу билан бирга гуруҳнинг лойиҳавий иш олиб боришига раҳбарлик қилиш маълум қийинчиликлар ҳам туғдиради. Бу лойиҳавий гуруҳ ташкил этилшдан бошланади. Одатда бу гуруҳ қатнашчилари фаол, мустақил ва маъсулиятли бўлишлари керак. Бундан ташқари гуруҳ лойиҳани муваффақиятли бажариши учун улар орасида: “ғоялар генератори” – бу аъзо ўйловчи, “эрудит” – кўп билувчи, “танқидчи” – шубҳаланувчи, текширувчи, қайта текширувчи. Бундан ташқари лидер ва

ижрочилар бўлиши керак. Талабалар ўзаро ёрдам беришлари, принципал бўлишлари, бошқалар фикрини билиши, ўзини нуқтаи назарини ҳимоя қила олиши ва умумий мақсад йўлида келишувчан бўлиши керак⁵.

Тўғриси мактаб бундай шароитни яратиб бўлмайди. Агар лойиҳалар бешинчи синф талабалари доимий амалга оширилса, саккизинчи, тўққизинчи синфга келиб, улар гуруҳ лойиҳаларида муаффақиятли ишлай олади. Гуруҳ лойиҳалари учун яна бир чегаралаш бор: улар узоқ муддатли бўлмайди. Талабалар узоқ вақт вақт бирга, мустақил фаолият олиб бора олмайди. Ўқитувчи ҳам гуруҳ ишини узоқ муддат назорат қилишга қийналади. Шу сабабларга кўра гуруҳ лойиҳалари қисқа муддатли ёки ўта қисқа муддатли бўлади. Синф жамоасини шакллантиришга талабаларга ўзаро ҳамжиҳатлик пайдо қилишда гуруҳ лойиҳалари фойда беради. Лекин гуруҳ ишларида, унинг ҳар бир талабага бир хил даражада иштирокни таъминлаб бўлмайди. Ҳар доим кимдир асосий ишни бажаради, кимдир асосий ишни бажаради, кимдир иккинчи даражага тушиб қолади. Шунинг учун гуруҳ лойиҳаларида иштирок этишдан ташқари индивидуал лойиҳа ишларида ҳам иштирок этишлари керак.

Бу метод ҳоҳлаган фан учун мос келади. Вазифани олгандан сўнг, синф ўқитувчи кўмагида ёки ўзларига 3 ёки 5 кишидан иборат бир неча гуруҳга бўлинади. Деярли ҳар доим яқка ҳолда ишловчилар бўладикки, улар ёлғиз бўлишни исташади. Ўқитувчи бундай талабалар билан ўзаро ишлашни тўғри ташкил этиш учун, улар нима учун гуруҳда бўлмасликларини билиши зарур. Бирлари ўзларига ишоняшади, бошқалари эса гуруҳда кучсиз бўлиб қолишдан кўрқади. Яна бири одамови бўлади. Бундай талабаларнинг ҳар бири билан алоҳида ишлаш керак. Манманларга тегиш керак эмас, улар вақт ўтиши билан гуруҳга қўшилади (бирга ишлаш қизиқ бўлади, бир ўзи ишни бажара олмайди). Ўқитувчи иштирокисиз гуруҳлар қилинадиган ишларни бўлиб олишади. Гуруҳда талабаларнинг ўрни ва вазифалари.

Ҳамма нарса тартибли, ижодий технология асосида содир бўлади. Талабалардан бири “муаммони пайдо қилувчи”, бири “таҳлил қилувчи тадқиқотчи”, бири “ғоя берувчи ва ғоя бунёдкори”, бири “танқидчи” яна бири “ҳар хил қарашларни келтирувчи” бўлади. Бу вазифалар доимий бўлмай, ўзгартириб турилади.

Қизгин тортишувлардан сўнг, берилган вазифани жавоби топилади, бу нарса ёзма ҳисоботда кўрсатилади. Ёзма ҳисобот учун масъул шахс, ҳисоботни овоз чиқариб ўқийди ва ўқиш жараёнида ҳатоликларни тузтиб

---

⁵ Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York: Continuum, 2011. p. 143.

боради. Натижада дастлабки “маҳсулот” яхшиланиб боради. Биринчи гуруҳ ишни якунлаб, маъруза ўқишга киришади. Лекин маърузадаги камчилликларни ўзи ҳам билиб, уни қайта ишлашни бошлайди. Айтилганидек ўқитувчилар кўпинча гуруҳларнинг лойиҳаларини танлашади.

Талаба билан индивидуал лойиҳа устида ишлашни ташкиллаштиришда ўқитувчи талабанинг нафақат ёш имкониятларини, балки унинг индивидуал хусусиятлари, шахсий қизиқиш ва талабларини ҳисобга олиши керак. Демак, ўқитувчида талабанинг билимидаги камчиликка таъсир ўтказиш билан бирга, унинг шахс бўлиб шаклланишига ҳам таъсир ўтказиши керак. Шунга индивидуал лойиҳанинг афзаллиги кўринади. Индивидуал лойиҳага ҳам чекловлар бор. Бир лойиҳа мисолида, қандай қилиб индивидуал лойиҳани ташкиллаштиришни кўриб чиқамиз. Кўпинча талабалар учун лойиҳа тузишда биринчи босқич мавзу танлаш қийин бўлади. Бундай вақтда ўқитувчи мавзу бермасдан, талабанинг муаммо ва қизиқишларини аниқлаши керакки, талаба лойиҳа устида ишлаш жараёнида бу муаммоларни ҳал эта олсин. Тўққизинчи синф талабаси ана қандай лойиҳани оширишни билмас эди. Лойиҳа режасини ишлаб чиқиш жараёнини ўзгартириш мумкинми? Масалан: Аввал савол жавоб қилиб, сўнгра адабиётни ўрганиш ва маълумотлар йиғиш ва ҳ.к. Биз қачон тақдирот бўлишини биламиз ва ишнинг ҳар бир босқичи учун жадвал тузишимиз мумкин. Энди бўлажак иш учун бизда қандай имкониятлар бор ва яна қандайлари кераклиги ҳақида ўйлашимиз керак. Қандай китоблар ва бошқа ахборот манбалари бор бир яна керак бўлади. Сўровнома туза оламизми ёки ўрганишимиз керакми? Экспериментга ким қатнашади? Лойиҳа маҳсулоти қанақа бўлади? Бизнинг лойиҳага аввал адабиётни ўрганиш ёки муаммо бўйича керак эди. Кейин мустақил равишда талабалар ва катталар учун саволнома тузиш керак эди. Кейин савол жавоб ўтказиб, натижани умумлаштириш керак эди. Сўнгра олинган маълумотларни таҳлил қилиб, уларнинг асосида “Маслаҳатлар” бериш керак. Бу “маслаҳатларни” талабалар ва катталарга бериб, уларнинг факрларини муҳакама этамиз, улар асосида лойиҳа маҳсулотига ўзгаришлар киритамиз ва эксперимент билан яна бир муҳакама қиламиз. Охирида “маслаҳатлар”нинг сўнги вариантини тузамиз ва уни деворий пастер сифатида расмийлаштирамиз, тарбиявий соатда талабаларга кўрсатамиз.

Лойиҳа маҳсулоти тайёр бўлгач, лойиҳа бўйича қилинган ишлар ҳақида ҳисобот ёзамиз ва ҳимояга тайёрланамиз. Ишлаб чиқилган режа лойиҳа мақсадига олиб боришига яна бир бор ишонч ҳосил қилишимиз керак. Бу ерда тескари алоқа яъни ўқитувчининг ёрдами керак. Булар ўқитувчилар ёки лойиҳа тайёрлаш устахонлари аъзолари бўлиши мумкин. Кўпинча муаллифга

тузилган режасининг камчилиги кўринмайди, шунинг учун эксперт қилиш керак. Агар режа яхши бўлиб, лойиҳа режа бўйича кетса лойиҳа муваффақиятли якуланади. Режани батафсил муҳакамсидан сўнг, уни амалга ошириш бошланади.

Гуруҳий ва индивидуал лойиҳаларнинг ўзига ҳос томонлари бор.

Гуруҳли ўқув лойиҳалар қуйидаги имкониятларга эга:

- биргаликда меҳнат қилиш кўникмалари ҳосил қилади;
- бошқаларни фикрини эшитади;
- умумий мақсад йўлида келишувга ўргатади.

Лойиҳа ҳар томонлама чуқур ишланган бўлиши мумкин. Гуруҳлардаги ишлар ҳар бир қатнашчига вазифаларни бўлиб бериш ва ўзининг кучли томонларини кўрсатишга имкон беради. Ўз кучига ишанмайдиган, ҳавотирли талабалар учун гуруҳларда қулай ва ҳавфсиз психологик шароит яратилади. Биргаликдаги фаолият натижасида бир-бирида ўрганиш жараёни бўлади, ўқув жараёнини энг мақбул, фойдали жиҳатларини кўрсатади. Бундай лойиҳалар гуруҳларни бирлашув ва ҳамфикрлигига олиб келади. Бундай лойиҳаларда айрим талабалар бировларнинг ҳисобида “қун” кўришлари мумкин. Лойиҳанинг барча босқичларида ҳар бир қанашчи учун, ҳар томонлама иш амалиётини олиш мумкин эмас.

Айрим талабаларда ишнинг бориши ва натижаси учун масъулият ҳисси бўлмайди.

Ишни мақбуллаштириш ва ташкиллаштириш имкони бўлмайди.

Ҳар бир қатнашчининг иштирокини баҳолаш қийин бўлади⁶:

Индивидуал лойиҳаларнинг хусусиятлари:

1. Лойиҳа муаллифи ишнинг ҳар бир босқичида лойиҳавий ишларнинг тўлиқ ва ҳар томонлама тажрибасини олади.
2. Шахсий намуна, масъулият, собитқадамлик ва фаоллик ривожланади.
3. Гуруҳлардаги бирга ишлаш тажрибаси бўлмайди.
4. Бировларнинг тажрибасидан фойдаланиш имкони йўқ.
5. Лойиҳа мавзуси муаллиф қизиқишларига қараб танланади.
6. Ишнинг натижаси ва бориши фақат муаллифга боғлиқ бўлади
7. Якуний баҳолаш муаллифнинг ишини тўлақонли сифатини белгилайди.
8. Лойиҳанинг ҳамма босқичларида иш қийин ва масъулиятли бўлади.
9. Лойиҳанинг ҳар бир босқичида мустақил фаолият олиб борилади

⁶ Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York: Continuum, 2011. p. 153.

Ўқув лойиҳасини амалга ошириш бир қатор метод ва технологияларга таянади. Ўқув лойиҳасини ташкил этишнинг турли босқичларида бир биридан фарқ қилувчи методларга муражаат этишга тўғри келади. Бу жараёнда ўқитувчи ва талабаларнинг фаолиятлари ҳам бир биридан фарқланади.

Лойиҳанинг гуруҳли ёки якка типлари ўзининг афзалликлари ва камчиликларига эгадир.

Таълим-тарбия вазифаларини кўп меҳнатни талаб қилувчи лойиҳалаш услуги ёрдамида амалга ошириш ва лойиҳанинг икки типидан бирини танлашимизда талабанинг эҳтиёжини, шахсий хусусиятларини ва имкониятларини, гуруҳдаги ўрнини, мақомини ва шунга ўхшаш хусусиятларини ҳисобга олиш зарурдир.

Гуруҳли ва якка лойиҳаларнинг афзалликлари ва камчиликлари қуйидаги жадвалда кўрсатилган:

Лойиҳа типлари	Афзалликлари	Камчиликлари
Гуруҳли	<ul style="list-style-type: none"> - умумий мақсадга эришиш учун ўзгалар нуқтаи назарини қабул қила олиш, муросага келишиш кўникмалари, ҳамкорлик малакалари шаклланади; - лойиҳа чуқур ва ҳар томонлама кенг ёритилади; - гуруҳда ишлаш талабалар ўртасида вазифаларни тўғри тақсимлашга, ишни бажаришда уларни кучли томонларини очишга ёрдам беради; - ишнинг амалга оширишда гуруҳда вужудга келган руҳий ва ижобий муҳит, гуруҳдаги айрим ўзига ишончсиз иштирокчиларнинг шахсий ўрнинини ишдаги ўзаро ҳамкорлик орқали юқори даражага кўтаради; - ҳамкорликдаги ишлар бошқа иштирокчиларнинг иш тажрибасини ўрганишга, узоқ мақсадни кўзлаб амалга оширилаётган ўқув фаолияти ва ўзини тутишини кузатишга имкон беради; - лойиҳа гуруҳнинг жипслашишига ёрдам беради 	<ul style="list-style-type: none"> - айрим талабаларни суст иштирокига имконият яратади; - гуруҳнинг ҳар бир иштирокчисига лойиҳани амалга ошириш босқичларида ҳар томонлама тажриба тўплаш имкониятини бермайди; - айрим иштирокчиларда ишнинг бажарилиши ва натижаларига бўлган масъулиятли ёндашувни шакллантирмайди; - ишни мувофиқлаштириш ва ташкил этишда қийинчиликлар вужудга келади; - ҳар бир гуруҳ аъзосининг фаолиятини алоҳида баҳолашда қийинчиликлар туғдиради
		- барча босқичлар кўп меҳнат ва

<p>Якка</p>	<ul style="list-style-type: none"> - муаллиф лойиҳавий фаолият тажрибасининг барча босқичларини тўла ва ҳар томонлама эгаллайди; - муаллиф лойиҳанинг барча босқичларини амалга ошириш ҳақида тўла ва ҳар томонлама тажрибага эга бўлади; - шахсий ташаббус, масъулият, фаоллик, тиришқоқлик ривожланади; - лойиҳа мавзуси муаллиф қизиқиши асосида танланади; - ишни амалга ошириш ва натижаси фақат лойиҳа муаллиф фаолиятига боғлиқ; - яқуний баҳо муаллиф ишининг сифатини тўла ёритади 	<p>масъулиятни талаб қилади</p>
--------------------	---	---------------------------------

8. Гуруҳли лойиҳаларни ташкил этиш йўллари. Кўпчилик ҳолларда педагоглар гуруҳли лойиҳалар юзасидан иш олиб боришни маъқул кўрадилар. Гуруҳли лойиҳа ишларини бошқариш бир мунча қийин бўлса ҳам, гуруҳли ишлаш нафақат ўқув, балким ўзига хос тарбиявий вазифаларни ҳам самарали амалга оширишда педагогга ёрдам беради. Лойиҳалаш гуруҳини ўзини шакллантириш жиддий вазифалардан ҳисобланади. Унинг қатнашчиларини онгли, фаол, мустақил ва масъулиятли бўлиши мақсадга мувофиқдир. Бундан ташқари, гуруҳли лойиҳалашни муваффақиятли амалга ошириш учун, қатнашчилар таркибида қуйидагилар бўлиши керак:

“ғоялар генератори”- ўйлаб топувчи, яратувчи;

“иктидор”- кўп нарсаларни билувчи;

“танқидчи”- шубҳаланувчи, текширувчи ва қайта текширувчи.

Йўлбошчилар ва бажарувчилар ҳам бўлиши лозим. Талабалар ўзаро ҳамкорликда, керакли вақтда бошқаларнинг нуқтаи назарларини тушуниши, ўзининг фикрини ҳимоя қила олиши, умумий мақсадга эришиш учун ўзаро келиша олиши ҳамда шу билан биргаликда бошқаларнинг фикрини қабул қила олиши ёки қатъиятли бўлишлари керак⁷.

Ушбу шартларнинг бажарилишини аниқ талабалар гуруҳида мужассамлаштирилиши жуда қийин кечиши мумкин, лекин, лойиҳалаш юзасидан 1-курсдан бошлаб мунтазам иш олиб борилса, бир неча йилдан сўнг, яъни, 4-курсга келиб, улар гуруҳли лойиҳа ишларини самарали равишда амалга ошира олади.

⁷ Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York: Continuum, 2011. p.167.

Гуруҳли лойиҳа устидан иш олиб боришнинг яна бир чекловчи омили-улар узоқ вақт мобайнида амалга оширилиши мумкин бўлмаслигидир. Талабалар ҳамкорликдаги ишларини мустақил йўлга қўя олиши қийин бўлиб, бундан ташқари узоқ муддат давомида гуруҳли ишни педагог назорат қилиб бориши ҳам осон кечмайди. Шунинг учун гуруҳли лойиҳаларни дарсдан ташқари қисқа муддатли лойиҳалар сифатида бажарилиши кўп учрайди.

Н.Ю.Пахомова ўзининг “Метод учебного проекта в образовательном учреждении” номли китобида гуруҳли лойиҳалар юзасидан изланишлар олиб бораётган педагоглар ва иштирокчиларнинг ишини қуйидагича белгилайди:

Босқичлари	Педагог	Талаба
Лойиҳани мазмунини тушуниш (Кириш)	Лойиҳа муаммосини таклиф қилади	Лойиҳа муаммосини қабул қилади, моҳиятига етади, уни шахсий мазмун билан бойитади
	Лаҳзаларни тасвирловчи вазиятларни ёритади	Ўқитувчи томонидан таклиф этилган вазиятни тушунади, қабул қилади
	Мақсад ва вазифаларни аниқлайди	Мақсад ва вазифаларни аниқлаштиради
Фаолиятни ташкил этиш	Аниқ вазифаларга эга бўлган гуруҳларни ташкил этишни таклиф этади	Гуруҳларга тақсимланади
	Гуруҳ аъзоларининг ўртасида вазифаларни ўзаро тақсимлаб олишни таклиф этади	Вазифаларни ўзаро тақсимлаб олади
	Гуруҳ иш режаларини ишлаб чиқишни таклиф этади	Гуруҳ иши режалаштирилади
	Олинган натижаларни тақдим этиш шаклларини уйлаб чиқишни таклиф этади	Ишнинг натижаларини, тақдимот шаклларини танлайди
Фаолиятни амалга ошириш	Талабалар саволларига жавобан керакли маслаҳатларни беради	Мустақил равишда ўз иш режасини амалга оширади
	Керакли рағбатлантириш ва назорат ишларини амалга оширади	Ҳар бир гуруҳ аъзоси ўз мажбуриятларини амалга оширади, бошқаларга ёрдам беради
	Талабаларга саволларига мувофиқ керакли маълумотларни етказиб беради	Керакли билим, маълумот, далилларни излайди ва уларни лойиҳани амалга оширишда қўллайди
	Олинган натижалар тақдимотини ташкил этишда ёрдам беради (қайтар алоқа шаклида)	Тақдимотни тайёрлайди ва ташкил этади
Иш натижаларини тақдимоти	Натижаларни умумлаштиради, яқунлайди хулосалайди	Муаммо, мақсад, вазифаларни тушунганлигини, режалаштира олиш ва лойиҳа муаммосини ечиш ишларини амалга оширилганлигини

		намойиш этиш
	Эришилган ва бошқа билимларни, лойиҳалаш кўникмаларини, гуруҳда ишлай олиш малакаларини баҳолайди	Таҳлил ва таъсирларни амалга оширади, ишнинг амалга оширилиши ва натижаларини ўзича ва ўзаро баҳолайди

Гуруҳларни талабаларнинг дўстлик алоқалари, ёки ўқув қизиқишлари, асосида ёки қуръа ташлаш йўли билан, ёки педагогнинг кўрсатмалари билан тузишимиз мумкин, лекин улар ҳам ўзига хос камчиликларига эга бўлиши мумкин. Гуруҳларда тақсимланишда келишмовчиликлар келиб чиқмаслиги учун педагог гуруҳдаги ўзаро шахсий муносабатларни, талабаларнинг мақоми, ўзига хос хусусиятларини билиши, шу билан биргаликда гуруҳли ишларни олиб бориш жараёнида амалга оширилаётган тарбиявий вазифаларни ҳам эътиборга олиши зарур.

Гуруҳли лойиҳалашни ташкил этишда ўқув мақсадларига эришиш билан биргаликда талабаларда ҳамкорлик қилиш кўникмаларини ҳам шаклланиб боради. Лекин, гуруҳли лойиҳалашда ҳар бир талабага лойиҳани амалга ошириш босқичларида бир хил фаол ва масъулият билан иштирок этиш малакасини шакллантириш учун шароит яратиш имконияти йўқ. Кимдир лойиҳани бажаришда асосий ишни, кимдир иккинчи даражадаги ишларни бажаради. Шунинг учун талабалар гуруҳли лойиҳа ишлари билан биргаликда яқка лойиҳа ишларида ҳам ўзларини синаб кўришлари лозим бўлади. Улар кўрсатмаларни умумий тушунтиришда оладилар. Олиб борилаётган кундалик дафтарлари талабаларга маъқул бўлган эркин шаклида ёзиб борилади.

Талаба ишни бажарилиш вақтида керак бўладиган ҳужжатлар, лойиҳа ҳисоботларининг ёзув қисмини ёзиб, ўрганиб боришлари лозим.

Ҳужжатларни тўғри юритиш лойиҳа муаллифларида интизомлиликни шакллантиради, ишнинг асосий мақсадидан чалғимасликка ёрдам беради.

Лойиҳа ёки лойиҳа устахонаси раҳбари ҳам ўзининг ишига қулай, мос бўлган шаклидаги журнал ёки ташкил этишнинг бошқа самарали шакллариغا эга бўлиши керак. Унда ҳар бир лойиҳа иштирокчисига алоҳида варақлар (жойлар) ажратилиб, лойиҳада олиб борилаётган ишлари қандай амалга оширилаётганини қайд этиб борилади.

Бу ёзувлар ишнинг айрим қисмларини бажаришда ва ишнинг охирида ҳар бир талабанинг фаолияти натижасига таъсир этиш мумкинлиги учун эътибордан қолмаслиги зарурдир.

Лойиҳа раҳбар ёзувлари талабаларнинг лойиҳаларини баҳолашда, айниқса “Ишга шахсий қизиқиши ва ижодий ёндашуви” мезонини аниқлашда ёрдам беради.

Агар лойиҳа ташкилотчиси бўлса, у ҳам “Ижодий лойиҳалар устахонаси ишлари журнали”ни ўзига қулай шаклда юритиши мумкин.

Журналда қуйидаги ҳолатлар қайд этилади:

- ҳар бир лойиҳа бўйича йўл-йўриқ кўрсатувчи йиғилишлар, устахона раҳбари ва талабаларнинг ўтган ойларда олиб борилган ишлари сифати ва тавсиялари;

- “Журнал” лойиҳа устахоналари раҳбарига лойиҳа фаолияти ташкилотчиси томонидан берилиши лозим бўлган услубий ёрдам, қандай ташкилий муаммоларни пайдо бўлиши, қандай маъмурий захирани жалб қилиш кераклиги кўрсатади, бундан ташқари, агар лойиҳа раҳбари раҳбарлиги учун қўшимча иш ҳақи олса, унда журнал молиявий ҳужжат ҳисобланади⁸.

Йиллик лойиҳалаш якунланишидан кейин “Журнал” таҳлил этилади. Таҳлил натижалари эса йўл қўйилган камчиликларни йўқотишга, келгусида тажриба алмашишни йўлга қуйиш учун, самарали ишлаётган педагогларни аниқлашга, ОЎЮда лойиҳалаш фаолиятини ташкил этиш тизимини юқори даражага кўтаришга ёрдам беради.

Лойиҳани ёзув қисми, яъни ишнинг ҳисоботи ҳақида сўз борганда, кўпинча лойиҳа ишининг бу қисмига кам эътибор беришади. Шунини алоҳида таъкидлаш зарурки, лойиҳанинг ёзув қисми ишнинг асосий таркибий қисмларидан бири ҳисобланади.

Лойиҳа натижаси қандай кўринишидан (рисола ёки мақола, яъни, ёзув шаклида бўлса ҳам) қатъий назар, лойиҳага ёзув қисми илова қилиниши шарт, у ишнинг олиб борилиши ва натижалари ҳақида ҳисобот ҳисобланади.

Ана шу қисмисиз (ҳисоботсиз) лойиҳа ўзининг мантиғининг асосий маъноларидан бирини йўқотади, яъни, айнан шу қисмда талаба ўзи бажарган ишини руҳан тушуниб, унинг моҳиятига етади.

Қилинган ишлар таҳлил этиб, қандай натижага эришилди ёки эришилмади, қуйилган мақсад нима учун амалга ошмади; юзага келган муаммоларни ҳал қилиш учун барча имкониятлар сафарбар этилдими; ишнинг бошида қабул қилинган режага киритилган ўзгаришлар қанчалик асосли эканлигини ўрганиб чиқади. Шу ерда лойиҳа муаллифи ўзлаштирган малакаларини, тажрибаларини ва ўзининг ҳаракатларини баҳолайди.

Лойиҳанинг ёзув қисми ўз-ўзини баҳолаш билан боғлиқ бўлиб, унинг амалга ошириш лойиҳа қатнашувчилар айрим қийинчиликларни туғдириши мумкин, чунки уларда ўзлари ҳақида ҳаққоний тушунча шаклланган эмас.

---

⁸ Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York: Continuum, 2011. p.172.

Уларда ўз-ўзини баҳолаш шаклланиш босқичида бўлиб, ўзларининг ишларини мустақил таҳлил этишга ундаши муҳимдир, эталоннинг ўзи билан қиёслаб баҳолаш мезонларини ифода этади, шу асосда ўз фаолиятининг самарадорлигини баҳолайди.

Бу ҳолат лойиҳа қатнашчиларида ўз-ўзини тўғри баҳолашни маълум даражада шакллантиради. Бу лойиҳа устида ишлашнинг яна бир тарбиявий қирраси, имкониятларидан бири ҳисобланади.

Талабалар лойиҳа ишини ҳисоботини тўғри ёзишга ўргатишда, қуйидагича тузилмадан фойдаланишни тавсия этиш мумкин:

Кириш

Лойиҳанинг мавзуси.....

Ишнинг мақсади.....

Лойиҳа натижаси.....

Ушбу натижа лойиҳа мақсадига эришишга ёрдам беради.....

Ишимнинг режаси (бажариш муддати ва барча босқичларини кўрсатиб ўтилади):

1. Мавзу танлаш ва номланишини аниқлаш.....

2. Ахборот тўплаш (ахборотни қаердан ва қандай излаш).....

3. Маҳсулотни тайёрлаш (нимани қандай бажарилди).....

4. Лойиҳани ёзув қисмини ёзиш (қандай амалга оширилди).....

Асосий қисм.

Иш “сана”, “ой”, “йил” бошланди.

Кейин..... бажарилди.

Ишни..... тугатилди.

Ишни бажаришда қуйидаги муаммолар юзага келди:.....

Муаммоларни бартараф этишда .....

(қачон иш тартибини бузилганлигини кўрсатилади).....

.....режадан четланилди.

Иш режаси.....да бузилди.

Ишни бажариш вақтида..... лойиҳа маҳсулотини ўзгартиришга қарор қилинди.

.....лойиҳа мақсадига эришилди.

Хулоса.

Лойиҳани тугатиб, режалаштирилган, нарсаларнинг барчаси амалга ошмади.

Масалан: .....

Бундай ҳолат .....да содир бўлди.
Агар ишни яна бир бошидан бошланса.....
Келгусида.....бўйича ушбу ишни давом
этирилади.

Лойиҳани муаммосини ҳал қилинди.....лойиҳа
устида иш олиб боришда маълум бўлди (иш олиб борилган муаммонинг
ечимларини топишда таклиф этилган ва ечимлар ҳақида).

Албатта, ушбу тузилмадан айнан тўлалигича фойдаланиш шарт эмас.
Лекин ишининг бориши ва натижалари ҳақида ҳисобот берилганда, талаба
ўзининг ютуқ ва камчиликларини таҳлил этиши, ўзининг туйғу ва
ҳиссиётини ҳис қилиши лозимдир.

Юқори курслардаги талабалар ҳисоботларни чуқур ва кенгайтирилган
ҳолда ёзилишлари керак.

Лойиҳани ҳимоя қилишда талаба энг керакли, энг зарур малакалардан
бирини, яъни бажарган ишини, лойиҳа маҳсулотини тақдимотида сўзга
чиқиш ва ўзининг чуқур билимга эга эканлигини кўрсата олиши лозим.
Чунки, ўзи ва иши ҳақида ишончли ва қисқа сўзлаб бериш ҳозирги замон
талаби ҳисобланади.

Лойиҳани ҳимоя қилиш, одатда тақдимот шаклида амалга оширилиб,
муаллиф ўзининг қисқа (7-10 дақиқалик) нутқи давомида ишининг натижа-
лари билан таништиради. Тақдимот вақтида вужудга келадиган муаммолар,
яъни, ҳаяжонланиш, кўрғазмали материалларнинг камлиги, нутқи яхши
тайёрланмаганлиги, тингловчиларда қизиқиш уйғота олмаслиги, нутқга
ажратилган вақтдан чиқиб кетиши мумкин.

Ушбу муаммоларнинг юзага келмаслиги учун талаба лойиҳа ҳимоясидаги
нутқини қайта-қайта такрорлаши, машқ қилиши лозим. Бундан ташқари
нутқини тайёрлашда талаба ўзининг устози билан ҳисоботни тақдимот қилиш
устида жиддий ишлаши керак.

Ушбу вазифани ижобий ҳал қилишда талабага қуйидаги маслаҳатлар
берилади. Талаба сўзга чиқишда:

- тингловчиларнинг қизиқиши ва тайёргарлиги, нутқи мавзуси билан
танишлиги, мазмунидан хабардорлигига эътибор қилинади;

- алоҳида эътиборга молик асосий ҳолатлар ва уларнинг кетма-кетлигини
олдиндан аниқлаш;

- асосий сўзларни ёзиб, белгилаб олиш, матнни тўлалигича ўқимасликка
ҳаракат қилиш, бундай ҳолат тингловчиларни зериктиради, фақат диққатга
сазовор муҳим жойларни баён этиш;

- кўргазмали куруллардан, дидактик воситалардан фойдаланишнинг аниқ режасини ишлаб чиқиш - бу воситалар нутқ мазмунини ёритиши, асосий ҳолатларни кўрсатиб бериши ва нима ҳақда сўзланаётганингизни тушунишда тингловчиларга ёрдам бериши лозим;

- нутқнинг ниҳоясида яна бир бор баён қилинган асосий фикрларни таъкидлаш қайтиш, тўхташ;

- мосламаларнинг тайёргарлигини текшириш;

- ўзининг ташқи қиёфаси ҳақида ўйлаб кўриш;

- муваффақиятга эришишга ҳаракат қилиш.

Тақдимот олдидан озгина ҳаяжонланиш ҳам фойдалидир. У диққатни бир жойга тўплаш ва барча кучларни ишга солишга ёрдам беради. Жуда кучли ҳаяжонланиш эса қарама-қарши натижага олиб келади. Тақдимот нутқини такрорлаш, машқ қилиш ҳаяжонни йўқотишга ёрдам бериб, саросимага айланишини олдини олади.

Тақдимотдаги ҳаяжон билан курашишда эътибор бериладиган омиллар куйидагилар:

- нутқни барча қисмларини олдиндан ўйлаб қўйиш, агар бирон бир нарса режалаштирилгандай амалга ошмаса, м: слайд-шоу, рангли намойиш материаллари билан алмаштириш ёки тингловчиларга кўргазмали материалларни тарқатиш керак ва б.

- тақдимотни яхши амалга оширувчини ўрганиш, унинг ҳаракатларидан нусха олиш, хаёлан ўзини уни ўрнига қўйиб кўриш ва б.

- кўргазмали материалларни намойиши билан бирга тақдимотни бир неча такрорлаш, нутқининг қисқа матндан чиқиб кетмасликка ҳаракат қилиш. Қанча вақт сарфланишини аниқлаш. Агар тақдимот нутқи керагидан ортиқ бўлса қисқартириш, нутқни эшитиб кўришни бирон кишидан илтимос қилиш, видеога ёзиб олиш, уни кўриш, таҳлил қилиш, керак бўлса ўзгартиришлар, қисқартиришлар киритиш.

- сўзга чиқиш олдидан бир неча чуқур нафас олиш ҳаяжонланишни йўқотади, босади, жиловлайди. Тингловчиларни ўзининг дўстларинг деб ўйлаш. Асосий урғуни қийинчилик туғдирадиган жойга эмас, қизиқарли деб топган жойга бериш.

- ортиқча ҳаяжонланиш қўл, оёқ ва товушнинг қалтирашига олиб келади. Бир неча оддий жисмоний машқлар бу ҳолатни йўқотишга ёрдам беради.

- бир жойда туриб нутқ сўзлаётган нотик, аста-секин ҳаяжонланишини сеза бошласа стол ёки доска ёнида юриш, нутқ сўзлашда бўшашишга ёрдам берувчи усуллардан бири бўлиши мумкин.

- йиғилганлар билан кўришиш алоқасини ўрнатишга ҳаракат қилиш – бу уларда нотикқа бўлган меҳрни шакллантиради ва оширади; бундан ташқари тингловчиларнинг кўзларидан нутқнинг қанчалик қизиқиш уйғотганлиги маълум бўлади.

- тақдимот вақтида саволлар беришса саволларга жавобни “Раҳмат” билан бошлаш лозим. Ҳар бир саволни нутққа бўлган қизиқиш деб билинг. Қушимча саволлар – ўзингизни билимдонлигингизни кўрсатишни яна бир имконияти эканлиги ёддан кўтарилмаслиги лозим.

Ўқув лойиҳаларини намойиш этишда кўرғазмали воситалардан ўринли, самарали фойдаланиш кутилган натижага эришишни таъминлайди. Яхши танланган ва тайёрланган кўрғазмали ва тарқатмали воситалар тақдимотни самарали ўтказишга ёрдам беради. Улар тингловчилар диққатини жалб қилиш ва қизиқишларини сўндирмаслиги; сўзнинг маъносини кучайтириши лозим; эшитиш орқали қийин қабул қилинадиган маълумотларни кўрсатиш, масалан, рақамлар, саналар, номлар, географик номлар, махсус атамалар, графиклар, чизмалар, диаграммалар ва ҳоказолар матнни тушунишга ёрдам беради⁹.

Кўрғазмали воситалардан қуйидаги ҳолатларда фойдаланиш мумкин эмас: таассурот қолдириш; аудитория билан жонли мулоқотни тўлиқ кўрғазмали воситалар билан алмаштириш; нутқда катта ҳажмдаги маълумотни жамлаш; сўзлар билан тушунтириш мумкин бўлган оддий фикрларни фақат кўрғазмали кўрсатиш.

Назорат саволлари:

1. Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати) нима?
2. Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати)ни илмий ташкил этиш деганда нимани тушунасиз?
3. Лойиҳа таълимнинг дидактик моҳияти нимадан иборат?
4. “Педагогик лойиҳалаш” деганда нимани тушунасиз?
5. Педагогик фаолиятни лойиҳалаш тамойиллари қайсилар?
6. Педагогик лойиҳалашнинг қандай шакллари мавжуд?
7. Ижодий лойиҳа устахонаси деганда нимани тушунилади? Яқка тартибда ишлашни ташкил этиш педагогга қандай имкониятлар яратиб беради?
8. Ижодий лойиҳалашда қатнашиш талабага нима беради?
9. Лойиҳа устида гуруҳли ишлаш жараёнида гуруҳни шакллантириш хусусиятлари нималардан иборат?

---

⁹ Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York: Continuum, 2011. p.177.

10. Лойиҳага раҳбарлик қилишда педагогнинг фаолиятини ёритиб беринг.
11. Гуруҳли лойиҳа ишида талабалар фаолиятини очиб беринг.
12. Талабаларнинг яқка лойиҳа ишини амалга ошириши жараёнига раҳбарлик қилишнинг хусусиятлари нималардан иборат?
13. Лойиҳа устида иш олиб бориш кундалиги ўзида нимани ифода этади?
14. Лойиҳа устида олиб борилган ишларнинг ҳисоботи мазмуни нимадан иборат?
15. Лойиҳани ҳимоя қилиш жараёнида талаба қандай малакаларни эгаллайди?
16. Лойиҳани ҳимоя қилиш жараёнида талабалар қандай асосий қийинчиликларга дуч келадилар?
17. Лойиҳани ҳимоя қилиш жараёнида юзага келадиган муаммоларнинг ечимини топишда қандай ёрдам бериш мумкин?

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Муслимов Н.А., Уразова М.Б. Проективная деятельность будущего учителя. Учеб.пособие. – Т.: GrandPaper, 2011. – 92 с.
2. Йулдошев Ж.Г., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Т.: 2011.
3. Педагогические технологии. Учебное пособие. Т.П.Сальникова – М.:ТЦ Сфера, 2005.
4. Ходжаев Б., Уразова М. Умумий педагогика. – Т.: ТДПУ, 2015.
5. Neil Selwyn. Education and Technology: Key Issues and Debates. – Continuum, Australia, 2011.
6. Terhart E. Teacher education in Germany. – Bucharest : UNESCO-CEPES, 2003.

3-МАВЗУ: ЎҚУВ ФАОЛИЯТИНИ ЛОЙИХАЛАШ. ЎҚУВ ЛОЙИХАЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ: МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ОЛИШ ЙЎЛИ БИЛАН ЎЗ БИЛИМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МЕТОДЛАРИ

Режа:

1. Ўқув лойиҳасининг турлари ва функциялари.
2. Талабаларнинг лойиҳалаш фаолияти.
3. Ўқув лойиҳаларини тайёрлаш босқичлари
4. Талабаларнинг ўқув лойиҳаларини ташкил этиш.
5. Лойиҳанинг ташқи баҳолаш мезонлари.
6. Ўқув лойиҳаларини амалга ошириш босқичлари.

Таянч тушунчалар: ўқув лойиҳалари, талабаларнинг ўқув лойиҳалари, талабаларнинг ўқув лойиҳаларини ташкил этиш, лойиҳанинг ташқи баҳолаш мезонлари, ўқув лойиҳаларини амалга ошириш босқичлари.

1. Лойиҳа – муаммоли таълимнинг самарали методи сифатида. *Ўқув лойиҳаси* – ўрганилган мавзу ёки бўлимни чуқурроқ ўрганишга йўналтирилган, таълим жараёнига тажриба, фаолият асосида ёндашувга имкон берувчи, тадқиқотчилик ва изланишга доир методлардан фойдаланишни талиб этувчи таълимни ташкил этиш шакли.

Лойиҳа (design - дизайн) – баъзи мураккаб ишланмаларни яратиш бўйича ҳужжатлар йиғиндиси. Лойиҳа (projekt) тушунчаси кенгроқ маънода маълум натижа (лойиҳанинг беқиёс маҳсули)га эга мақсадли фаолиятни ташкил этиш учун бирор-бир ташкилий шаклни белгилаш учун фойдаланилади

Лойиҳалаштириш – реал натижага олиб келувчи, қатъий тартибга солинган ҳаракатлар изчиллигини ўз ичига олувчи муаммони

Таълимий тавсиядаги ўзгартирувчи фаолиятни амалга ошириш уқитувчи томонидан ўқувчининг муаммони излаш, уни ҳал этиш бўйича фаолиятини режалаштириш ва ташкил этишдан то (интеллектуал ёки моддий маҳсулотни) оммавий баҳолаш учун уни ҳал этиш усулини тақдим этишгача мустақил ҳаракат қилишини таъминловчи махсус ташкил этилган мақсадли ўқув фаолиятидир.

“Ўқув лойиҳаси” тушунчаси кенг қамровга эга бўлиб, қуйидаги мазмунга эга: муайян истеъмолчига мўлжалланган, муаммоларни излаш, тадқиқот қилиш ва ечиш, натижани ноёб (моддий ёки интеллектуал) маҳсулот кўринишида расмийлаштиришга қаратилган талабаларнинг мустақил ўқув фаолиятини ташкил қилиш усули; назарий билимлар орқали амалий вазифаларни ечишга қаратилган ўқув воситалари ва қуроли;

ривожлантирувчи, таълим ва тарбия ҳамда билимларни кенгайтириш, чуқурлаштириш ва малакаларни шакллантиришга қаратилган дидактик восита¹⁰.

Ўқув лойиҳасининг дидактик имкониятлари кўйидагиларда намоён бўлади: лойиҳавий таълим жараёни иштирокчиларида ўз-ўзига ишончни қарор топтириш, эгалланган билимларни амалиётда қўллай олишга эришиш; тадқиқотчилик кўникмаларини ривожлантириш; қўлга киритиладиган натижа учун ўқувчиларда жамоа бўлиб ишлаш, ижодий топшириқларни бажариш жараёнида биргаликда ҳамкорликдаги фаолиятга доир кўникма ва малакаларни ривожлантириш.

3.2. Ўқув лойиҳасининг турлари ва функциялари. Ҳозирги вақтда таълим амалиётида ўқув лойиҳасининг хилма-хил турларидан фойдаланилади. Яъни:

Ўқув лойиҳаларининг турлари

Характери	Турлари				
Етакчи фаолият турига кўра	Тадқиқот лойиҳалари		Амалий лойиҳалар		Ахборотли лойиҳалар
Фан бўйича йўналганлигига кўра	Монолойиҳа			Фанлараро лойиҳа	
Давомийлигига кўра	Узоқ муддатли лойиҳалар		Ўрта муддатли лойиҳалар		Қисқа муддатли лойиҳалар
Иштирокчилар сонига кўра	Индивидуал лойиҳалар			Гуруҳли лойиҳалар	
Таълим мақсадига кўра	Ахборотли лойиҳалар	Тадқиқот лойиҳалари	Амалий лойиҳалар	Ижодий лойиҳалар	Ўйинли (ролли) лойиҳалар

М: агар ўқитувчи ўқувчида ахборотлар билан ишлаш малакаларини, матнни таҳлил этиш, турли манбалардаги маълумотларни таснифлаш ва текшириш кўникмаларини ривожлантиришни ўз олдига мақсад қилиб қўйса, у ҳолда ахборий тавсифдаги ўқув лойиҳасидан фойдаланиши мақсадга мувофиқ. Ахборий тавсифдаги лойиҳанинг мақсади айнан маълумотларни тўплаш, ахборотларни расмийлаштириш ва тақдим этишдан иборат. Албатта, ўқув лойиҳасининг исталган турида ахборот тўплаш босқичи бор, бироқ бу ерда у ўқув иши воситаси бўлиб хизмат қилади, ахборий тавсифдаги лойиҳада эса, асосий мақсад сифатида белгиланади. Мазкур ҳолатда ўқувчи фаолияти айнан ахборотлар билан ишлашга йўналтирилади. Шу билан биргаликда ўқувчида ахборий компетентликни ривожлантириш асосий

¹⁰ Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York: Continuum, 2011. p. 94.

вазифа сифатида белгиланади.

Ўқувчиларнинг аналитик, танқидий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, идрок этишнинг мантикий усулларини ўзлаштириш ва катта ҳажмдаги ахборотларни қайта ишлаш мақсад қилиб қўйилса, тадқиқотчиликка доир ўқув лойиҳасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Мазкур ўқув лойиҳасининг мақсади лойиҳа фаразини асослаб беришдан иборат. Ушбу мақсадга эришиш учун тажриба-синов ишлари ўтказиш, олинган натижаларни таҳлил этиш, умумлаштириш, таққослаш, ривожланиш қонуниятларини аниқлаш, бундан ташқари хулосалар чиқариш, ўз нуқтаи назарини асослаш зарур. Ана шу тарзда тадқиқотчиликка доир ўқув лойиҳасида асосий эътибор фикрий компетентликни ривожлантиришга қаратилади.

Маълум бир фан ёки фанларга доир амалий кўникма ва малакаларни ривожлантириш зарурияти пайдо бўлганда амалий йўналтирилган лойиҳалардан фойдаланиш яхши самара беради. Энг оддий ҳолатда, ўқитувчи ўқувчилардан фанга доир тарқатма материаллар ёки ўйинлар сценарийси, глоссарий, тарихий атласлар яратиш топшириғини буюриши мумкин. Амалий йўналтирилган лойиҳалар билан ишлаш жараёнида ўқувчиларда нафақат фанга доир билим, кўникма ва малакалар ривожланибгина қолмай, балки фаолиятга доир компетентлик ҳам қарор топади.

Ўқув лойиҳасида энг катта эътибор ўқувчиларда ижодий қобилиятларини ривожлантиришга қаратилади. Айнан ижодий лойиҳа ўқувчиларга ўзини намоён эта олиш, исталган жанрдаги асарни яратиш имконини беради. Шунингдек, ижодий лойиҳалар ўқувчиларни гуруҳдаги мақомининг ошиши, ўз-ўзини баҳолашга имкон бериши орқали уларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиради. Ҳар қандай ижодий иш уни тақдим этиш ва синф жамоаси билан қайта алоқани тақозо этади. Ана шу сабабли ижодий лойиҳалар ўқувчиларда коммуникатив компетентликни ривожлантиришга катта таъсир кўрсатади¹¹.

Лойиҳаларнинг типологик белгилари (Е.С.Полат):

1. Лойиҳадаги асосий фаолият: тадқиқий, излаш, ижодий, ролли, амалий (амалий йўналтирилган), таништирув - йўналтирилган ва бошқалар.
2. Предметли-мазмуний соҳа: кичик лойиҳа – бирор билим соҳаси чегараларида; фанлараро лойиҳа .
3. Лойиҳадаги ҳаракатлар мазмуни (бевосита (каттик, эгилувчан,

¹¹ Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York: Continuum, 2011. p.104.

яширин) ва билвосита (тўғридан-тўғри иштирок этмасдан, лойиҳа катнашчисига тақлид қилувчи).

4. Алоқалар мазмуни (иштирокчиларнинг бир ўқув юртидан, шаҳардан, ҳудуддан, давлатдан, дунёнинг турли мамлакатларидан эканлиги).

5. Лойиҳа иштирокчиларининг сони.

6. Лойиҳани бажариш муддати.

1.Тадқиқий лойиҳалар ва уларнинг тавсифномаси: Бундай лойиҳалар яхши уйланган тузилмани талаб қилади, унда мақсадлар кўрсатилган, тадқиқот предмети барча иштирокчилар учун долзарб, ижтимоий қадр-қимматли, тегишли услублар, жумладан, тажрибавий-синов ва иш тажрибалари, натижаларни ишлаш услублари баён қилинган бўлиши зарур. Бу лойиҳалар тўлиғи билан тадқиқот мантиғига бўйсунган, мазкур илмий тадқиқот билан тахмина ёки тўлиқ, устма-уст тушувчи тузилмага эга бўлишади. Бу тур лойиҳалар тадқиқ, учун олинган мавзунинг долзарблигини ифодалашни, тадқиқот муаммосини таърифлашни, унинг предмети ва объектини, мантиқан қабул қилинган кетма-кетликда тадқиқот масалаларни белгилашни, тадқиқот услубларини аниқлашни, ахборот манбаларини, тадқиқот методологиясини танлашни, белгиланган муаммони ҳал муаммони ҳал қилиш учун фаразларни илгари суришни, уни, шу жумладан тажриба билан ечиш йўллариини тайёрлашни, олинган натижаларни муҳокама қилишни, хулосалар чиқаришни, тадқиқот натижаларини расмийлаштиришни, тадқиқотни кейинги ривож-лантириш учун янги муаммоларни белгилашни талаб қилади.

2. Ижодий лойиҳалар ва уларнинг тавсифномаси: Бу лойиҳалар доим ижодий ёндошувни талаб қилади, шу туфайли исталган лойиҳани ижодий деб аташ мумкин. Лойиҳанинг турини аниқлашда устун томон ажратилади. Ижодий лойиҳалар натижаларни белгиланган тарзда расмийлаштиришни талаб қилади. Бундай лойиҳалар, одатда, иштирокчиларнинг батафсил биргаликда ишлашлари учун батафсил тайёрланган тузилмага эга бўлавермайдилар, бу белгиланади ҳалос, сўнг йўналиш асосида шартлашилиб, гуруҳ томонидан биргаликдаги фаолият учун қабул қилинган мантиқ манфаатлари бўйича ривожлантирилади. Бу ҳолда режалаштирилаётган натижалар ва уларни тақдим этиш шакли (биргаликдаги газетага, иншо, видеофильм, театрлаштириш, спорт уйини, байрам, хизмат сафари ва шу кабилар) ҳақида келишиб олиш зарур. Лекин лойиҳани расмийлаштириш сценарийлар, видеофильм, театрлаштириш, байрам дастури, иншо режаси, мақола, репортаж ва ҳоказо, дизайн ва газета лойиҳа, альманахлар, альбом ва шу кабилар кўринишидаги аниқ ўйланган

тузилмаларни тақозо этади.

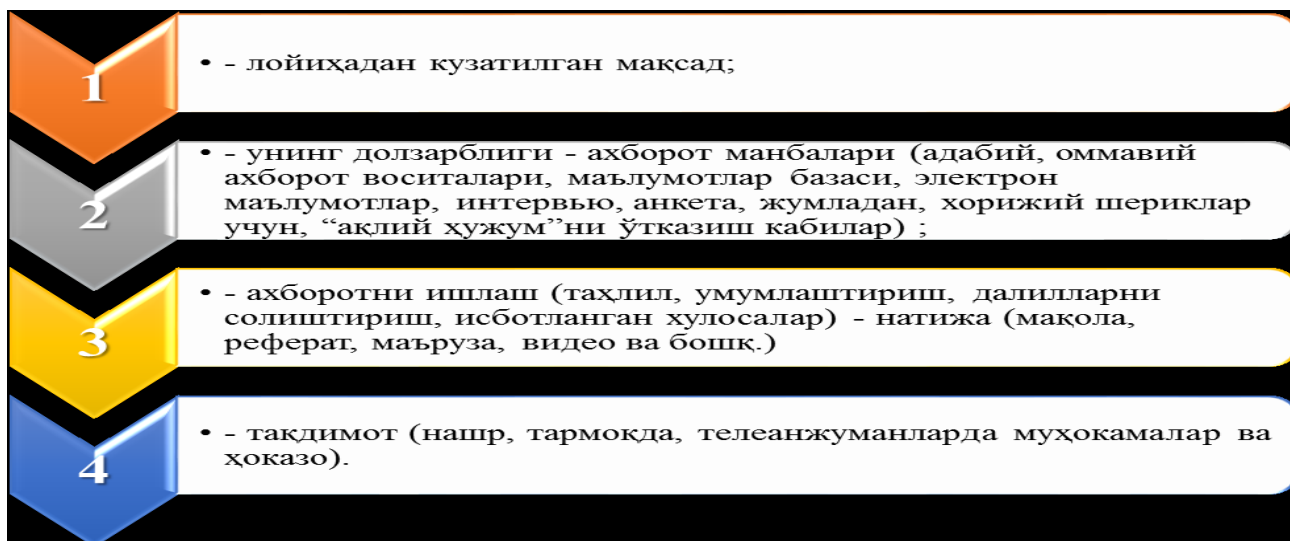
3. Ролли-ўйинли лойиҳалар ва уларнинг тавсифномаси: Бундай лойиҳаларда тузилма фақат белгиланади ва иш охиригача очиқ туради. Иштирокчилар лойиҳанинг характери ва мазмунига қараб, ўзларига маълум ролларни тақсимлаб оладилар. Бу адабий қиёфалар, ижтимоий ёки иш муносабатларини тақлид этувчи хаёлий қаҳрамонлар бўлиши, иштирокчилар уйлаб топган вазиятлар билан мураккаблаштирилишлари мумкин. Бу лойиҳаларнинг натижаларида ёки уларни ижро этилишининг бошида, ёки энг охирида белгиланади. Бунда ижодиёт даражаси юқори бўлса-да, ролли-ўйин фаолияти бари-бир устун тур бўлиб қолаверади.

4. Таништирувга мўлжалланган, ахборотли лойиҳалар ва уларнинг тавсифномаси: Бу хил лойиҳалар аввалдан бирор объект, воқеа ҳақида ахборот йиғишга йўналтирилади; лойиҳа қатнашувчиларини шу кенг аудиторияга мўлжалланган ахборот билан таништириш, таҳлил қилиш, далилларни умумлаштириш талаб қилинади. Бундай лойиҳалар, худди тадқиқ этилувчилари каби яхши ўйланилган тузилмани, иш давомида тизимли таҳрир қилишга имкониятини талаб қилади.

5. Амалий фаолиятга йўналтирилган лойиҳалар: Бу лойиҳалар бошданок иштирокчилар фаолиятининг яққол натижаларини ажрата олади. Натижа эса иштирокчиларнинг ижтимоий манфаатлари томон йўналган бўлади (тадқиқот натижалари асосида тузилган ҳужжатлар - экология, биология, география, агрокимё, тарихий, адабий ва бошқа мазмундаги ҳаракат дастури, табиат, жамият бўйича, қонун лойиҳаси, луғатлар, тавсиялар ва бошқа-лар келтирилади.

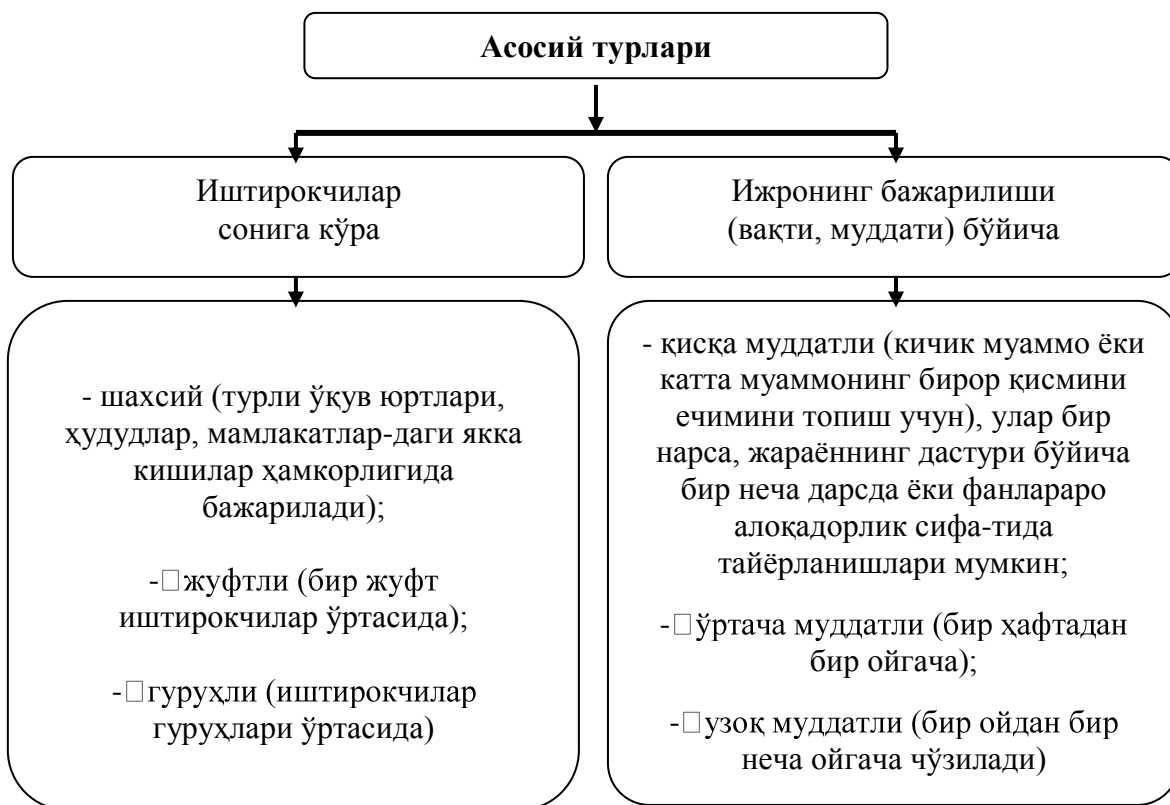
Бундай лойиҳа диққат билан тузилган тузилмани, ҳатто ҳар бирининг вазифаси аниқ белгиланган иштирокчиларнинг барча фаолиятининг ёзилмаларини, шунингдек аниқ хулосаларни, яъни, лойиҳавий фаолият натижасини расмийлаштиришни ва ҳар бир иштирокчининг якуний натижани расмийлаштиришда қатнашишини талаб қилади. Бунда босқичма-босқич муҳокама қилиш режасида биргаликдаги ва якка тартибда мустақил ҳаракат қилишларни тўғрилаш, олинган натижаларни тақдимот қилишни ташкил қилиш, уларни амалиётга татбиқ қилишни уюштиришда, шунингдек лойиҳани тизимли ташкил баҳолашда мувофиқлаштириш ишини яхши ташкил қилиш жуда муҳимдир.

Лойиҳа таркиби қуйидагича белгиланиши мумкин:

Бундай лойиҳалар кўпинча тадқиқот лойиҳаларига айланади ва уларнинг ажралмас қисми бўлиб қолади. Ахборот излаш ва таҳлил мақсадида текшириш фаолияти таркиби юқорида айтилган предмет-тадқиқот фаолиятига жуда ўхшаш:

- ахборот излаш предмети;
- излашнинг босқичлилиги, оралиқ натижаларини белгилаш билан;
- тўпланган далиллар устидан таҳлилий иш;
- хулосалар;
- дастлабки йўналишни тузатиш (агар талаб қилинса);
- аниқланган йўналишлар бўйича ахборотни яна излаш;
- умумлаштириш;
- якуний хулосалар (иштирокчиларни қаноатлантирувчи маълумотлар олинганича давом этиш);
- хотима, натижаларни расмийлаштириш (муҳокама, таҳрир, тақдимот, ташқи баҳо).

Лойиҳанинг асосий турлари

4. Талабаларнинг ўқув лойиҳаларини ташкил этиш. Лойиҳалар устида ишлашда нафақат тадқиқотчилар, кўпгина бошқалар ҳам, талабаларнинг мустақил билиш фаолиятининг турли услубларидан фойдаланадилар. Улар орасида тадқиқот услуби деярли марказий ўринни эгаллайди, лекин, катта қийинчиликлар туғдиради. Шу сабабдан бу услубнинг тавсифномаси устида тўхталиш муҳим ҳисобланади. Тадқиқот услуби ёки тадқиқот лойиҳалари услуби илмий методология асосида дунёни ўрганишни ривожлантиришга асосланади, бу эса умумий таълимнинг ўта муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Ўқув-тадқиқот лойиҳа ва умумий методологик ёндашувга мувофиқ тузилади: тадқиқот фаолияти мақсадларини аниқлаш (лойиҳани тайёрлашнинг бу босқичи ўқитувчи томонидан бажарилади); бошланғич материалнинг таҳлили натижалари бўйича тадқиқот муаммосини ўртага ташлаш (бу босқичда лойиҳа иштирокчиларининг машғулотлардаги мустақил фаолияти кўрсатилиши маъқул, м: “Ақлий ҳужум” шаклида); қўйилган муаммони ечишнинг имконли усуллари ва келажак тадқиқот ҳақидаги фарзани таърифлаш; очилган муаммоларга аниқлик киритиш, маълумот тўплаш, уни ишлаш, натижалар таҳлили, тегишли ҳисоботни тайёрлаш, олинган натижаларнинг амалда қўлланилишини муҳокама қилиш.

Лойиҳалаш таълим услубининг амалга оширилиши педагог фаолиятининг ўзгаришига олиб келади. У тайёр билимлар ташувчисидан ўз талабаларининг билиш фаолиятининг ташкилотчисига айланади. Ўқув хонасидаги

психологик муҳит ҳам ўзгаради, чунки педагогга ўз ўқув-тарбия иши ва талабаларнинг ишини турли-туман мустақил фаолиятларига, тадқиқот, изланиш, ижодий характердаги фаолият устунлигига қаратишига тўғри келади¹².

Барча лойиҳаларга ташқи баҳо зарурлиги тўғрисида алоҳида шуни қайд этиш лозим, чунки фақат шу йўл билан уларнинг самарадорлиги, камчиликлар борлигини, ўз вақтида тузатиш ишларини олиб бориш мумкин. Бундай баҳолаш тавсифномаси кўпинча лойиҳанинг типига, унинг мавзуига, мазмунига, ўтказиш шартларига боғлиқ булади. Агар бу тадқиқот лойиҳаси бўлса, у албатта ўзига ўтказиш босқичларини ҳам қабул қилади, бунда лойиҳадан муваффақият кўп жиҳатдан алоҳида олинган босқичларда ишнинг тўғри ташкил қилинганлигига боғлиқ бўлади. Шунга кўра талабаларнинг бундай фаолиятини босқичлар бўйича кузатиш, уни қадам-бақадам баҳолаб туриш зарур. Шу билан бирга бунда баҳолаш, ҳамкорликдаги каби, баҳо қуйиш кўринишида бўлиши шарт эмас. Рағбатлантириш шакллари, энг оддийсидан бошлаб, турлича бўлади: “Ҳаммаси тўғри. Давом этаверинглар” ёки “Тўхташ ва уйлаб кўриш зарур. Нимадир ўнгидан келмаяпти. Ўйлаб кўринглар”. Мусобақа мазмунига эга уйин лойиҳаларида, кўп баллик тизимдан (12 дан 100 баллгача) фойдаланиш маъқул. Ижодий лойиҳаларда кўпинча оралиқ натижаларни баҳолашга имкон бўлмайди. Лекин доимо ишни кузатиш керак бўлади. Бошқача айтганда, лойиҳани ташқи оралиқ ва якуний баҳолаш зарур, лекин у мавжуд омилларга боғлиқ равишда турли шаклда бўлади. Педагог ёки ишончли мустақил ташқи холислар биргаликда фаолиятнинг доимий мониторингини ўтказиб туришади, лекин бу хушмуомалалик, зарур бўлса лойиҳа иштирокчиларига ёрдам бериш тариқасида олиб борилади.

Лойиҳани тузилишига умумий ёндошув масалаларига тўхталиш лозим:

Доимо лойиҳа мавзуси, унинг тури, иштирокчилар сонини танлашдан бошлаш керак. Сўнг, педагог белгиланган мавзулар доирасида тадқиқ этиш зарур бўладиган муаммоларнинг имконли кўринишларини аниқлайди. Муаммоларнинг ўзи талабалар томонидан, педагог ёрдамида қўйилади (йўлловчи савол-жавоблар, муаммоларни белгилашга олиб келувчи вазиятлар, шу мақсаддаги видеолар ва ҳоказо). Бунда жамоавий муҳокама этиш йўли билан “Ақлий ҳужум” уюштириш маъқул бўлади. Энг муҳими вазифаларни гуруҳлар бўйича тақсимлаш, тадқиқотнинг имконли усулларини муҳокама қилиш, ахборотлар, ижодий ҳолатларни излаш. Бундан кейин лойиҳага қатнашувчиларнинг якка тартибда ёки гуруҳлар бўйича тадқиқий, ижодий масалалари бўйича мустақил ишлари бошланади. Гуруҳларда олинган натижаларни оралиқ муҳокама қилишлар доимо ўтказилади. Лойиҳаларни бажаришнинг зарурий босқичи: уларни ҳимоя қилиш, уларга баҳо беришдир.

Иш уни жамоа ўртасида муҳокама қилиш, холис хулосалаш, ташқи баҳо

---

¹² Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York: Continuum, 2011. p. 107.

натижаларини эълон қилиш, хулосаларни баён қилиш билан тугайди.

5. Лойиҳанинг ташқи баҳолаш мезонлари. Одатда лойиҳанинг сифати ва амалий қийматга эгаллиги муайян баҳолаш мезонлари асосида амалга оширилади.

Лойиҳа ташқи баҳолаш мезонлари:

- лойиҳалашнинг олдида қўйилган муаммоларнинг қимматлилиги ва долзарблиги, ўрганилаётган мавзуга мослиги;
- фойдаланиладиган тадқиқот услублари ва олинган натижаларни ишлаш услубларининг мувофиқлиги;
- лойиҳа иштирокчисининг ўзига хос имкониятларига мувофиқ фаоллиги;
- қабул қилинадиган қарорларнинг жамовий мазмундалиги;
- лойиҳа иштирокчиларининг ўзаро аралашув, ўзаро ёрдам, ўзаро тўлдирувчанлик мазмуни;
- муаммога зарурий ва етарлича чуқур кириш, бошқа соҳалардан билимларни жалб этиш;
- қабул қилинадиган қарорларни исбот қилиниши мумкинлиги, ўз фикрлари ва хулосаларини асослай олиш;
- бажарилган лойиҳа натижаларини расмийлаштириш тартиби;
- тақризчилар саволларига жавоб бера олиш, гуруҳ ҳар бир иштирокчиси жавобларининг қисқачалиги ва асосланганлиги.

6. Ўқув лойиҳаларини амалга ошириш босқичлари. Ўқув лойиҳасини ишлаб чиқиш босқичлари: тайёргарлик (мотивация, муаммоли вазиятларни аниқлаш, мавзуни танлаш, лойиҳанинг мақсадини белгилаш); лойиҳалашга доир (умумий режани ишлаб чиқиш, фаолиятни амалга оширишнинг аниқ режасини тузиш, танлаб олинган нуқтаи назар билан боғлиқликда топшириқларни талабалар ўртасида тақсимлаш, мустақил иш, гуруҳларда ишлаш, “ақлий ҳужам”, практикум ва бошқалар); амалий (муаммони тадқиқ этиш, маълумотларни тўплаш ва қайта ишлаш, натижа олиш, натижаларни синовдан ўтказиш, натижаларни график кўринишида тақдим этиш, ҳужжатларни расмийлаштириш); аналитик (режалаштирилган ишлар ва олинган натижаларни таққослаш, умумлаштириш ва хулосалаш); назорат ва баҳолашга доир (мувафаққиятларни ва йўл қўйилган хатоларни таҳлил этиш, хатоларни тўғрилаш йўллари излаш, реал ҳолат билан боғлиқликда лойиҳага ўзгартиришлар киритиш); якуний (иш мазмуни билан таништириш, хулосаларни асослаш, лойиҳа ҳимояси)¹³.

Ўқув лойиҳасини амалга оширишда бир қатор шакл ва методларга таянилади. Ўқув лойиҳасини ташкил этишнинг турли босқичларида бир биридан фарқ қилувчи методларга муражаат этишга тўғри келади. Бу жараёнда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг фаолиятлари ҳам бир биридан фарқланади:

¹³ Neil Selwyn. Education and technology: key issues and debates. – New York: Continuum, 2011. p. 110.

Ўқув лойиҳасини амалга ошириш босқичлари

Лойиҳани бажариш босқичлари	Талаба фаолияти	Ўқитувчи фаолияти	Таълим бериш шакл ва методлари
Изланишга доир	Муаммони муҳокама қилади; мақсадни белгилайди ва режа ишлаб чиқади; тадқиқот ўтказади	Талабаларга муаммони таклиф этади ва муҳокама қилади; лойиҳа мақсадларини тушунтиради	Муаммоли суҳбат; ҳикоя; маслаҳат; мустақил иш; экскурсия
Ташкилий	Маълумотлар билан ишлайди; анализ ва синтез қилади, ғояларни баҳолайди	Талабаларни фаоллаштиради, ғояларни топиш ва қарор қабул қилишга ёрдам беради	Мунозара; “Ақлий ҳужум”; ролли ўйин; мустақил иш
Технологик	Зарур тайёргарлик ишларини амалга оширади; назоратни амалга оширади; маҳсулот сифатини назорат қилади	Моддий базани таъминлайди; талабалар фаолиятини бошқаради	Намойиш этиш; машқ; мустақил иш; амалий иш
Яқуний	Лойиҳани бажариш натижаларини таҳил қилади; ҳужжатларни ҳимояга тайёрлайди; лойиҳани ҳимоя қилади	Лойиҳани муҳокама ва ҳимоя қилиш жараёнини ташкил этади; инглайди; лойиҳани таҳлил этиш ва баҳолашда иштирок этади	Маслаҳатли-ролли ўйин; ишбоп ўйин; тақдимот (мултимедиа, видеоролик)

Назорат саволлари:

1. Қандай асосий белгилар асосида лойиҳаларни типларга ажратилади?

2. Лойиҳаларни уларда асосий ҳисобланган услублар бўйича қандай типларга ажратишимиз мумкин? Уларнинг хусусиятлари нималардан иборат?
3. Лойиҳаларни мувофиқлаштириш характери бўйича қандай типларга ажратилади? Мисоллар келтиринг.
4. Алоқалар мазмуни бўйича лойиҳалашнинг қандай типлари мавжуд, уларга мисоллар келтиринг?
5. Ўтказилиш вақти ва жойи бўйича лойиҳалашнинг қандай типларини ажратиб кўрсатиш мумкин?
6. Лойиҳаларни ташқи баҳолаш қандай амалга оширилади?
7. Талабаларнинг ўқув лойиҳалари қандай шаклларда ташкил этилади?
8. Талабаларнинг ўқув лойиҳалари қандай ташкил этилади?
9. Лойиҳанинг ташқи баҳолашда қандай мезонларга таянилади?
10. Ўқув лойиҳаларини амалга ошириш қандай босқичларда кечади?

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Муслимов Н.А., Уразова М.Б. Проективная деятельность будущего учителя. Учеб.пособие. – Т.: GrandPaper, 2011. – 92 с.
2. Йулдошев Ж.Г., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Т.: 2011.
3. Ходжаев Б., Уразова М. Умумий педагогика. – Т.: ТДПУ, 2015.
4. Neil Selwyn. Education and Technology: Key Issues and Debates. – Continuum, Australia, 2011.
5. Terhart E. Teacher education in Germany. – Bucharest : UNESCO-CEPES, 2003.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-мавзу: Лойиҳавий фаолиятни ташкил этиш технологияси: Ўқув лойиҳаларининг турлари (Индивидуал, Гуруҳли, Жамоавий). Таълим жараёнини лойиҳалаш (4 соат)

Мутахассислик фанлари бўйича битта ўқув машғулотини лойиҳалашнинг ҳуқуқий, концептуал, процессуал, технологик, методик ва вақт-макон таъминотини асослаш. Тегишли соҳага доир маънавий-маърифий тадбирни лойиҳалашнинг ҳуқуқий, концептуал, процессуал, технологик, методик ва вақт-макон таъминотини асослаш.

Талалабаларни ўқув лойиҳаларини ишлаб чиқаришга йўналтирувчи педагогик фаолият мазмунини лойиҳалаштириш (методик тавсияларни ишлаб чиқиш). Талалабаларнинг ўқув лойиҳаларини баҳолаш жараёнини лойиҳалаш (ўқув лойиҳаларига қўйиладиган талабларни ишлаб чиқиш ва баҳолаш мезонларини аниқлаш).

2-мавзу: Ўқув фаолиятини лойиҳалаш. Ўқув лойиҳаларини тайёрлаш: мустақил таълим олиш йўли билан ўз билимларини такомиллаштириш методлари. (2 соат)

Ўқув лойиҳаларини лойиҳалаштириш шартлари билан танишиш. Ижодий ва илмий лойиҳаларни тайёрлаш технологияси ўзлаштириш. Лойиҳавий фаолиятни ташкил этиш амалиёти билан танишиш.

3-мавзу: Ўқув жараёнининг технологик модели ва технологик харитасини тайёрлаш: ўқув машғулотларининг ҳар хил турларини (маърузалар, амалий машғулотлар ва б.) ўтказиш методикаси (4 соат)

Кичик гуруҳларда фан дастури, ўқув-ишчи дастур, силлабус, назорат жадвали, дарсларни ташкил этишга қўйиладиган талаблар, мавзувий режалар, дарс конспектлари, дарс режалари, методик кўрсатмалар каби ҳужжатларни ишлаб чиқиш.

Босма манбалар ва Интернет материаллари асосида мутахассислик фанлари бўйича муайян мавзулардаги ўқув моделларини излаш ҳамда уларнинг дидактик аҳамиятини ёритиш. Ўзлаштирилган назарий билимларга таянган ҳолда тегишли фанлар бўйича муайян мавзуларда ўқув моделларини яратиш. Ўқув жараёнининг технологик модели ва технологик харитасини тайёрлаш.

Ўқув лойиҳаларини лойиҳалаштириш шартлари билан танишиш. Ижодий ва илмий лойиҳаларни тайёрлаш технологияси ўзлаштириш. Лойиҳавий фаолиятни ташкил этиш амалиёти билан танишиш.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

1-кейс баёни

Инсоният ўзининг бутун тарихий таракқиёти мобайнида кўп марта ер қимирлашларни бошидан кечирган, унинг оқибатларининг гувоҳи бўлган. тарихий сабоқ, яъни ер силкинишини кишиларнинг ҳолатига бўлган таъсири, иморат ва иншоотларнинг вайрон қилиниши, ер юзасида вужудга келган ўзгаришлар (ер сатҳи ёриқларнинг ва булоқларнинг пайдо бўлиши) юз берган ҳодисанинг кучини баҳолашга ўргатган. Натижада нисбий баҳолаш сейсмик шкаласи пайдо бўлган.

Ўзбекистонда ва жуда кўп давлатларда зилзила кучи 12 балли шкала асосида баҳоланиб, ҳар бир баллга эга бўлган зилзила ўз тафсилотига эга. Бундан ташқари баҳолашда 8 балли Рихтер сейсмик шкаласидан ҳам фойдаланади.

Кейс топшириғи

Зилзила кучининг баҳоловчи 12 балли шкалада ҳар бир балл қандай ҳолатни ифодалашини баён этинг.

Ўқитувчининг ечими

Зилзила кучининг баҳоловчи 12 балли шкалада ҳар бир балл қуйидаги ҳолатни ифодалайди:

1 балл: сезиларсиз – фақатгина сейсмик асбобларгина қайд қилади.

2 балл: жуда кучсиз – уй ичида ўтирган баъзи кишилар билиши мумкин (дераза ойналари титрайди).

3 балл: кучсиз – кўпчилик кишилар сезмайди, очиқ ҳавода тинч турган киши сезиши мумкин, осилган жисмлар аста тебранади;

4 балл: ўрача сезиларли – очиқ ҳавода турган кишилар бино ичидаги кишилар сезади, уй деворлари қирсиллайди. рўзғор анжомлари титрайди, осилган жисмлар тебранади.

5 балл: анча кучли – ҳамма сезади, уйқудаги киши уйғонади, баъзи кишилар ҳовлига югуриб чиқади, идишдаги суюқлик чайқалиб тўкилади, осилган уй жиҳозлари қаттиқ тебранади.

6 балл: кучли – ҳамма сезади, уйқудаги киши уйғонади, кўпчилик кишилар ҳовлига югуриб чиқади, уй ҳайвонлари бетоқат бўлади, баъзи ҳолларда китоб жавонидан китоблар, жавонлардаги идишлар ағдарилиб тушади.

7 балл: жуда кучли – кўпчилик кишиларни кўрқув босади, кўчага югуриб чиқади, автомобил ҳайдовчилари томонидан ҳаракат вақтида ҳам сезилади, уй деворларида катта-катта ёриқлар пайдо бўлади, ҳовзалардаги

сувлар чайқалади ва лойқаланади.

8 балл: емирувчи – хом ғиштдан қурилган иморатлар бутунлай вайрон бўлади, анча пишиқ қилиб қурилган иморатларда ҳам ёриқлар пайдо бўлади, уй тепасидаги мўрилар йиқилади, баъзи дарахтлар бутун танаси билан йиқилиб тушади, синади, тоғлик жойларда қулаш, сурилиш ҳодисалари юз беради.

9 балл: вайрон қилувчи – ер қимирлашга бардош берадиган қилиб қурилган иморат ва иншоотлар ҳам қаттиқ шикастланади, пойдеворларидан силжиб, қийшайиб қолиши мумкин, оддий иморатлар бутунлай вайрон бўлади, юзасида ёриқлар пайдо бўлади, ер ости сувлари сизиб чиқиши мумкин.

10 балл: яксон қилувчи – ҳамма иморатлар катта шикаст кўради, темир йўл релслари тўлқинсимон шаклга киради бир томонга қараб эгилиб қолади, ер ости коммунал қувурлари узилиб кетади, чўкиш ҳодисалари юз беради, ҳавзалари тўлқинланиб қирғоққа урилади, қояли бағирларда катта-катта сурилиш ҳодисалари содир бўлади.

11 балл: фожиали – ҳамма иморатлар деярлик вайрон бўлади, тўғон ва дамбалар ёрилиб кетади, темир йўллар бутунлай ишдан чиқади, ернинг устки қисмида катта-катта ёриқлар пайдо бўлади, ер остидан лойқа балчиқлар кўтарилиб чиқади, сурилиш, қулаш ҳодисалари ниҳоясига етади.

12 балл: кучли-фожиали – ернинг устки қисмида катта ўзгаришлар юз беради. Инсон барпо этган ҳамма иморатлар бутунлай вайрон бўлади, дарёларнинг ўзани ўзгариб шар-шаралар пайдо бўлади, табиий тўғонлар вужудга келади.

2-кейс баёни

Зилзила пайтида ер қобиғида сейсмик тўлқинлар ҳосил бўлади. Тўлқинларнинг тарқалиш маркази гипоцентр ёки зилзила ўчоғи деб аталади. Чуқурлиги 2-70 км га борган Ер юзасидаги маркази **эпицентр** деб аталади. Маълумотларга кўра, сейсмик тўлқинлар уч хил – бўйлама, кўндаланг, юзама турларга бўлинади.

Кейс саволи

Тўлқинларнинг аҳоли яшайдиган ҳудудлар ва иншоотларга кўрсатадиган кучларининг таъсири қандай омилларга боғлиқ?

Ўқитувчининг ечими

Тўлқинларнинг аҳоли яшайдиган ҳудудлар ва иншоотларга кўрсатадиган кучларининг таъсири ернинг геологик, геоморфологик, гидрогеологик ва муҳандислик-геологик шароитларига боғлиқ. Тўлқинлар кучларининг таъсирини ўрганиш, баҳолаш ва башорат қилиш “Муҳандислик

геологияси” фани томонидан амалга оширилади.

3-кейс баёни

Табиий фавқулодда вазият турларидан яна бири кўчки бўлиб, ўрганиш, баҳолаш, башорат қилиш ва ундан аҳолини ва хўжалиги объектларини муҳофаза қилиш мамлакат иқтисодини кўтаришда муҳим ҳисобланади.

Денгиз, сойлар ва тоғ ёнбағирларида жойлашган бўш тоғ жинслари устки қисмининг ер устки ва остки сувлари ҳамда ўзлари оғирлик кучи таъсирида пастга қараб ҳаракат қилиш ҳодисаси **кўчки** дейилади. Тоғ кўчкиси ҳодисаси маълум бир шароитларда содир бўлади. Бунинг учун жинс ўз жойидан силжиши учун ёнбағир усти тикроқ, жинс қатламлари қалин бўлиши, атмосфера ёриғининг мавсумий ёки йиллик миқдори кўп бўлиши, сув ўтказувчан ёки ўтказмайдиган қатламлар қат-қат бўлиши лозим.

Кейс саволи

Тоғ кўчкиси ҳодисасининг содир бўлиши қандай кечади?

Ўқитувчининг ечими

Ёмғир ва қор сувлари ёнбағирликдаги соз тупроқ, қум, оҳактош каби жинсларга шимилиб, уларни юмшатади ва оғирлаштиради. Сув ўтказмайдиган қатламда грунт сувлари нишаблиги бўйича пастга қараб ҳаракат қила бошлайди ва жинсларнинг табиий ёпишқоқлигини сусайтиради, натижада жинсларни ёнбағирликда ушлаб турувчи куч қиймати уни пастга силжитадиган кучга нисбатан кескин камаяди ва пастга қараб кўчиш ҳодисаси содир бўлади.

4-кейс баёни

Кўчки жараёнининг кучайишига бир қатор омиллар катта таъсир этади.

Кейс топшириғи

Кўчки жараёнининг кучайишига катта таъсир этадиган омилларни кўрсатинг.

Ўқитувчининг ечими

Кўчки жараёнининг кучайишига катта таъсир этадиган омиллар куйидагилардир:

1-омил: кишиларнинг фаолияти, масалан, ёнбағир ерларни ҳайдаш, дарахтларни қирқиш, оқава сувлар оқизиш, водопровод ва канализация тармоқларидан чиқиши сувнинг доимий чиқиши натижасида жинсларнинг ивиши, оғир иморат иншоотлар, котлованлар қурилиши кабилар.

2. Зилзилалар ва ҳаракатдаги транспорт таъсирида содир бўладиган ер

қимирлашлар.

5-кейс баёни

Аскарнинг жангдаги ҳаракатларидан бири – бу ўтирган ҳолатда юқоридан пастга қараб отиш саналади. Бу ҳолат ҳам аскар учун муваффақиятли ҳаракат қилишни тапминлай олиши зарур. Аммо бунинг учун аскар айрим омилларни инобатга ола билиши зарур.

Кейс саволи

Аскар ўтирган ҳолатда юқоридан пастга қараб отиша муваффақиятга эриша олиши учун қандай омилларни инобатга ола билиши зарур?

Ўқитувчининг жавоби

Ўтирган ҳолатда юқоридан пастга қараб отишга имкон берадиган ҳолатни эгаллаш учун жойда тезда мўлжалланиб олиш керак, оқиб ёки тушиб кетадиган жой танланади. У жой қуруқ бўлиши билан бирга олдида бир тўсиқ бўлса, япни тош, чакалак ёки бута (дарахт) бўлиши мақсадга мувофиқдир. Булар отувчини душман оловидан сақлайди.

6-кейс баёни

Аскарнинг жангдаги ҳаракатларидан бири – турган ҳолатда пастдан юқорига қараб ўқ узиш саналади. Жанг вақтида аскар турган ҳолатда пастдан юқорига қараб ўқ узишда аскарнинг гавдаси маплум ҳолатда бўлиши зарур.

Кейс тўшириги

Бу вазиятда аскарнинг гавдаси қандай ҳолатда бўлишини тавсифланг.

Ўқитувчининг жавоби

Бу вазиятда аскарнинг гавдаси қуйидаги ҳолатда бўлади:

1. Ўнг оёқ букилмасдан гавда олдинга берилади.
2. Ерга таянч бўлиб турган оёқдаги поябзалнинг ички қисми ва қобик билан тўгпри чизикни ташкил қилади.
3. Чап оёқ олдинга қўйилади.
4. Болдир танага параллел ёпналган бўлади.
5. поябзалнинг уч қисми эса танага отиш бўйича жойлашади.

7-кейс баёни

Душман кузатуvidан ва оловидан пана жой участкаси тез-тез қадам ташлаб ёки югуриб босиб ўтилади. Бунда тез юриш темпига нисбатан дақиқасига ўртача ҳисобланадиган меҳрий талаб қўйилади.

Кейс саволи

Душман кузатуvidан ва оловидан пана жой участкаси тез-тез қадам ташлаб ёки югуриб босиб ўтилганда тез юриш темпига нисбатан дақиқасига ўртача қандай меперий талаб қўйилади?

Ўқитувчининг жавоби

Душман кузатуvidан ва оловидан пана жой участкаси тез-тез қадам ташлаб ёки югуриб босиб ўтилганда тез юриш темпига нисбатан дақиқасига ўртача қандай меперий талаб қуйидагича:

1. Тез юриш темпи ўртача дақиқасига 130-140 қадам.
2. Қадам узунлиги эса 80-90 см.

8-кейс баёни

Мотоўқчи гуруҳ фронт бўйича 200 м да хужум қилади. Хужумда мотоўқчи гуруҳга ҳамла қилиш обпекти ва кейинчалик хужум ёпналиши кўрсатилади. Мотоўқчи гуруҳ фронт бўйича 200 м гача ва ичкарига 200 м гача бўлган таянч пунктини мудофаа қилади. Танк взводидаги танк гуруҳи фронт бўйича 400 м гача ва ичкарига 300 м гача бўлган таянч пунктини мудофаа қилади. Шу билан бирга мотоўқчи гуруҳ жангнинг муваффақиятли кечиши учун маплум омилларни тапминлай олиши керак.

Кейс саволи

Мотоўқчи (танкчи) гуруҳнинг юриш тартиби нималарни тапминлай олиши керак?

Ўқитувчининг жавоби

Мотоўқчи (танкчи) гуруҳнинг юриш тартиби – колоннада, маршда, қувиб боришда, манёвр ўтказишда қўлланилиб, у ҳаракатнинг юқори тезлиги, жанг олди ва жанговар тартибга тез ёйилишини тапминлаши керак.

“ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТНИ ЛОЙИҲАЛАШ” МОДУЛИ БЎЙИЧА БИТИРУВ ИШЛАРИ УЧУН МАВЗУЛАР

1. Педагогнинг лойиҳалаш компетенциялари.
2. Гуманистик таълимий парадигма – педагогнинг лойиҳалаш маданиятини ривожлантириш асосий модели.
3. Педагогнинг лойиҳалаш маданиятини ривожлантиришга интегратив-аксиологик ёндашув.
4. Педагогик фаолият (ўқитувчи меҳнати) ва ва уни илмий ташкил этиш.
5. Лойиҳа таълимнинг дидактик моҳияти.
6. “Педагогик лойиҳалаш” тушунчасининг моҳияти.
7. Педагогик фаолиятни лойиҳалаш тамойиллари.
8. Педагогик Концепция.
9. Хизматчиларнинг асосий лавозимлари ва ишчилар касбларининг классификатори).
10. “Олий таълим муассасасининг фаолияти тўғрисида”ги Низом.
11. Олий таълим муассасасининг Устави.
12. Мутахассислик фанидан давлат таълим стандартлари.
13. Мутахассислик фанининг ўқув режаси.
14. Мутахассислик фанидан фан дастури.
15. Мутахассислик фанининг ўқув-ишчи дастури.
16. Мутахассислик фанидан силлабус.
17. Классификация тавсифномаси.
18. Профессиограмма.
19. Штатлар жадвали.
20. Лавозим йўриқномалари.
21. Дарс жадвали.
22. Назорат жадвали.
23. Дарсларни ташкил этишга қўйиладиган талаблар.
24. Мавзувий режалар.
25. Дарс конспектлари.
26. Дарс режалари.
27. Мавзуни ўзлаштиришга оид методик кўрсатмалар.
28. Мутахассислик фани бўйича ўқув қўлланма.
29. Педагогик лойиҳалаш шакллари.
30. Педагогик фаолиятни лойиҳалаш босқичлари.
31. Педагогик фаолиятни лойиҳалаш таъминоти.
32. Ўқув жараёнида қўлланиладиган моделларнинг турлари.
33. Ўқув лойиҳасининг турлари ва функциялари.

34. Талабаларнинг лойиҳалаш фаолияти.
35. Ўқув лойиҳаларини тайёрлаш босқичлари.
36. Талабаларнинг ўқув лойиҳаларини ташкил этиш.
37. Лойиҳанинг ташқи баҳолаш мезонлари.
38. Ўқув лойиҳаларини амалга ошириш босқичлари.
39. Ўқув лойиҳаси устида ишлашнинг самарали шакллари.
40. Индивидуал ва гуруҳли фаолият асосида лойиҳалар устида ишлаш.
41. Гуруҳли лойиҳаларни ташкил этиш йўллари.

VI. ГЛОССАРИЙ

Тушунчалар	Ўзбекча	Инглизча
Башоратлаш Прогнозирование Prognostication	Бирон-бир воқеа натижасини олдиндан кўриш, айтиб бериш	Prediction of a result of a certain phenomenon in the future
Дарс режаси План урока Lesson plan	Дарснинг вазифаларини аниқлаш, ўқув материали моҳиятини ёритилиши бўйича ўқитувчи ва талабаларнинг асосий ҳаракатлари тартибини белгиловчи ҳужжат	The document that determines the objectives and order of main actions of a teacher and students in the course of exposing the content of learning materials
Дидактик башоратлаш Дидактическое прогнозирование Didactic prognostication	Дидактик воқеалар ривожини илмий нуқтаи назардан кўра олиш	Prediction of development of didactic phenomena from scientific viewpoint
Касблар классификатори (ХАЛИКК) Классификатор профессий (КПОДСР) Classifier of professions	Хизматчи ва ишчиларнинг асосий лавозимлари, иш разрядлари, лавозимлари тоифалари, таълимнинг йўналиш ва даражасига қўйиладиган талабларни аниқловчи ҳужжат	The document that determines the positions of employees, category of positions, requirements on the course and level of education
Конструкциялаш Конструирование Construction	Лойиҳалар ва ҳисоблашларни бажариш йўли билан модел, машина, иншоот, технологияни ясаш жараёни	The process of creating of machines, constructions and technology by means of projecting and calculation
Концепция Концепция Conception	Тизим ёки жараён тузилишини ёритувчи нуқтаи назар, асосий ғоя, назарий тамойилларни ифодаловчи ҳужжат	The document that serves to expression of viewpoints that conveys the structure of the system or process,

		main idea, theoretical principles
Лавозим йўриқномаси Инструкция по должности Position instruction	Тегишли лавозимларнинг тавсифи, муайян лавозимдаги ходимнинг вазифалари, тегишли малака талаблари, касблар классификатори бўйича белгиларини ўз ичига олувчи локал ҳужжат	Local document that includes the characteristics of a certain position, functions of the employee on this or that position, qualification requirements, criteria on classifier of professions
Лойиха Проект Projetc	Аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқиш маҳсули	The product of the development pedagogical activity content that guarantees the productivity based on concrete plan and aim
Лойихалаш Проектирование Projecting	Бошланғич маълумотларга асосланиб, кутиладиган натижани тахмин қилиш, башоратлаш, режалаштириш орқали фаолият ёки жараён мазмунини ишлаб чиқиш	The development of an activity or process content by assuming the expected results, predicting and planning based on the initial data
Модел Модель Model	Реал, ҳақиқатда мавжуд бўлган объектнинг соддалаштирилган, ичрайтирилган (катталаштирилган) ёки унга ўхшаган нусхаси	Simplified and decreased (increased) copy or sample of an existing object
Моделлаштириш Моделирование Modelling	Ҳодиса, жараён ёки тизимнинг умумий моҳиятини тўла ёритувчи моделни яратиш	Creating a model that fully expresses general content of the phenomenon, process or system
Педагогик вазият Педагогическая	Педагогик жараённинг муайян вақт ва муайян	Structural part of the pedagogical

ситуация Pedagogical situation	муҳитдаги ҳолатини тавсифловчи таркибий қисм	process that characterizes its current state in a certain period of time and place
Педагогик жараён Педагогический процесс Pedagogical process	Педагог ва талабаларнинг ўзаро ҳамкорликлари асосида уларни ривожлантиришга хизмат қилувчи таркибий элементларни ягона, яхлит ҳолда бирлаштирувчи ҳолат	The state that connects the structural elements that serve to development of cooperation of a teacher and student
Педагогик лойиҳалаш Педагогическое проектирование Pedagogical projecting	Педагогнинг педагогик масалаларни ечишга қаратилган кетма-кет ўзаро боғлиқ ҳаракатлари тизими	The system of inter-related actions of a teacher directed to solving of pedagogical tasks
Педагогик фаолият Педагогическая деятельность Pedagogical activity	Ўқитувчи томонидан аниқ мақсадларга мувофиқ ташкил этиладиган касбий ҳаракатлар мажмуи	A complex of actions carried out by a teacher in in compliance with concrete aims
Профессиограмма (малака талаблари) Профессиограмма (требования квалификации) Professiogram (requirements on qualification)	У ёки бу касб моҳиятини, шунингдек, тегишли касб ёки ишчи мутахассисликларига нисбатан меъёр ва талабларни белгиловчи белгилар тизими	A system of criteria that determine the essence of this or that profession, norms and requirements on a concrete profession or specialty
Режа План Plan	Ҳаракатлар, чора-табдирларни амалга ошириш тартиби ва уларнинг ўрни ёритувчи ҳужжат	The document that contains the order of actions and undertaken measures
Таълим жараёнини лойиҳалаш Проектирование образовательного процесса Projecting the educational process	Таълим жараёнини самарали ташкил этиш учун барча омилларни инобатга олган ҳолда унинг схемасини ишлаб чиқиш	Development of the scheme of effective organization of educational process taking into account all factors

<p>Технологик модел Технологическая модель Technological model</p>	<p>Таълим (маънавий-маърифий тадбир)нинг асосий кўрсаткичлари ва уларнинг технологик тавсифини ёритувчи ҳужжат</p>	<p>The document that exposes the main educational indicators and spiritual activities and measures as well as their technological characteristics</p>
<p>Технологик харита Технологическая карта Technological map</p>	<p>Педагогик жараёни бажарувчи ёки маълум объектга техник хизмат кўрсатувчи педагогларга тақдим этиладиган барча зарур маълумотлар, кўрсатмаларни ўз ичига олган ҳужжат</p>	<p>The document that contains all necessary data and instructions presented to teachers who carry out an activity within pedagogical process or technical service to a certain object</p>
<p>Штатлар жадвали Штатное расписание Personnel schedule</p>	<p>Лавозим номлари, маъмурий-бошқарув, ўқув-ёрдамчи, ёрдамчи (хизмат кўрсатувчи ва техник) ходимлар сони, уларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш бўйича разрядлар белгиланган ҳужжат</p>	<p>The document in which the names of positions, number of employees on academic, administrative, technical positions, category of salaries are mentioned</p>

VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – 176 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 19 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб ҳалқимиз билан бирга курашимиз. – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 488 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 592 б.

2. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

5. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2019. – 46 б.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги 4947-сон Фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини кўллаб-қувватлаш тўғрисида” ги ПФ-5106 – сонли Фармони. 5 июль 2017 йил.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-2909-сонли қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги “олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида” ги 5789-сонли Фармони.

III. Махсус адабиётлар:

1. Муслимов Н.А., Уразова М.Б. Проективная деятельность будущего учителя. Учеб. пособие. – Т.: GrandPaper, 2011. – 92 с.
2. Йулдошев Ж.Г., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Т.: 2011.
3. Ходжаев Б., Уразова М. Умумий педагогика. – Т.: ТДПУ, 2015.
4. Neil Selwyn. Education and Technology: Key Issues and Debates. – Continuum, Australia, 2011.
5. Terhart E. Teacher education in Germany. – Bucharest : UNESCO-CEPES, 2003.

6. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика назарияси / Дарслик. – Тошкент: “Fan va texnologiya” nashriёti, 2008.
7. Касбий педагогика / Ў.Толипов ва бошқ. – Т.: ТДИУ, 2001.
8. Pedagogika / Bakalavriat yoʻnalishi uchun darslik / Prof. M.X. Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: “Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2010.
9. Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика / Учеб. для индустриально-педагог. техникумов и для студентов инженерно-пед. спец-тей. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. С. 100-103.
10. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” nashriёti, 2015. – 89-101-б.
11. Логвинова И.М., Копотева Г.Л. Конструирование технологической карты урока в соответствии с требованиями ФГОС // Ж. Управление начальной школой. – М.: – 2011. – №12. – С. 12-18.
12. Казарьянц Э.К. Сущность понятия педагогического как особого вида деятельности на современном этапе образования // http://www.pglu.ru/upload/iblock/e7a/uch_2012_XIII_00009.
13. Колесникова И.А., Горчакова–Сибирская М.П. Педагогическое проектирование: учеб. Пособие для высш. учеб. заведений / Под ред. В.А.Сластенина, И.А. Колесниковой. – 2-е изд., стер. – М.: Изд-кий центр “Академия”, 2007.
14. Муслимов Н.А., Уразова М.Б. Проективная деятельность будущего учителя. Учеб.пособ. – Т.: GrandPaper, 2011. – 92 с.
15. Нурманбетова Д.Н., Нефедова Л.В. Методические рекомендации по разработке учебно-методических пособий дисциплин. – Астана: ЕНУ. Им. Л.Н. Гумилева, 2011.
16. Нурманбетова Д.Н., Нефедова Л.В. Методические рекомендации по разработке си́ллабусов. Издание второе, переработанное и дополненное. – Астана, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2008.
17. Педагогика / Нопедагогик ОТМ учун дарслик. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, Д.И.Рўзиева, М.Х.Усмонбоева. – Т.: “Фан” nashriёti, 2012. – 195-199-б.
18. Terhart E. Teacher education in Germany. – Bucharest : UNESCO-CEPES, 2003.
19. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари – Т.: 2006.

Интернет ресурслар

1. <http://schools.keldysh.ru/labmro> - Методический сайт лаборатории методики и информационной поддержки развития образования МИОО.
2. www.researcher.ru - Портал исследовательской деятельности учащихся при участии: Дома научно-технического творчества молодежи МГДД(Ю)Т.
3. vernadsky.info - сайт Всероссийского Конкурса юношеских исследовательских работ им. В. И. Вернадского.
4. www.issl.dnttm.ru - сайт журнала “Исследовательская работа школьников.
5. Фаза проектирования проекта: содержание, этапы, реализация // http://pedsovet.su/metodika/6504_faza_proektirovania_proekta.